

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

2004.

tél

A PÉCSI ÓKERESZTÉNY SÍRKAMRÁK

I. Az ókeresztények

A kereszténység története természetesen Jézussal kezdődött. A keresztény egyház története is ekkor indult, hiszen Jézus maga jelölte ki Pétert a leendő egyház fejének. Az első Róma városi püspök, a későbbi pápák elődje tehát Péter lett. Vele egy időben térített Tharsusi Szent Pál is, aki az 1. században megnyitotta az utat a nem zsidó vallásúak kereszténnyé válása előtt. Az ókeresztény kor nagyjából Kr. u. 600 körül ért véget, amikor a keresztény egyház kialakulása és a vallási tanok véglegesítése Gergely pápával lezárult.

Pál apostol révén a keresztény térítés már az 1. században eljutott Pannóniába, a mai Eszékre (Mursa). Ekkor azonban még nem fogant meg annyira, hogy régészeti, vagy írott bizonyítékaink lennének a keresztény egyház e korai megjelenéséről. Igazán csak Nagy Konstantin serdicaei (311) és milánói (313) ediktumai révén vállalhatták nyíltan a keresztények vallási elkötelezettségüket, és ettől kezdve számíthatunk építészeti emlékeik megjelenésére is. A következő lépést a 4. század végén Nagy Theodosius tette meg, aki a kereszténységet kizárólagos államvallássá nyilvánította, így az egy évszázaddal korábbi üldözöttekből egyszerre üldözők lettek. A 4. század végétől már a pogány papok bujkáltak, pogány szentélyeiket a keresztények lerombolták, a delphoi jósdát az ephesosi Artemissionnal együtt bezáratták, a pogány templomi kincseket és kegytárgyakat pedig elásták előlük.

A keresztényüldözések idején az életben maradotoknak valószínűleg sok mártír hamvait sikerült megszerezniük és hitüknek megfelelő módon eltemetniük. Úgy tűnik, hogy e maradványok néha fontosabbakká váltak, mint életükben maguk a leendő mártírok. A mártírsírokkal együtt jelenhettek meg tömegesen az egyszerű keresztény sírok is, amelyek a 3. századi, K-i eredetű rítusváltásnak köszönhetően immáron csontvázak (nem hamvasztásos), nyeregvetős téglasírok voltak. Bár a kereszténység eszméi szerint a halál után nem a test, hanem a lélek élt tovább, régi hagyományok nyomán a régészet szerencséjére az ókeresztények még tettek mellékleteket a halott mellé a sírba. E tárgyak főleg ruhatartozékok, személyes dolgok és pénzérmék voltak.

II. Sopianae ókeresztény temetője

Az ókereszténység első korszaka – az illegalitás éve, amikor a császárok kegyétől függően hol gyakorolhatták vallásukat, hol pedig bujkálniuk kellett – Pannóniában nem hagyott erős nyomot. Az első két évszázadban legalábbis biztosan nem. A temetők képe valószínűleg a hagyományosan a birodalomszerte elterjedt szokásokat tükrözte: hamvasztás, sírkőállítás, pogány sírmellékletek. Sopianae e korai időszakból való temetőjét sajnos még nem sikerült megtalálni, a szórványos lelőhelyek alapján legfeljebb csak sejthetjük, hogy a Ferencesek utcája környékén lehetett. Itt bukkantak fel ugyanis nagyobb számban sírkőtöredékek és néhány hamvasztásos sír.

Apáca utca 14. temetői templom

Már a 3. században elkezdődött a temető használata, de igazán csak a 4. században vált nagy temetővé. Ebből adódnak a legfőbb különbségek a Róma városi katakombákkal szemben. Azokat ugyanis egyrészt már az 1. században használni kezdték, másrészt a föld alatt összefüggő folyósrendszerre szélesedtek, ami a pécsi temető különálló sírkamráinál sosem jött létre. Korábban, Pannónia első két évszázadában e Sopianae melletti suburban területet is használatba vették a rómaiak: talajt egyengettek, agyagot bányásztak és forrásfoglalásokat raktak le. (Köszönet Kraft Jánosnak a geológiai ismeretek átadásáért.)

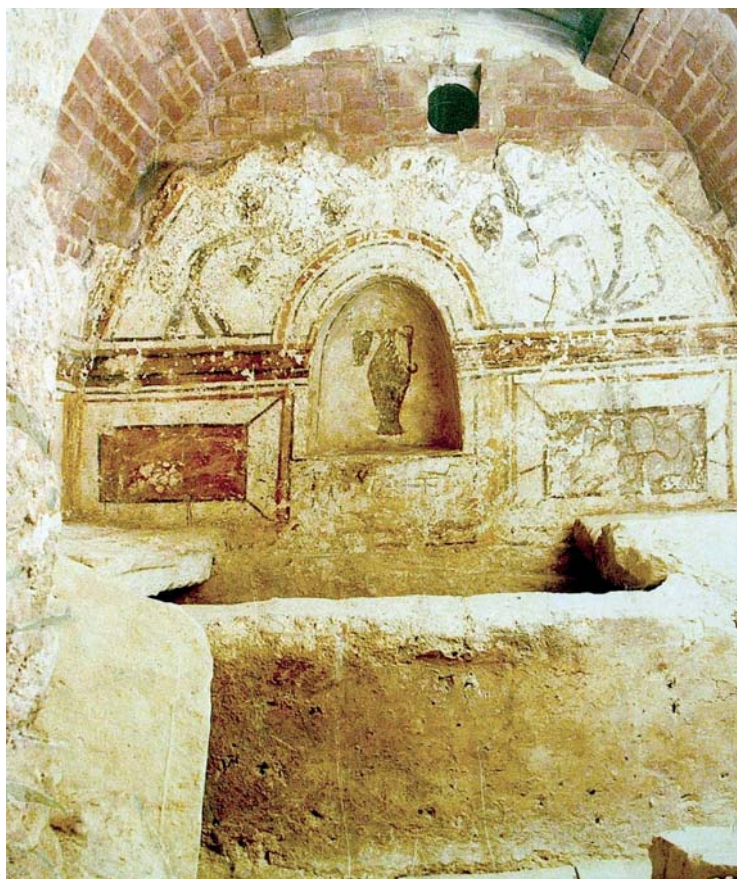
A 4. századi ókeresztény temetők birodalom-szerte hasonlóakká váltak. Természetesen kötelező volt a városon kívül lenniük. Felparcellázták őket, és a rómaiak mindent szabályozó lelkületének megfelelően temetkezési kollégiumok, egyletek működtek mellettük. Valószínűleg már ekkor felszentelték a temetők területét, esetleg nevet is kaphattak. Pécs esetében egy bizonytalan nyom enged arra következtetni, hogy a temetőt a kor egyik „legnépszerűbb” mártírjáról, Demeterről nevezték el. Ezenkívül azonban vannak helyi jellegzetességek, amelyek nevezetessé teszik a pécsi ókeresztény emlékeket. Ilyen elsősorban az, hogy kivételesen sok és jó állapotú sírkamra maradt meg a középkortól jórészt egyházi tulajdonú terület konzervatív, viszonylag keveset építkező szokásainak köszönhetően, hiszen így a föld alatti emlékek bolygatása is ritkábban fordult elő. Másik egyediség, hogy a 3. század végétől Valeria provincia közigazgatási központjaként Sopianae-ban a városi építkezéseken túl főleg a temetői épületek emelése vált gyakorivá. Hangsúlyozni kell, hogy eddig az egykori város területén keresztény közösségi épületet még nem sikerült találni, noha

sok épület részletei előkerültek már. Mindebből az következik, hogy a temetőt nem csak temetőként használták, hanem mindennapi istentiszteletre is kijártak ide. A temető megmaradt épületei nagyon változatos képet mutatnak. Az egyszerű kápolnákon (cella memoriae) kívül szinte minden épület más-más alaprajzú. Ez lenne a harmadik sajátosság, mely megkülönbözteti a korból ismert temetőktől. A sírkamrák és felszíni építmények a gazdagabb családok vagy mártírok temetkezési helyei voltak, míg az igazán általános sírtípus a nyeregtetős téglasír vagy egyszerű földsír, ahova a szegényebbeket temették el. Máig több mint ezer ilyen sír került elő, amihez képest az ismert nagyobb sírépítmények száma elenyésző.

A kialakuló keresztény nézetek ekkor még nem voltak egységesek. Az egyházi vezetők sokszor kerültek szembe egymással a Biblia különböző magyarázata vagy hatalmi harcok okán. Ugyanakkor ők voltak azok is, akik az ókor vége és a népvándorlaskor sötét időszakában reményt nyújtottak az elesetteknek, megvédték a városok lakóit és fenntartották a tudomány eredményeit. Gondoljunk Szent Severinre, aki a gótoktól egész városokat mentett meg, vagy Szent Lupusra és Leo pápára, akik Attilától kaptak kegyelmet városuk számára. Olyan nagy egyházi férfiak éltek ekkor, mint a vandál ostrom idején Észak-Afrikában meghalt Szent Ágoston (Augustinus), vagy a híres szónok Aranyszájú János (Johannes Chrysostomos), Meridai Hydatius, Ossonobai Ithacius, Szent Ambrus (Ambrosius) stb. Voltak azonban más utakon járó keresztények, akik közül Arius és Vulfila, a mára letűnt arianus egyház nagy alakjai történeti szempontból fontosak számunkra. Nézeteik a római birodalom európai részeit pusztító germánságra voltak nagy hatással. Sok nyugati és keleti germán törzs ariánus hitre tért (langobardok, gepidák, gótok stb.). Végül Európa nyugati és középső részének mai hitét a katolikus hitre tért frankok határozták meg, Nagy Károly vezetésével véghezvitt hódításaik és térítései révén.

A pécsi temetőből a különböző keresztény irányzatok meglétére vonatkozó írott emléket nem ismerünk. Vannak viszont rítusbeli különbségek az egyes sírcsoportok között térben és időben. A Nagy Lajos Gimnázium udvarán talált sírok egy része még a régi hagyományokat mutatja, valószínűleg a 3. századból valók. Sok mellékletet helyeztek a halottak mellé, némelyiküket még hamvasztották, másokat pedig észak–déli irányban temettek el. A későbbi, kelet–nyugat tájolású sírokat néha ezekre az elfeledett korábbi sírokra ásták rá. Mielőtt azonban a hamvasztás szokása teljesen eltűnt volna, váratlanul újra felelevenedett egy rövid időre, a betelepült és névleg kereszténnyé vált barbárokkal (valószínűleg karpokkal). Így jöhetett létre az a vegyes rítusú sír, ahol egy gazdag nő hamvasztásos sírja fölé emeltek kápolnát (XVII. sz. sírkamra). E mellett a kápolna mellett még egy kápolna volt, amelynek földjébe jelképes, üres sírt ástak (XVIII. sz. sírkamra).

Más sírcsoport volt az Apáca utca nyugati részén, ahol egy temetői templom körül temették el a gyülekezet tagjait. Az oltár alatt volt egy férfi nagy sírja, a többi sír pedig a padló alatt vagy a templom körül. A mellékletek értékes tárgyak voltak, a közösség tehát valószínűleg tehetősebb emberekből állt. Csontjaik azonban töredékzetten, porózusan, elmállva maradtak fenn. Az ásató **Fülep Ferenc** mindebből arra következtetett, hogy a gyülekezet tagjai valamiféle étkezési megszorítással éltek magukkal szemben, és jó anyagi helyzetüktől függetlenül ez eredményezhetett gyengecsontúságot. Talán egy külön úton járó ókeresztény csoport tagjai voltak.

II. sz. Korsós sírkamra

A harmadik temetkezési csoportot, a volt Székesfehérvár utcában **Katona Győr Zsuzsa** ásta. Itt egy női sírban zsidó jelképes gyűrű volt. Akkoriban az Európába jutott zsidóság és a kereszténység temetői valószínűleg még nem különültek el úgy egymástól, mint a középkorban. A két monoteista vallás még közelebb állhatott egymáshoz.

Az utolsó temetkezési csoportot pedig a jól ismert sírkamrák alkotják, a mai Szent István téren. A mártírokat és a leggazdagabb keresztény családok tagjait temették ide. Sírkamrákat építettek, néha festették őket, a sírládák, szarkofágok fölötti falba pedig kis fülkét mélyítettek (a IV. számú sírkamra az egyetlen kivétel), ahová az oltáriszentséget (eucharistia) tartó edényeket tettek. A sírkamrák fölött többségében cella memoriae-t (emlékkápolna) építettek.

A pécsi temető nagysága alapján **Tóth István** felvetette azt a gondolatot, hogy a városon kívüli környék gyűjtőtemetőjeként is működhetett. Nem szabad elfelejteni, hogy ez a kor a zarándoklat, a zarándokturizmus kezdetének kora. A ne-

V. sz. sírkamra

vesebb mártírok emlékhelyeit nem csupán meglátogatták, de közelükbe is temetkeztek, akik tehették. Ettől pedig már csupán egy lépés a híres hitvallók sírjainak ereklyék gyűjtése okán való felnyitása. Legkésőbb a 430-as években – amikor Attila seregei ideértek – a Dalmácia és Itália felé menekülő ókeresztény lakosok minden bizonnyal magukkal vitték a mártírok hamvait is, hogy új hazájukban tovább tisztelhesék őket.

A temetőt legkésőbb az 5. század közepéig használták, amikor végül a hun uralom alá került Sopianae utolsó római lakói is elmenekültek, elpusztultak. A Mecsekről lefolyó állandó patakok és időszakos vízfolyások, valamint a feltörő források ettől kezdve akadálytalanul folytak lefelé, nem volt, aki elterelje őket. A temető egykori területén, a népvándorlás idejére pangó vizekkel felduzzadt, mocsaras felszín képződött, melynek sötét fekete rétegeit az ásatásokon a barnás-mészszemcsés késő római szint felett találjuk meg. A középkori Püspökvár építése és a mai székesegyház elődjeként feltételezett 11–12. századi bazilika körüli talajegyenetések jelentősen megnövelték a római temető egykori járószintjére rakódó újabb és újabb földrétegek tömegét. A Püspökvár erődítését Kinizsi Pál építtette át a 15. században (barbakánok). A középkori rétegek újra barnásak, keveredve a planírozás és építkezés során belekerült törmelékkel. A középkor és újkor során a terület egy része ismét keresztény temetővé vált. A Székesegyház keleti oldala körül egyházi kripták és sírok kerültek elő, csakúgy, mint ahogy jelenleg is itt található a püspöki kriptá.

III. A sírkamrák kutatásának története

Az ásátások történetét időről időre elemezték. A legújabb és legteljesebb esemény-naptárat, valamint kutatói névsort Katona Győr Zsuzsa állította össze. Az alábbiakban az ő munkájának részlete következik, melyben időrendben találhatjuk a kutatás és bemutatás tevékenységének főbb állomásait, a kutatók nevei pedig betűrendbe vannak szedve.

1716. Római kori leletek, sírok és egy sírkamra került elő a Széchenyi téren a Ciszterci rend épületének alapozásakor.

1780. Salagius (Szalágyi): *De statu ecclesiae Pannoniace IV. De Antiquis metropolitanis per Pannoniam* megjelenése. E mű említi a jezsuita kollégium építésekor előkerült sírkamrát.

1782. A Péter–Pál sírkamra megtalálása.

1783–1787. 13 római kori sír előkerülése a Káptalani levéltár építésekor, az aranyhegyi szarkofág előkerülése.

1804. Megjelenik Koller Prolegomenája.

1832. Elhunyt Koller József kanonok (született: Huszt, 1745.).

1845. Megjelenik: Haas Mihály: *Baranya* (Pécs).

1852. Haas Mihály cikke a *Danielik-émlékkönyvben* megjelenik.

1858. A Szcitovsky téren, a Littke ház előtt bronzveretes faláda került elő. Sírkamra került elő a Szcitovsky téren ebben az évben vagy valamikor korábban.

1863. Henszlmann Imre vizsgálatai az I-es sírkamrában.

1864. Henszlmann féle konzerválási kísérlet az I-es sírkamrában.

1865. Eitelberger cikke megjelenik.

1868. Téglasírok kerültek elő a Ferenciek utcájában (Pósz féle ház udvarán).

1870. Téglasírok kerültek elő a Király utcában és az Apáca utcában.

1873. Henszlmann: *Pécsnek régiségei III. rész* (Budapest) megjelenik.

1879. Schulek Frigyes terveket készített az I-es sírkamra megvédésére, amely soha nem valósult meg.

1880. Megjelenik Czobor Béla: *A keresztény műarcheológia encyclopediája*.

1888. Schmidt Frigyes terveket készített a Péter–Pál sírkamra szellőzésének megoldására.

1894. Megjelenik Ágh Tihamér: *Emléklapok Pécs sz. kir. Város múltjából és jelenéből* c. műve.

1897. Téglasírok kerültek elő a Széchenyi téren a Takarékpénztár Széchenyi téri palotájának építésekor, megjelenik Várady Antal: *Baranya múltja és jelenje II.*

1903–1904. Ásátások a Postapalota építésekor.

1906. Téglasírok kerültek elő az Apáca utca 14. sz. alatti telken.

1907. Téglasírok kerültek elő a Jókai téren, megjelenik Szőnyi Ottó: *A pécsi őskeresztény sírkamra*.

1910. Temetőrészlet került elő a Magyar Nemzeti Bank épületének alapozásakor az Apáca utcában.

1913–1914. A III. sz. és IV. sz. sírkamra és 10 későrómai sír megtalálása a folyosó átépítésekor. Előkerül az V. sírkamra nyugati fala.

Ókeresztény kápolna padlójában a XIX. sz. sírkamra átlyukasztott boltozata

- 1914.** Földsír került elő az Apáca utcában.
- 1922.** Cella trichora megtalálása, a VI. sz. sírkamra megtalálása.
- 1926.** Sírok kerültek elő több helyen a városban: Apáca utcában, Perczel utcában, a Majláth téren és a Szcitovszky téren.
- 1927.** Sírok kerültek elő a Vörösmarty utcában, Anna utcában, Apáca utcában és a Szcitovszky téren, a Littke-ház előtt. Előkerült a X. sz. sírkamra a Káptalan utca 6. előtt.
- 1928.** Sírok kerültek elő a Makár utcában és az Attila utcában.
- 1935.** Sírok kerültek elő a Notre Dame-zárda bővítésekor az Apáca utcában, ugyancsak sírok a Kardoss Kálmán utcában. Megjelenik E. Dyggve cikke a Péter–Pál sírkamra rekonstrukciójáról.
- 1937.** Elhunyt Szőnyi Ottó.
- 1938.** Cella septichora feltárása és sírok előkerülése.
- 1939.** Péter–Pál sírkamra falfestményeinek restaurálása.
- 1940.** Cella septichora feltárásának befejezése, VIII–IX. sz. sírkamrák előkerülése.
- 1943.** Megjelenik: Gosztonyi: A pécsi Szt. Péter székesegyház eredete.
- 1954.** Lakatos Pál leletmentése a cella trichorában.
- 1955.** Radnóti Aladár és Fülep Ferenc ásatása a cella trichorában.

Sírablók által összekotort csontok a XIX. sz. sírkamrában

1957. A VII. sírkamra megtalálása.

1958. Apáca u 8. Baranya Megyei Könyvtár udvarában temetőrészlet és sírkamrák feltárása.

1959. Folytatódik a feltárás az Apáca utcában.

1962. Apáca u 14 – Szent István tér 12. sz. alatti (Pezsgőgyár) temetőrészlet feltárása.

1964. A Korsós sírkamra védőépületének átalakítása és a falképek restaurálása.

1968. Feltárás az Apáca utcában.

1969–1971. Apáca utca 14. sz. alatti és a Szent István tér 12. sz. alatti telkeken 110 síros temetőrészlet feltárása.

1974. Apáca utca 14. sírkápolna (XIII. sz. sírkamra) helyreállítása és a kiállítás megnyitása.

1976. Székesfehérvár utca 1. sír előkerülése.

1978–1984. Az Ókeresztény Mauzóleum rekonstrukciós munkálatai.

1981. Hamvasztásos sírok kerültek elő a Ferencesek (akkor: Sallai) utcában.

1982–1984. Székesfehérvár utca 3. sz. alatti telken 114 sír feltárása.

1983. Sírok kerültek elő a Széchenyi téren.

1984. Sírok kerültek elő az Apáca utcában, megjelenik: Fülep Ferenc: Sopianae. Az Ókeresztény Mauzóleum megnyitása.

Ókeresztény Mauzóleum, szarkofág

1986. Elhunyt dr. Fülep Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója, Sopianae kiváló kutatója.

A Leonardo da Vinci (ma Szepesy) utca 2. sz. alatt 15 sírt tártak fel, sírok kerültek elő a Széchenyi tér 12. sz. előtt.

1988. A II-es sírkamra rekonstrukciója és megnyitása.

1991. Megalakul a Pécsi Ókeresztény sírkamrák megmentéséért Alapítvány dr. Somogyvári Imre tiszteletbeli konzul vezetésével.

1995. Rekonstrukció első fázis, aknamélyítés, római szintek alatti földmunka a Péter-Pál sírkamrában.

1999–2003. I-es sírkamra rekonstrukció, V. sz. sírkamra feltárása.

2000–2001. I-es sírkamra rekonstrukció, V. sz. sírkamra feltárása.

2002. Megalakul a Pécs-Sopianae Örökség Kht, igazgató: dr. Ujvári Jenő.

2003. Ásatás: XIX. sz. sírkamra, V-ös sírkamra védőépület építése.

2004. Ásatás az Apáca utca 13. sz. telken. A rekonstrukciós program kezdete. A XX. sz. sírkápolna előkerülése.

Sopianae és temetőinek kutatói:

Burger Alice régész, **Bachman Zoltán** építész, **Éry Kinga** antropológus, **Dombay János** régész, **Dyggve, Ejnar** régész, **Fejes György** régész, **Fülep Ferenc** régész, **Gábor Olivér** régész, **Gosztonyi Gyula** építész, **Henszlmann Imre** művészettörténész, **Katona Győr Zsuzsa** régész, **Kárpáti Gábor** régész, **Kikindai András** régész, **Lakatos Pál** régész, **Lengvári István** régész, **Koller József** kanonok, **Kovaliczky Gergely** régész, **Kováts Valéria** régész, **K. Zoffmann Zsuzsanna** antropológus, **Nagy Erzsébet** régész, **Pozsárkó Csaba** régész, **Sonkoly Károly** régész, **Szónyi Ottó** pápai kamarás, műemléki felügyelő, **Tóth Endre** régész, **Török Gyula** régész, **Visy Zsolt** régész

IV. A világörökségi cím

2000. november 30-án a pécsi ókeresztény temető 16 síremléke felkerült az UNESCO világörökségi listájára. A diplomát 2001. november 16-án adta át a helyszínen, ünnepélyes keretek között **Mounir Bouchenaki**. A világörökségi listára való felkerülés az emlékek legmagasabb szintű nemzetközi elismerését és védelmét jelenti egyben. A Lista 1972-től létezik, és 2000-ig összesen 690 természeti és kulturális értékkel bíró emlék került fel rá.

A világörökségi státusz elnyerését célzó első felterjesztést több mint két évtizeddel ezelőtt nyújtotta be a magyar kormány. Akkor sikertelennek bizonyult a pályázat, mert az egész belvárost akarták védetté nyilvánítani. Ugyanígy elbukott a második próbálkozás is, amikor már csak a belváros északnyugati részét foglalták a pályázatba. Mégis a magyar diplomácia sikere volt, hogy nem elutasították, hanem átdolgozásra javasolták a felterjesztést. Amennyiben elutasítják, úgy többször nem lehetett volna jelölni a területet. Ezek után először az ókeresztény és középkori emlékek együttes elismertetése volt a cél, majd az UNESCO javaslatára mindez leszűkült az ókeresztény emlékekre. Természetesen az út nyitva áll a jövőben várhatóan előkerülő, további sírépítmények világörökségi körbe való bevonására is, mivel a listára való felkerülés révén már sokkal könnyebb helyzetbe kerülnek az adott területek.

Az UNESCO-listára való felkerülés sikerében legnagyobb érdeme Újvári Jenő akkori pécsi alpolgármesternek, Visy Zsolt régészprofesszor-államtitkárnak és Pataki Pál, volt UNESCO-nagykövetnek volt.

A világörökségi listára való felkerülésnek vannak előnyei is, de vannak vele járó kötelezettségek is. Előnyt jelent, hogy e világméretű kulturális reklám révén fokozott idegenforgalmi célponttá válik a város, és még nagyobb előnyt jelent az, hogy az UNESCO előírja a fenntartó, valamint a kezelő számára a védett terület megóvását, fejlesztését, kiemelt kezelését. Mindezen előírásokat pedig immáron a nemzetközi figyelem középpontjában kell betartani.

A pécsi ókeresztény temető Magyarországon időrendben a budai vár és Hollókő (1987), a Hortobágy és az Aggteleki-barlang (1995), valamint Pannonhalma (1996) után hatodikként került fel a Listára.

V. Az ismert nagyobb temetői épületek felsorolása

I. számú sírkamra (Péter-Pál sírkamra): A Székesegyház délkeleti oldalánál található. 1782-ben találták meg. Apszisos felszíni kápolnájának falcsonkja megmaradt. A sírkamrában töredékesen fennmaradt falfestmények vannak a falakon és az ép dongaboltozatos mennyezeten. Fontosabb jelenetek: Bűnbeesés, Dániel, Jónás, Három királyok (vagy ifjú mártírok), Madonna, Noé, Krisztogrammok, Péter-Pál, Férfiportrék medaillonban. Jelenleg átalakítás alatt áll, hamarosan megtekinthető lesz.

II. számú sírkamra (Korsós sírkamra): A Székesegyháztól délre, a Dóm téren, a Szent István tér felső részén található. 1939-ben tárták fel. Felszíni kápolnájának falcsonkja megmaradt. A mennyezet beomlott, a falakon megmaradt festményeken növényi minták és térszegélyező ornamentika mellett a sírládák jelképes fedele is ábrázolja van. Legfontosabb kép a kis fülke hátsó falára festett korsó és pohár. Jelenleg megtekinthető.

III. számú sírkamra: A Székesegyház délkeleti oldalánál található. 1913–14-ben került elő. Festetlen. Dongaboltozata nem maradt meg, oldalfalai épek. Széttört mészkőszarkofágja a fedéllel együtt látható. Jelenleg átalakítás alatt áll, hamarosan megtekinthető lesz.

IV. számú sírkamra: A Székesegyház délkeleti oldalánál található. 1913–14-ben került elő. Festetlen. Hiányzik a sír fölötti kis fülke is. Bemutató épülete jelenleg átalakítás alatt áll, hamarosan megtekinthető lesz.

V. számú sírkamra: A Székesegyház délkeleti tornya előtt található. 1913–14-ben került elő, teljes feltárása 1999-ben kezdődött. Eredetileg felszíni, nyolcszögletes épület, melynek egyik kő ablakkerete megmaradt. 4. századi átépítése során sírt helyeztek el benne, és bejáratát befalazták. Alatta további sírkamra már nincs. Festetlen. Bemutatása néhány hónapon belül esedékes.

VI. számú sírkamra: A Székesegyháztól délre, a Dóm téren, a Szent István tér felső részén található. 1922-ben került elő. Festetlen. Jelenleg méltatlanul a Székesegyház előtti földalatti vízvezető csatorna ejtő aknájaként működik. Nagy mélysége miatt bemutatása nincs megoldva, nem látható.

VII. számú sírkamra: A Székesegyház nyugati oldalánál található. 1957-ben került elő. Kutatása nem teljes. Jelenleg nem tekinthető meg, föld alatt van.

VIII. számú sírkamra: A káptalani levéltár és plébánia épületétől keletre található, a Szent István tér keleti oldalán, a Felső-Sétatéren. 1940-ben került elő. Festetlen. Újbóli feltárása 2005-ben várható. Bemutatása 2006-ra tervezett.

IX. számú sírkamra: A Káptalani Levéltár és plébánia épületétől keletre található, a Szent István tér keleti oldalán, a Felső-Sétatéren. 1940-ben került elő. Festetlen. Újbóli feltárása 2005-ben várható. Bemutatása 2006-ra tervezett.

X. számú sírkamra: A Káptalani Levéltár és plébánia épületétől keletre található, a Szent István tér keleti oldalán, a Felső-Sétatéren, a Káptalan utca 6. előtt. Pontosabb helye ismeretlen. 1927-ben került elő. Kutatása még nem történt meg. Jelenleg föld alatt van, nem látható. Hitelesítő feltárására 2005 folyamán kerülhet sor.

Cella Trichora: A Székesegyház nyugati oldalánál található. 1922-ben került elő. Részben feltárták. Használatának kora és jellege nem tisztázott. Nevét háromkaréjos alaprajzáról kapta. Független mintás falfestményrészletek maradtak fenn benne, melyek állapota a vízesedés okán folyamatosan romlik. Csak vezetővel látogatható.

Cella Septichora: Közvetlenül a Káptalani Levéltár és plébánia épületének keleti oldalánál található, a föld alatt. Használatának jellege még nem tisztázott. Nevét hétkaréjos alaprajzáról kapta. 1938-ban tárták fel, majd visszatemették. Újabb feltárása 2005-ben várható. Bemutatása 2006-ban tervezett.

Ókeresztény Mauzóleum: A Szent István tér alsó részén, az Alsó-Sétatéren, a szökőkút mellett található. 1978 és 1984 között feltárták és rekonstrukciója is elkészült. Felszíni építményének maradványai egy nagyobb temetői templom alakját adják. A sírkamra teteje beomlott. Megmaradt falrészein a legjobb állapotú pécsi ókeresztény freskók láthatók: Bűnbeesés-jelenet, Dániel-jelenet, Ülő alak. Jelenleg látogatható.

Apáca utca 14. 1962-ben tárták fel. Temetői templom, mely alá és köré temetkeztek. Jelenleg látogatható. Apszisa (félköríves záródása) északkelet felé néz. Külön sírkamra itt nem volt. Jelenleg látogatható.

Apáca utca 8. A Baranya Megyei Könyvtár udvarán 1958-ban tárták fel a temetőrészletet. Több sír mellett egy festett ikersír, egy festetlen sírkamra és egy csoportos temetkezési hely (kripta) található. A csoportos sír kivételével jelenleg mindegyik látogatható. Bemutató és védőépületeik átalakítása 2005-re tervezett.

XVII–XVIII. temetői építmények: A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának udvarán (Széchenyi tér) található. 2002-ben tárták fel őket. A felszíni kápolnák alapfalai maradtak meg. Alattuk egy jelképes és egy hamvasztásos sír volt, sírkamra nem. Följük épült a gimnázium fedett sportcsarnoka, ami alatt az ókeresztény építmények homokkal feltöltve megmaradtak. Jelenleg nem láthatók, de a sportcsarnok alatti jövőbeni bemutatásukra nyitva maradt a lehetőség.

XIX. sírkamra: A székesegyház délkeleti sarkától délre található. 2003-ban került elő. Ásatása jelenleg folyik. A felszíni, félkör alakú épület falainak csonkjai maradtak meg. Alatta a sírkamra festetlen, dongaboltozatát egy helyen áttörték. Bemutatása 2006-ra várható.

XX. épület: A székesegyház délkeleti sarkától délre található. 2004 novemberében került elő. Ásatása jelenleg folyik. Felszíni épületének csonkjai maradtak meg, alaprajza még nem ismert. Sírkamra is feltételezhető alatta. Bemutatása legkorábban 2006-ban várható.

A Székesegyház előtti sírkamrák bemutatása a felszínen kialakult műemléki épület-együttes, ill. műemléki környezet megbontásával nem lehetséges, ezért föld alatti védőépületeket kell tervezni köréjük. Bachman Zoltán építész tervei alapján az egymáshoz közel levő sírkamrákat a látogatók számára értelmezhetően, egységes módon, egybekötve kell bemutatni, mégpedig úgy, hogy a modern kori földalatti bemutatóhely ne keltse ókori katakombák hatását. A 2004-ben megnyert ROP-pályázat pénzeit erre fogja a város fordítani. A 2006-ra bemutatni tervezett emlékek a következők: I–II–III–IV–V. sírkamrák, a Cella Septichora és a VIII–IX. sírkamrák. Ezekhez reményeink csatlakoznak majd a frissen előkerült sírkamrák, így a XIX–XX. is.

VI. Fontosabb irodalom

- ÁGH Tihamér: Emléklapok Pécs sz. kir. Város múltjából és jelenéből. Pécs, 1894.
- ALFÖLDI András: A kereszténység nyomai Pannoniában a népvándorlás korában. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest, 1938. 151–170.p.
- BACHMAN Zoltán–BACHMAN Bálint: A világörökség védelmének építészete Pécsen. In: A pécsi világörökség, Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 41–54.p.
- CZOBOR Béla: A keresztény műarchaeológia encyclopediája. 1880.
- DYGGVE, Ejnar: Das Mausoleum in Pécs. In: Pannonia Könyvtár 3. Pécs, 1935.
- FÜLEP Ferenc: Neuere Ausgrabungen in der Cella Trichora von Pécs (Fünfkirchen) In: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 11. 1959. 399–417.p.
- FÜLEP Ferenc: Újabb ásatások a pécsi cella trichorában. In: A JPM Évkönyve. Pécs, 1959. (1960). 75–89.p.
- FÜLEP Ferenc: Újabb kutatások a pécsi későrómai temetőben. In: Archaeologiai Értesítő 89 1962. 23–46.p.
- FÜLEP Ferenc: Pécs római kori emlékei (The roman monuments of Pécs). Pécs, 1963.
- FÜLEP Ferenc: Későrómai temető Pécs, Geisler Eta utca 8. sz. alatt. (Late Roman Cemetery at Pécs, Geisler Eta Street 8.) In: Archaeologiai Értesítő 96. 1969. 3–42.p.
- FÜLEP Ferenc: Die Stadt Pécs zur Römerzeit Sopianae. Budapest, 1975.
- FÜLEP Ferenc: A pécsi ókeresztény mauzóleum ásatása. Előzetes jelentés. Excavations of the Early Christian Mausoleum of Pécs. In: Archaeologiai Értesítő 104. 1977. 246–257.p.
- FÜLEP Ferenc: Pécs – István tér. In: Régészeti Füzetek, Ser.1. N°. 30. 1977. 24–25.p.
- FÜLEP Ferenc: Roman Cemeteries on the Territory of Pécs (Sopianae). Budapest 1977.
- FÜLEP Ferenc: A pécsi mauzóleum ásatása. In: Archaeologiai Értesítő 104. 1977. 246–257.p.
- FÜLEP Ferenc: Sopianae. In: Archaeologica Hungarica 50. Budapest, 1984.
- FÜLEP Ferenc: A pécsi későrómai ókeresztény mauzóleum feltárásáról. (The excavation of the Late -Roman -old Christian Mausoleum in Pécs). In: A JPM Évkönyve 32. Pécs, 1987 (1988). 31–44.p.
- FÜLEP Ferenc: A pécsi ókeresztény mauzóleum ásatása. Előzetes jelentés. Excavations of the early Christian Mausoleum of Pécs. In: Archaeologiai Értesítő 104. 1977. 246–257.p.
- FÜLEP Ferenc–BACHMAN Zoltán–PINTÉR Attila: Römisch-Frühchristliche Denkmaler in Pécs (Ungarn). Pécs 1986.
- FÜLEP Ferenc–BACHMAN Zoltán–PINTÉR Attila: Sopianae – Pécs ókeresztény emlékei. Budapest 1988.
- FÜLEP Ferenc–Sz. BURGER Alice: Pécs római kori kőemlékei. In: Dunántúli Dolgozatok 7. Pécs, 1974.
- FÜLEP Ferenc–Sz. BURGER Alice: Baranya megye a római korban. In: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Bándi Gábor (szerk.) Pécs, 1979. 223–328.p.
- FÜLEP Ferenc–DUMA György: Examinations of the wall paintings in the Cella trichora of Pécs. Folia Archaeologica 23. 1972. 195–213.p.
- FÜLEP Ferenc–FETTER Antal: Neuere Forschungen in der ausgemalten frühchristlichen Grabkammer N° II. von Pécs. In: A JPM Évkönyve. Pécs, 1969–70. 91–103.p.
- GÁBOR Olivér: Évezredes szent helyek Pécsen I. Szent István tér. In: Pécsi Szemle, Pécs, 1998 őszi-téli. 4–10.p.
- GÁBOR Olivér: A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma udvarán talált római kori temető-részlet. In: A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának Jubileumi Évkönyve a 2002/2003. tanévről. Pécs, 2003. 59–72.p.
- GÁBOR Olivér: Világörökség, Pécs. In: Múzeumi Hírlevél. 2001. december.
- GÁBOR Olivér: Késő antik női ékszerek és használati tárgyak a 2002. évi pécsi ásatásokról. In: Pécsi Szemle. Pécs, 2003. nyár, 2–7.p.

- GÁSPÁR, Dorottya: Christianity in Pannonia. in: Religions and Cults in Pannonia. Székesfehérvár. 1998. 43–50.p.
- GOSZTONYI Gyula: A pécsi ókeresztény temető. Pécs, 1939.
- GOSZTONYI Gyula: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.
- GOSZTONYI Gyula: A pécsi hétkarélyos ókeresztény temetői épület. (Ein altchristliches Gebäude mit sieben Apsiden in Pécs). In: Archaeologiai Értesítő 67. 1940. 56–61.p.
- GOSZTONYI Gyula: A pécsi II. sz. ókeresztény festett sírkamra és sírkápolna. In: Archaeologiai Értesítő 69. 1942. 196–206.p.
- GOSZTONYI Gyula: A pécsi ókeresztény temető (The Early Christian Cemetery of Pécs). Pécs, 1943.
- G. SÁNDOR Mária: A pécsi püspökvár feltárt középkori egyházi és világi épületei. In: A JPM Évkönyve 37. Pécs, 1992. 105–114.p.
- HAAS Mihály: Baranya. Emlékirat. Pécs, 1845.
- HAAS Mihály: Gedenkbuch der K. freien Stadt Fünfkirchen. Pécs, 1852.
- HENSZLMANN Imre: Pécsnek középkori régiségei. Monumenta Hungariae Archaeologiae I. I. Pest
- HENSZLMANN Imre: Magyarország Ó-keresztény, román és átmeneti stílű Mű- emlékeinek rövid ismertetése. Budapest, 1876.
- JUHÁSZ László: Baranya vármegye és Pécs város régészete. Pécs, 1894.
- KATONA GYŐR Zsuzsa: Az első keresztények a Dél-Dunántúlon az ókeresztény temetők tükrében – Sopianae. The first Christians in Southern Transdanubia as Mirrored in the Early Christian Cemeteries-Sopianae. In: Kereszténység és államiság Baranyában, Pécsvárad, 2000. 23–39.p.
- KATONA GYŐR Zsuzsa (szerk.): The Millenary Heritage of Pécs. Pécs, 2001.
- KATUS László: Kereszténység a Római Birodalomban. In: A pécsi világörökség, Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 101–109.p.
- KÁDÁR Zoltán: Pannonia ókeresztény emlékeinek ikonográfiája. (L' iconografia dei monumenti Paleocristiani della Pannonia). Budapest. 1939.
- KÁDÁR Zoltán: Pannonia keresztény emlékeinek kapcsolatai az ókor és a középkor triumfális művészetéhez. Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik évfordulójára, Budapest, 1942.
- KÁDÁR Zoltán: Ókeresztény és kora bizánci művészet. Budapest, 1959.
- KÁRPÁTI Gábor: Contra damnationem memoriae. In: A pécsi világörökség, Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 35–40.p.
- KÁRPÁTI Gábor: A pécsi V. számú sírkamra. In: Műemlékvédelem XLVI. 2002. 3. sz. 142–144.p.
- KISS Attila: Pannonia római kori lakossága népvándorláskori helyben maradásának kérdéséhez. In: A JPM Évkönyve. Pécs, 1965. (1966) 81–123.p.
- KISS Attila: A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában. In: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig. Bándi Gábor (szerk.)
- KOLLER, Josephus: Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii, 1804.
- LENGVÁRI István: Sopianae kutatás. (1977–1992) Bibliográfia. [Sopianae research 1977–1992, a bibliographical survey]. In: Baranya 7–8. 1994–1995. 97–105.p.
- LENGVÁRI István: Sopianae kutatásának története. In: A pécsi világörökség. Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 55–62.p.
- András, LENGYEL–G.T.B. RADAN: The archaeology of Roman Pannonia. Budapest-Kentucky, 1980.
- MÓCSY András: Pannonia and Upper Moesia. London–Boston, 1974. 333–335.p.
- MÓCSY András: Pannonia a késői császárkorban. Budapest 1975.

- Pannonia régészeti kézikönyve. Mócsy András–Fitz Jenő (szerk.): Budapest, 1990.
- NAGY Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktár utcában. Budapest 1931.
- NAGY Lajos: Pannonia Sacra. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest, 1938. I. 29–149.p.
- NAGY Tibor: A pannoniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. (Die Gesichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des Römischen Grenzschutzes) Dissertationes Pannoniae II/12. Budapest 1939.
- István SALAGIUS (Szalágyi István): De statu ecclesiae Pannonicae IV. Quinque Ecclesiis, 1780.
- POZSÁRKÓ Csaba: Későrómai antik motívumok az ókeresztény mauzóleumban. In: Pécsi Szemle, 2004. ősz. 2–10.p.
- Sz. BURGER Alice: The Roman Villa and Mausoleum at Kővágószőlős, near Pécs (Sopiana). In: A JPM Évkönyve. Pécs, 30–31. (1985–1986). 65–228.p.
- SZŐNYI Ottó: A pécsi Püspöki Múzeum Kótára. Pécs, 1906.
- SZŐNYI Ottó: A pécsi őskeresztény sírkamra. Budapest, 1907.
- SZŐNYI Ottó: Pécsi leletek. In: A PBME Értesítője 1908. 122–123.p.
- SZŐNYI Ottó: Ásatások a pécsi székesegyház környékén 1922-ben. (Excavations near to the Cathedral of Pécs in 1922). In: Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve II. 1923–1926. Budapest. 1927. 172–195.p.
- Sz. BURGER Alice: Római szarkófág a pécsi Aranyhegyről. In: Archaeologiai Értesítő 100. 1973. 42–49.p.
- TÓTH Endre: A római lakosságkontinuitás kérdése a Nyugat-Dunántúlon (Die Frage der Kontinuität der Römischen Bevölkerung in Westtransdanubien). In: Savaria 5–6. 1971–1972. 231–241.p.
- TÓTH Endre: Ásatások Alsóhetényben 1981–1986. In: Dombóvári Krónika III. Dombóvár, 1986.
- TÓTH Endre: Az alsóhetényi IV. századi erőd és temető kutatása 1981–1986. Eredmények és vitás kérdések. In: Archaeologiai Értesítő 114–115. 1987–1988. 22–61.p.
- TÓTH Endre: Sopiana: Római város és temető. In: Baranya 1. 1988. 23–34.p.
- TÓTH Endre: A pécsi ókeresztény épületek eredete és jelképei. In: A pécsi világörökség. Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 110–116.p.
- TÖRÖK Gyula: Római leletek a pécsi Mátyás király fogadó helyén. In: A PMM Értesítője 1939–1940. 20–26.p.
- TÖRÖK Gyula: A pécsi belvárosi templom bővítésénél előkerült római leletek. (Le trovate Romane rinvenute in occasione dell'ampliamento della chiesa di Pécs-belváros). In: Folia Archaeologica 3–4. 1941. 125–137.p.
- TÖRÖK Gyula: Római sírkamrák Pécs Felső-Sétatéren. [Grabkammern aus der Römerzeit an der Oberen Promenade von Pécs]. In: Archaeologiai Értesítő 1942. 207–215.p.
- UJVÁRI Jenő: Nem romok halmaza a múlt. (Ágoston Zoltán beszélgetése) In: A pécsi világörökség. Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 68–73.p.
- Baranya múltja és jelenje II. Posta Béla–Várady Ferenc (szerk.) Pécs 1897. 71–148.p.
- VISY Zsolt: Adatok Valéria provincia katonai szervezetének kérdéséhez. In: A pécsi világörökség. Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 63–67.p.
- VISY Zsolt: Adatok Sopiana ókeresztény leletgyűjtésének értékeléséhez. In: A pécsi világörökség. Örökségi Füzetek 2. Pécs, 2000. 117–123.p.

BOROS LÁSZLÓ

A PÉCSI ROMÁN KORI KŐFARAGVÁNYOK ÚTJA A DÓMMÚZEUMIG

*A kő ott áll helyén,
ahova tették.
Számára nincs remény:
a kő a véglegesség:
(Rónay György)*

Hazai székesegyházaink történetének ismeretében megállapíthatjuk, hogy a 11. századi bazilikális szerkezetű püspöki egyházaink között a pécsi volt a legszerencsésebb, mert az építészeti változtatásokat is figyelembe véve, a 18. század végén úgyszólván még eredeti formájában állott. A **Pollack-Mihály**-féle átépítés a részben barokkizált épület szerkezetén a Boldog Mór-kápolna beépítésétől eltekintve alig változtatott, tehát a középkori faragványos kőanyagát a romantizáló-neogótikus kulissza-homlokzata mögött a 19. század végéig, a **Friedrich Schmidt**-féle átépítésig megőrizte.

A török alóli felszabadító háború során megrongálódott középkori győri székesegyház már 1645-re, megtartva háromhajós szerkezetét, barokk ízlésben épült újjá. A veszprémi és a nyitrai székesegyházak, erősebben rongálódott állapotuk miatt határozottabb barokk jelleget kaptak. A 19. század művészeti felfogása barokkizált középkori főtemplomainkat a pécsiéhez hasonló sorsra juttatta. A veszprémi székesegyház a pécsiével újkori történetében is osztozott.

A megbolygatott középkor

1882-ben Friedrich Schmidt homlokzati átépítésnek induló munkálatai csaknem teljes, purista szellemű újjáépítéshez vezettek, amely közben fény derült a kibontásra került faragott kőanyag közép-európai viszonylatban is páratlan gazdagságára. E megállapítás a török uralom alatt elszenvedett rongálásokkal együtt is igaz. A barokk átépítés, a szentély és a hajó találkozásának vonalában, a középkori altemplomi lejáratozatot a három hajó szélességét átfogó szentély-lépcsőzettel takarta el, azokat, a Szent Kereszt-oltár helyén létesített egyetlen lejárattal pótolta. A szükséges bontásból származó kőszobrászati anyag töredékes formában került felszínre. A mintegy ezer darabra tehető faragvány közül kétszáz azoknak a száma, amelyek összefüggő építményi rendszerben rekonstruálhatók. A többi kőlelet szórványos előfordulása miatt, eredeti helyük és összefüggésük nem volt megállapítható.

A Schmidt által újjáépített székesegyházban a középkori állapotnak megfelelő helyen **Zala György** dombormű másolatait és neoromán rekonstrukcióit helyezték el. Az eredeti középkori alkotásokból jött létre a román kori kőtár anyaga, amelynek száztíz éves hányattatott sorsa, végre méltó és végleges megoldásban, a Dóm-múzeum szemléletes és biztonságos elhelyezésében ért véget.

Amíg azonban a nemzeti kincset képviselő, ugyanakkor veszélyeztetett helyzetben lévő kőanyag elhelyezésének ügye megnyugtató módon nem rendeződött, addig a felelős hivatalos szerveknek több, törésveszéllyel járó költöztetés és más, fizikai, kémiai és biológiai eredetű károsodás lehetőségével kellett (volna) számolniuk. Több esetben, az egyedülálló gazdagságú faragványok jelentőségével tisztában levő és azokért aggódó, jó szándékú magánszemélyek, tanárok, kutatók, muzeológusok vállaltak és hoztak áldozatot a páratlan kőanyag súlyosabb károsodásának megelőzése, de legalább csökkentése érdekében.

Magtárból – könyvtárba

A Schmidt-féle átépítés fiatal, tehetséges építésvezetője, **August Kirstein**, a lebontott, illetve feltárt kőanyagot a püspöki magtárba szállíttatta. Az itt felhalmozott kövek rendszertelen és ötletszerű elhelyezésben tanulmányozásra alkalmatlanok voltak. **Gerecze Péter**, aki tudományos érdeklődéssel fordult a kövek felé, a tanulmányozás lehetőségét is fontosnak tartotta. Ennek érdekében egy hozzáférhető kőtár megvalósításán fáradozott. A nagy számú faragvány elhelyezése komoly nehézségbe ütközött, Gerecze azonban 1899-ben, **Hetyey Sámuel** püspök (1897–1903) támogató hozzájárulásával, a magtárból a püspöki (ma egyetemi) könyvtár udvarán, földszinti folyosóján és négy szobájában talált részben megfelelőbb, de zsúfolt tárolási lehetőséget. Az udvaron a könyvtár nyugati falához építették a Honsbruch-emléket, amely az udvari ajtótól jobbra állott. A székesegyház nyugati kapujának kövei fölé fabódét építettek, de huszonhat évig a szabad ég alatt maradt hat nagy pillérfejezet, tulajdonképpen háromnegyed-oszlopfő, amelyeket a puszta földre helyezve tároltak. A könyvtár jobb oldali épületszárnyának négy földszinti szobájában, **Hoffmann Károly** műhelyében készült erős állványzaton az altemplomi lejáratok és az oltárkápolna (Keresztoltár) kövei voltak, míg a folyosón a püspöki síremlékek állottak.

A köveket itt tanulmányozó **Szőnyi Ottó**t a faragványoknak a középkori székesegyházban elfoglalt eredeti helye, az egyes darabok téregységek szerinti összetartozásának és sorrendjének megállapítása foglalkoztatta. Szőnyi, Gerecze Péternek az egyes faragványokkal kapcsolatos megállapításait helyesbítette. A kőanyag ismertetését, műtörténeti jelentőségét, kutatásainak eredményeit tudományos kiadványokban tárta a szakmai körök és a nyilvánosság elé, amelyekkel felkeltette az érdeklődést művészeti múltunk és a város jeles középkori emlékei iránt.

A kőtár múzeummá szervezése

A nemes kőanyag eredeti térbeli rekonstrukciója, egyáltalán a stílusvizsgálat és lokalizációs kutatómunka sikerének érdekében Szőnyi Ottó, a kőfaragványokat 1925-ben, gróf **Zichy Gyula** püspök (1905–1926) hozzájárulásával, a székesegyház Mór-kápolnája alatti helyiségbe szállíttatta. Az átköltöztetést késleltette, hogy a szerb megszállást követően a püspöki könyvtár múzeumi szobáiban, a kövek között, a katonai helyőrség fegyver- és lőszerraktárt rendezett be. Szőnyi a katonaság kiköltözését **Várkonyi Hildebrand** könyvtárigazgatótn keresztül több alkalommal is sürgette. 1925. november 23-án elszállították a fegyvereket, s ekkor Szőnyi végre hozzáférhetett a lejáratok faragványaihoz a negyedik teremben. A nehéz köveket kézi- és lovaskocsin szállították a székesegyházhoz.

Szőnyi a kőanyag rekonstrukciós munkáihoz **Schneller Vilmostól**, az Országos Műemléki Bizottság titkárától lekérte az altemplomi lejáratok és a népoltár-kápolna feltárásakor készült fényképeket. Ezek felhasználásával hozzálátott a rendezés munkájához, amelyet megfelelő tér hiányában nagy nehézségek közepette, Priol Ferenc művezetővel és két segéderővel végzett. A kövek kedvező elhelyezéséhez megfelelő teherbírású polcrendszer készítettett, illetve a könyvtári kőműzeumból a Hoffmann-féle állványzat még használható részeit használta fel. December 12-én a kövek közül utolsóként a könyvtár udvarának talajába fagyott hat nagy pillérfejezetet szállították egyelőre a székesegyház déli bejárata elé. Az anyag rendezésével egy időben a köveket azonosítási számmal látta el, majd a kövekről pontos katalógust állított össze. Ezzel a későbbi kutatók munkáját nagyban megkönnyítette.

A Mór-kápolna alatti, sok munkával, gonddal berendezett kőműzeum látogatók fogadását nem tette lehetővé. A tárlat hátrányára szolgált, hogy az eltérő magasságú állványokra helyezett súlyos faragványok többsége csak egy nézetből volt vizsgálható. A gyűjtött anyag tizennyolc század kőanyagát ölelte fel.

Szőnyi figyelve a Pannónia korából származó faragványoktól a 19. század elejéről való kövekig minden arra érdemes darabra kiterjedt, de nemzeti szempontból legfontosabbnak a román kor emlékeit tartotta. Ezért a római korból származó dombormű töredékeket, oltárkö részleteket, feliratos sírkő- és mozaiktöredékeket a középkori faragványoktól elkülönítve, a cella trichorában és annak lépcsőházában helyezte el. A többi anyag elhelyezési gondjait némiképpen enyhítette városi múzeumigazgatói mivolta. A román kori anyag kevésbé jelentékeny példányai mellett a reneszánsz kőtöredékek közül 33 darabnak a későbbi néprajzi múzeumban, illetve a további román stílusú kövek számára a székesegyház észak-nyugati tornyának földszinti könyvtár-helyiségében talált tárolási lehetőséget.

A román stílusú alakos és díszítő faragványokat két nagy csoportra osztotta. Egyikbe az altemplomi lejáratok domborműveit, a másikba a népoltár-kápolnához (Szent Kereszt-oltár) tartozó köveket sorolta. A két csoportot logikailag értelmezett elrendezésben mutatta be, a töredékek illesztésével a lejárati faragványok eseménysorait sikeresen rekonstruálta. Szőnyi a Mór-kápolna alatti kiállító teremben a nyugati falnál három sorba rendezve állította fel a déli altemplomi lejárati dombormű sorozatát. A bejáratnál balra, az északi lejárati meglehetősen rossz állapotú Teremtés sorozatának kövei, valamint a lejárati keleti homlokfalának erősen rongált Utolsó ítélet ábrázolása következett. A terem déli falának első ablakközében, a népoltár-kápolna töredékeiben is pompás maradványai állottak. A terem keleti falánál a gótika és a reneszánsz kőemlékeit helyezte el. A nagy méretű oszlopfők, háromnegyed-oszlopfők és a nagyobb vállkövek, konzolkövek, valamint a párkányok, oszloptörzsek faragott felületű kőlapok, frízkövek a kiállító helyiség közepét foglalták el, míg a középkori és barokk püspöki síremlékek és a gótikus kőfaragványok egy része a déli fal második és harmadik ablakközében sorakoztak.

Az előbbi zsúfolt kőanyagnál rosszabb körülmények közé szorította a kényszer a Honschbruch-síremléket, amelyet 1726-ban **Lorenzo Mattielli** készített, de éppúgy a középkori architektúráját őrző székesegyház 18–19. századi képéhez tartozott, mint a nyugati főkapu római sírkövekből faragott bélletkövei és más farag-

ványok, amelyekkel az észak-keleti torony aljában szintén a kőtárhoz tartozó szűk helyiségen osztozott.

A lebontott középkori székesegyház falaiban talált korábbi román kori faragványok szórványban előfordult alakos és díszítményes példányait Szőnyi, fáradságos kísérletek sorával a rekonstrukció lehetséges fokáig logikai rendbe állította. A tévedés lehetőségét azonban nem zárta ki, ezért a töredékes anyagot mindössze a motívumok rokonsága alapján csoportosította.

Ez a tárlat, ha a nagy nyilvánosság fogadására nem is volt alkalmas, a fáradhatatlan Szőnyinek a kövek megóvásán túl nagy érdeme, hogy e kis alapterületen a hatalmas anyag legalább a kutatás és néhány érdeklődő vagy meghívott látogató számára hozzáférhetővé válhatott.

Szőnyi Ottó ügybuzgalmának köszönhető, hogy az általa is oly nagyra becsült, nemzeti értéket jelentő, Európa-hírű középkori kőanyagunk kellően védett környezetbe, majd a város határain túl is a tudományos érdeklődés látókörébe került. Az ő céltudatos munkájának eredményeként 1925. december 19-én a Mór-kápolna alatti teremben megnyílhatott a pécsi dómkötár első rendezett kiállítása. A megnyitón megjelent gróf Zichy Gyula püspök-érsek, apostoli kormányzó és kísérete, a székeskáptalan tagjai és a város előkelőségei, akik előtt a pécsi román kori kőtárt szervező és megvalósító Szőnyi Ottó mondott rövid megnyitó beszédet.

Először a nyilvánosság előtt

A székesfehérvári és esztergomi kőtárak életre hívásával a hazai műemlékvédelem még a második világháború előtt felhívta a figyelmet arra, hogy háborús pusztításokban bővelkedő történelmünk miatt Magyarország a középkori emlékekben meglehetősen szegény. Ezért további feltárásokat sürgettek, a már napvilágra került vagy helyreállított faragott kőanyag őrzését pedig kizárólag gyűjtemények, múzeumok feladatkörébe, bemutatási kötelezettséggel rendelték.

E törekvésnek igyekezett megfelelni a még Szőnyi által felvetett gondolat, amelynek megvalósításán **Gosztonyi Gyula** és **Lux Kálmán** fáradozott: A román kori kőtár jó részét, a középkori és újkori faragványos kőemlékekből válogatott vegyes anyagot mindenki számára elérhetővé tették. A székesegyházból, a lehetőségekhez alkalmazkodó logikai rendbe szervezett Szőnyi-féle anyagot megbontva, a dóm nyugati homlokzatának előterébe, a Lux által tervezett, északról védett árkádívek alá költöztették. Ez a kőtár, mindössze a tér látványosság számba menő lezárásaként bizonyult megfelelőnek. Kellő látogatottságnak örvendett, azonban a horizontális elhelyezésben és a keskeny, elnyúló alapterületen a kiállított anyag mindössze a felületek megmunkálását szemléltette, s a laikus közönség számára részleteiben sem idézhette fel a középkori székesegyház térbeli élményét.

A kövek szempontjából sokkal fontosabb körülményre sem voltak tekintettel, vagyis, a hőmérsékletingadozással, a nap sugárzásával járó károsodás lehetőségével nem számoltak. A hazai műemlékvédelem és restaurálás tudományos alapokra helyeződésének köszönhető, hogy a vizsgálat alá vett tárgy fizikai-kémiai tulajdonságai ma már számos ismerettel gazdagítják a kutatót. Esetünkben, a román kori faragványok zugaiban alig, vagy nyomokban megmaradt festett, aranyozott részletek a szakembert lehangelő következtetésekre készítetik. A nyitott tároló he-

lyen történt bemutatás és többszöri szállítás káros következményeit a székesegyházi kőanyag ismert korábbi állapotával történt összehasonlításában sajnálattal vette tudomásul a kutatás.

Régi kőtár – újabb helyszín

A tatai, a jáki, a kaposvári kőtáraknál számban és művészi jelentőségében is nagyobb fontosságú pécsi székesegyházi faragványok megfelelőbb elhelyezésére és bemutatására **Dercsényi Dezső** tett javaslatot. A nevezetes pécsi kőanyag eredeti helyzetének megfelelő építményi rekonstrukció felállítására és bemutatására a székesegyház apszisaitól keletre eső területet találták legalkalmasabbnak, amelyet, egyházi tulajdon lévén, a püspökség e célra átengedett.

A kőtár terveit Lux Kálmán, elvi és formai részleteit **Szakál Ernő** készítette el. Dercsényi Dezsővel és **Gerő László**val történt elemzés és jóváhagyásuk után az új kőtár építése 1952. május 9-én elkezdődött. A rendezés munkáját Dercsényi iránymutatása mellett **Nagy Emese** és Szakál Ernő végezte. Az építési naplóban a munkálatok minden lépését napról-napra a nagy szakmai tekintélynek örvendő pécsi kőműves mester, **Áspán László** mint művezető, Szakál Ernővel felváltva rögzítette. A kövekről **Fettich Nándor** irányítása mellett a Magyar Nemzeti Múzeum fényképésze készített felvételeket.

Az új kőtár elsődleges célja volt, hogy a középkori székesegyház faragványokban gazdag központi egységét, topográfiaailag hű rekonstrukciós térben mutassa be. A székesegyház hossz tengelyének megfelelő tájolású kiállítási terület megkönnyítette a tájékozódást a középkori állapot felidézésében. A központi liturgikus tértől távolabb eső, más épületrészből származó kö emlékeket az eredeti szerepük szerint, vagy motívumuk, funkciójuk logikája alapján helyezték el a kőtár falaiba építve.

A keleti fal északi, illetve déli szögleteibe az altemplomi lejáratok domborműsorozatait eredeti helyzetükben és megfelelő sorrendben építették. A hiányzó részleteket téglával vagy vakolattal helyettesített pótlásokkal egészítették ki, amelyekkel a szemlélőt az egykori építményi részlet megértésében segítették. A lejáratoknak a népoltárhoz való csatlakozási viszonyait, a valóságot megközelítő hűséggel rekonstruálták.

Az oltár-kápolna a nyugatról nyíló bejáratallal szemben, a fő látvány meghatározó erejével hatott a kőtár csarnokában. Megmaradt köveinek kiegészítésekkel, pótlásokkal történő szerkezeti felépítése a boltozati bordák szabadon állása miatt okozta a legtöbb gondot. A Tervezőiroda javaslatára a kőszektor bal oldali külső oszlopát egy 150 cm hosszú vasúti sín beépítésével erősítették, amelyet 50 cm mélységben a betonpadlóba rögzítettek. Külön állványzatot és dúcolást készítettek az Agnus Dei-t ábrázoló boltozati zárókő beillesztéséhez. A keleti fal teljes szélességében egy szentélyrekesztőt sejtető téglalepítmény felső lezárásaként groteszk konzolfek sorakoztak.

Újabb nehézség leküzdésével szállították át a korábbi kőtárból a román kori székesegyház nyugati kapujának szárköveit és boltozati ívszakaszait. A bejárat kőtömbjeit az új kőtár északi fala mentén állították fel. A biztonságos rögzítéshez megfelelő kötővasakat és kapcsokat kovácsoltattak. Tekintettel a római sírkövekből faragott egységekre, a hátsó felszínen látható domborműrészelei szabadon maradtak.

A kapu szárkövei mögötti tér kifizetését **Fetter Antal** közismerten magas szakértelmére bízták. A nyugati, bejárati falon jobbról, néhány reneszánsz faragványt állítottak ki, többek között a várkapu tornyából való Ernuszt Zsigmond-féle címet, de közülük csak egy származott a székesegyházból. Ugyanott, a bejáratnál balra nagy pillérfejezetek, szalagfonatos párkánytöredékek, oszloplábazatok helyezkedtek el. A déli oldalon az ornamentális díszítésű összeállítást követően néhány jelentősebb gótikus faragvány következett. A kőtárban elsősorban a székesegyházból származó faragványokból válogatott anyagot állították ki, de a város különböző pontjain előkerült középkori kövekből is bemutatásra került néhány arra érdemes darab. A kiállítási terület mellett a raktárépületben további 317 darab faragványt tároltak.

A kőtár ügye végre nyugvóponttra jutott. A város újabb létesítménnyel büszkélkedett, amely éveken át a külföldi kutatóktól a diákokig számos látogatót fogadott. Az egyházi tulajdonú területen álló létesítmény, a felelős állami szervek közös beleszólási joga, ugyanakkor a fenntartási költségterhek egymásra hárítása, az anyagi források fokozatos elapasztása következtében, pusztulásnak indult. Az átrium belső terét felverte a gaz, a vizesedés előrehaladása következtében a kövek jelentős mértékben károsodtak. Az Európa-hírű kőtárba a Németországból érkezett kutatókat, a világra szóló botrány elkerülésére, a kiállított anyag „átépítés alatti állapotára” való hivatkozással tartották távol a tárlat megtekintésétől.

Vissza a láthatatlanságba

Az évekig tartó szégyenteljes állapot elérkezett a tűrhetetlenség végpontjához. Minden illetékes intézmény, a helyi és az országos sajtótól támogatva, a kövek megmentése érdekében lépett fel. Ennek eredményeként, és **Tóth Melinda** művészettörténész, az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének főmunkatársa hivataljárásainak köszönhető, hogy a becses kőanyag újabb, ideiglenes, de legalább szárazabb környezetbe kerülhetett.

A kőtár 1974-ben a Schmidt-féle átépítés utáni első állomáshelyére, a püspöki magtár épületébe került vissza. Az ismételt szállítás újabb veszélyforrást jelentett. A leltározás és kisebb javítgatásoktól, beázástól eltekintve a nyugalom évei köszöntöttek a páratlan gyűjteményre, mígnem ismét a költöztetés réme fenyegette a joggal aggódó szakembert. A magtári tárolás újabb gondokat vetett fel, ezért a város szükségmegoldásként a használaton kívüli vasasi mozi épületét bocsátotta az újabb raktározás céljára. Az ide átszállított kőtárban több alkalommal tett látogatásaim tapasztalata alapján megjegyzem, hogy a magyar művészettörténet legjelentősebb középkori lelet-együttesének védelmét hosszú évekig egy lakat és két barátságos kutya látta el!

Méltó környezetben

A Dómmúzeum

1990. július 9-én létrejött a Pécsi Dómmúzeum Alapítvány, azzal a céllal, hogy a kőtár méltó, és hosszú időre alkalmas otthonra találjon. A helyszínt a korábbi kiállítás helyét is magába foglaló egyházi tulajdonú területen, a középkori belső vár keleti várarka fölött jelölték ki. 1994-ben már folyt az építkezés **Bachmann Zoltán** Ybl-díjas építész tervei, és a részletekben rendelkezésre álló összeg mennyi-

sége szerint. Az Alapítvány, az Országos Műemléki Hivatal, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, a Janus Pannonius Múzeum, a Pécsi Püspökség, a város és a megye támogatása mellett is évekre elhúzódó részletekben gyarapodott az épület, amely szerkezetében 1996-ra már kialakult. A kiállítási teret a földszinten a nagy csarnok és két terem, valamint a két részre tagolódó galéria alkotja.

Tóth Melinda a halaszthatatlan és magas költségigényű restauráláshoz elnyerte a nagy hírű Getty Alapítvány, majd a Kressz Alapítvány jelentős támogatását. Újabb leltárfelelvétel és anyagrendezés után megkezdődhetnek az **Osgyáni Vilmos** szakértelmét is igénylő restauratori munkák, miközben az akkor még működő vasasi szénbánya teherautói által felvert portól és az épület ismételt beázásaitól igyekeztek megóvni a már megtisztított és konzervált faragványokat.

A Dómmúzeum kiállítási terének terveit **Fekete György** belsőépítész már 1988-ban elkészítette. Az utólagos változtatásokkal, kiegészítésekkel 1992-re kialakult a leendő végleges állapot, amely befogadhatja a törzsanyagot képviselő románkor mellett, a gótika, a reneszánsz, a barokk és a 19. századi székesegyházi emlékeket. A középkori anyag Tóth Melinda összeállításában, **Szijártó Kálmán** látványtervezése alapján vált a kiállítás fő egységévé. A 18–19. század bemutatására javasolt műtárgyjegyzékét e sorok írója állította össze, a kiállítás forgatókönyvét a Dómmúzeum lelkes szervezője, Tóth Melinda, illetve **Sonkoly Károly** régész, művészettörténész készítette.

Az új kőtár avatását az 1990-es évek közepére tervezték, azonban az építkezéshez szükséges anyagi erő még nem állt rendelkezésre. Ezért a megnyitót, a millenniumi év ünnepeinek kiemelkedő helyi eseményének szánva, 2000-re halasztották. Amint ma már tudjuk, ez az időpont sem teljesülhetett a korábbi okok miatt.

A szakemberek, a súlyos kövek elhelyezésének módjáról számos vitát sem nélkülöző tanácskozásokon döntöttek. A biztonság szempontjai mellett a tudományos érdeklődést is kielégítő módon, a kövek megmunkálatlan felületét is láthatóvá téve, arra törekedtek, hogy a látványban a középkori mesterek művészetéről minél több technikai ismeretanyaggal is szolgáljanak.

A kiállítás **Héjjas Pál** rendezésében mutatja be a dómmúzeumi anyagot. Ez, a mintegy ezer darabot számláló faragványgyűjteményből, hatszáz kiállított követ jelent. A múzeumba lépő látogató a három részre tagolódó tárlatot meghatározott láncolatú, de nem feltétlen kötött sorrendben járhatja végig. A Schmidt-féle átépítés során a középkori székesegyházból néhány belső építményi egység eredeti helyzetében került napvilágra, amelyek a legdíszesebb csoportjait alkotják a kiállításnak. Nevezetesen, a népoltár-kápolna, a domborművekkel ékített északi és déli altemplomi lejáratok, valamint a székesegyház nyugati kapuja. Míg e nagy együttesek megközelítőleg 270 eredeti faragványból állnak, a kiállítás többi, mintegy 330 kőve szórványlelektként került elő, ezért eredeti építészeti összefüggésük ismeretlen. E többnyire kisebb méretű faragványokat stílusbeli, vagy elemi szerepükben való összetartozásuk értelmezi.

A múzeumi elrendezés alap gondolatát a kőgyűjtemény tartalmi összefüggései, valamint a rendelkezésre álló alapterület-adta lehetőségek befolyásolták. A kiállítás a nagyobb összefüggő egységek tájolása tekintetében igyekezett követni azok egykori elhelyezését. Az alaprajzi eltérések azonban, mint az altemplomi lejá-

ratok 90 fokban elfordított helyzete, zavaróan hatnak a középkori építészeti szerkezet felidézésében. Egészében azonban, a kiállítás kiemelendő érdeme a tárgyak kedvező szemlélhetőségében, a teljes kőanyagon belül időbeli, és a formakincs stílusbeli összefüggéseiben mérhető. Az általános kőtári tárlatok gyakorlatával szemben a pécsi Dómmúzeumban a kiállítás legfőbb tárgya maga a román kori faragott díszítőművészet. Ennek érdekében a gyűjtemény, hangsúlyát a köfelületek kiemelésére helyezi. Igaz, a középkori templombelső homályában ilyen megvilágításban a faragványos kövek sohasem láthatók. A mesterségbeli gyakorlat finom részleteinek bemutatására azonban, a korszerű világítástechnika alkalmazása célravezetőbb megoldás.

A székesegyház történetét bemutató kiállítás

Az eredeti elképzelés szerint a 2. számú terem a székesegyház építési periódusait, berendezésének történeti korszakait szemlélteti. A nagyterem román kori kőanyagának megtekintése után bemutatja a székesegyház középkori állapotát. Az időrendet követő sorozat a korai állapottól a további korszakok építészeti változatait szemlélteti, vagyis bemutatja a középkori székesegyházat, mint a kőtári anyag származási helyét.

A késői középkor emlékei a 3. számú teremben foglalnak helyet. A 14. század második feléből származó faragványtöredékek közül jelentősebb a Szentlélek galambjával, apostolfejekkel díszített zárókő, Szent György a sárkánnyal és egy kettős fülke, egy-egy álló alakkal.

Az északi galérián egy rövid összeállítás a török uralom alatti időket idézi, majd a székesegyház építkezéseinek jelentős korszakai következnek: a barokk, amely elsősorban a belső tér rendezésében jelentett változást, a 19. század eleji Pollack Mihály-féle homlokzatok átépítése, végül ugyan e század végén Friedrich Schmidt purista szellemű „restaurációja” idézi fel az azóta a „Basilica Minor” rangjára emelkedett székesegyházunk történetének fontosabb állomásait. A kiállítás e szakaszában nagyobb részben szöveges összefoglalások, rajzok, térképek, periodizált alaprajzok másolatai, fotók nyújtanak tájékoztató ismeretanyagot az egykori székesegyház berendezési tárgyairól, a korszakokat jellemző állapotokról. Az eredeti tervek szerint itt került volna bemutatásra néhány nagy értékű ötvös- és textilmű, azonban e műtárgyak az időközben létrejött Kincstári Múzeum gyűjteményéhez tartoznak, amelynek megbontása nem volna kívánatos.

A déli galériára tervezett anyagban a román kori székesegyház díszítése szerepel, ahogy a 18–19. században látták és rekonstruálták. Ezek egykori metszetek, rajzok, vázlatok másolatai, szöveges részekkel megszakított dokumentumokkal. Itt kerül bemutatásra az alkalmazott ornamentika és változásai a székesegyházi műhelyben, néhány szemléltető faragvány kíséretében. Több kisebb egységből álló rész nyújt tájékoztatást a román kori templomdíszítés stíluskérdéseiről, és a kimutatható műhelykapcsolatokról a pécsi és rokon alkotások fényképes bemutatásában. A galéria keleti szakaszában bemutatandó rajzos, szöveges anyag témájának tartalma összefoglaló jellegű. Vagyis mint a román kori székesegyházban folyt díszítő tevékenység fő célját, a népoltárt és térségét kívánja az érdeklődés középpontjába emelni. E gondolathoz kapcsolódóan szerencsés körülmény, hogy a Dómmúzeum látogatási útvonalának

végén a földszinti nagy kiállítás anyagára, a román kori székesegyház központi terére nyílik rálátás. A látvány, mintegy összefoglalásul, a múzeum fő tartalmi lényegére irányítja a látogató figyelmét. A kiállításon bemutatott kisebb faragványos emlékcsoportok, valamint a kiegészítő szöveges, képes ismertető, összességükben mind az alapvető művészettörténeti gondolatra irányulnak, vagyis, hogy Európa nagy román kori központjainak díszítő programjaival való összehasonlításban is értékelhessük a pécsi 12. századi kőfaragó műhely kiemelkedő jelentőségét.

A pécsi kőtár messzeföldön hírneves, remek faragványainak hanyattatott sorsát bemutató dolgozatunk felvázolta a nemzeti műértékeink kezelésének sajátosan hazai eljárás módját. Az Árpád-kori székesegyházunk testéből kiszakított nemes kőemlékek minden darabja, különös tekintettel az egységében feltárt és ezért rekonstruálható építményi részeire, a tapasztaltnál nagyobb megbecsülést érdemeltek volna.

Az 1891-től 1952-ig terjedő időszak egyéni mentőakcióinak szervezői, köztisztéletet kiváltó erőfeszítéseket folytattak a kőanyagnak, az akkori lehetőségek szerint megfelelőnek vélt elhelyezése érdekében. Anyagi források hiányában azonban nem nyújthattak végleges megoldást a biztonságos tárolás és restaurálás számára. Nem menthetők fel azonban a nemzeti emlékpusztítás vádja alól az 1953 és az 1988 közötti évtizedek illetékes szerveit irányító hatalmi erők, amelyek a segítségnyújtás helyett a leszegényített, és felügyelet alatt tartott egyházra hárították a fenntartás jórészeinek kötelezettségét és felelősségét. Ezen időszak alatt ment tönkre a Dercsényi-Lux-féle kőtár, ezekben az évtizedekben menekítették a veszélyeztetett köveket különböző, a kőanyag szempontjából értékrontó, alkalmatlan raktárakba.

Ezzel szemben új Dómmúzeumunk szemléletes példát nyújt a cselekvésre kész, együtt gondolkodó törekvésben, a nemzeti értékek megbecsülésében, az alkotó ember által kövekbe faragott keresztény eszmeiség felismerésében. A pécsi Kőtár, napjainktól a korszerű körülményeket biztosító Dómmúzeum falai között, világörökségi szinten képviseli a 12. századi székesegyház építése során megjelent stílust. Azt a stílust, amellyel a „pécsi iskola”-ként emlegetett mesterkör, a Dómmúzeum gyűjteményében kiállított alkotásaival, a kor hasonló rendeltetésű épületeinek díszítésében az egész magyar fejlődést irányította.

Források és ajánlott irodalom

- Szónyi Ottó: A pécsi püspöki múzeum kótára. Pécs, 1906.
 Szónyi Ottó feljegyzései. Pécsi káptalani levéltár Nr.70. (Továbbiakban Kápt. It.)
 Szónyi Ottó kéziratos feljegyzései. Kápt. It. Nr. 25/1.
 Szónyi Ottó: A pécsi székesegyház. In: Magyar Művészet. Budapest, 1929.
 Gosztonyi Gyula: A pécsi Szent Péter székesegyház eredete. Pécs, 1939.
 Kivonat a Pécsi román kori Kőtár Építési Naplójából (Szakál Ernő Áspán László). Kápt. It. Petrovich hagyaték.
 Dercsényi Dezső: A pécsi kőtár. Pécs, 1962.
 Csemeginé Tompos Erzsébet: A pécsi székesegyház Schmidt-féle újjáépítése. In: Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Tudományos Közleményei 1964.
 Hajós Géza: A pécsi román kori székesegyház népoltára. In: Művészettörténeti Értesítő. 1966. 3 – 4.

Hajós Géza: Die romanischen Sculpturen der Kathedrale von Pécs (Fünfkirchen) in Ungarn. Dissertation Universität Wien, 1970. (Maschinenschrift)

Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Budapest, 1974.

Tóth Melinda: Múlt és jelen a pécsi székesegyházban. In: Új Művészet. Budapest, 1991/8.

Tóth Melinda: A pécsi Dómmúzeum. (Kiállítási forgatókönyv) Kézirat. Budapest, 1992.

Boros László: Kentaur vagy Donar isten? Az Edda mítosz egy pécsi román kori oszlopfőn. In: Somogy. Kaposvár, 1994. 6.

Sárvári Márta: Harc az angyalért. Remekmű egy raktár mélyén. In: Magyar Nemzet 1994. december 24.

Tóth Sándor: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000 – 1541. A MNG kiállítási katalógusa. Budapest, 1994.

Tóth Melinda: A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorbán. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000 – 1541. A MNG kiállítási katalógusa. Budapest, 1994.

Angyal

BACHMANN BÁLINT

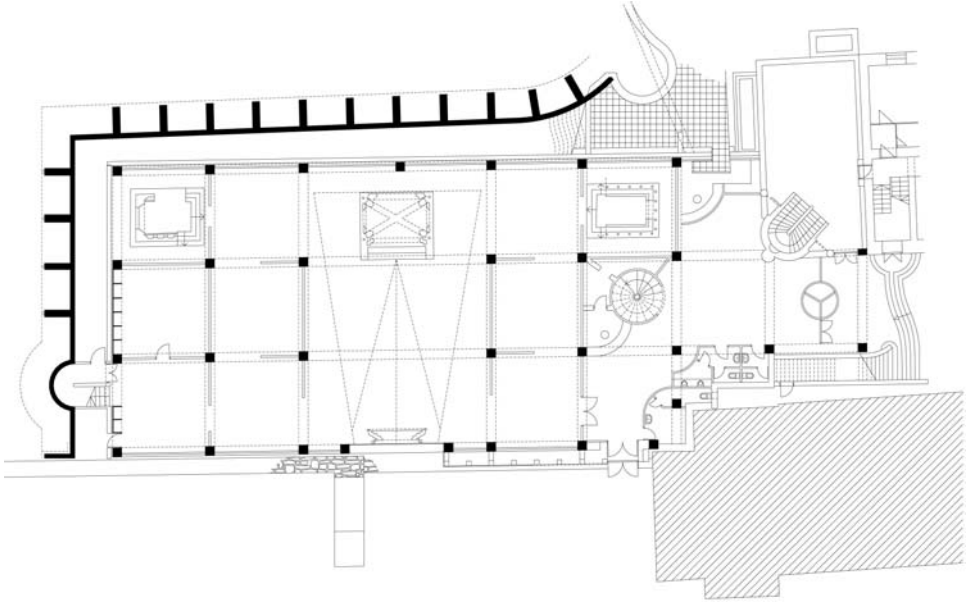
A DÓMMÚZEUM

Ha kiejtjük ezt a szót, DÓMMÚZEUM, ide-oda pattog, visszhangzik, pedig hiányzik a visszhangot visszaverő fal; árkád, boltozat. És mégis kong, száll a visszhang: a képzelet, a tudás visszagondoló akarata, az intuíció visszavarázsolja a hiányzó falakat, boltozatokat.

A vérzivataros történelem összekuszálta, lerombolta, de fel is építette, néha újjáépítette a templomot. Töredékes, esendő, de bámulatos távlatokat hordozó darabok maradtak fenn a Székesegyházból. Lebilincsel, de egyben érthetetlen, analógiák villannak fel: a valós szobrászati anyag művészi értékei azonban látóvá, értővé tesznek bennünket. Hirtelen körvonalazódik, elének tolakszik a középkori remekmű, porszemmé léptéktelenítve bennünket.

Szerénynek, neutrálisnak kell maradni a funkcionálisan szükséges múzeumépület tervezésénél, gyűrűszerű foglalat legyen a ház, amely keretet ad az ékkő, a középkori szobrászat ritka, szenzációs domborműveihez, a kapuhoz, a népoltárhoz, az altemplomi lejárókhöz, a bűnbeeséstől a feltámadásig ívelő csodálatos szobrászati együtteshez.

„Pécsett a múlt század nyolcvanas éveiben Közép-Európa legnagyobb szoborlelete került napvilágra. A székesegyház újjáépítése közben talált ezernél is több kőfaragvány olyan gazdag templomdíszítésről adott hírt, ami egyedül állt az Árpád-kori Magyarországon és a szomszédos területeken is ritkaságszámba ment. A rendkívüli lelet méltán keltett országos szenzációt, s ébresztett máig ható, élénk nemzetközi érdeklődést a kultúra és tudomány berkeiben. A domborműves díszítés a 12. század második felében készült, a románkori kőszobrászat különösen termékeny időszakában. A templombelső pompájához járult hozzá, s a jelek szerint a szentély és a hajó közti térségre koncentrált. A 19. század végén épp ebben a zónában bukkantak a legfigyelemreméltóbb leletegyüttesre. A térség középpontjában feltárt romok feltűnően ékes kis építmény maradványainak bizonyultak, a mellékhajókból az altemplomba vezető lépcsőket, pedig merőben szokatlan módon magas, reliefszerű falak vették körül. A románkori templom közepén, elkülönített platformon állt a Szent Kereszt oltár, kiemelt helye pontosan megfelelt liturgiai jelentőségének. Ezt hangsúlyozta az oltárasztalnak hajlékot adó boltozatos építmény is, melynek külsejét és belsejét festett, aranyozott faragványos dísz borította: úgy hatott a templomtérben, mint valami nagyméretű, drága ékszerdoboz. Mesterei az észak-olaszországi díszítő szobrászat hagyományait ültették át Pécsre. Közben egyedülállóan érdekes művet alkottak: az ilyen épület formájú, ékes oltárbaldachin Európa-szerte ismeretlen. Mint erről a festett és aranyos díszű domborművek további sora tanúskodik, a faragott díszítéssel az oltárépítmény közvetlen környékén sem takarékoskodtak. Az ornamentikának és a színeknek ezt a tobzódását a templomi lejáratok nagyméretű domborműves jelenetsorai foglalták tartalmi keretbe. Ábrázolásuk átfogták mindazt, amit a középkori ember múltnak és jövőnek tudott: az üdvtör-

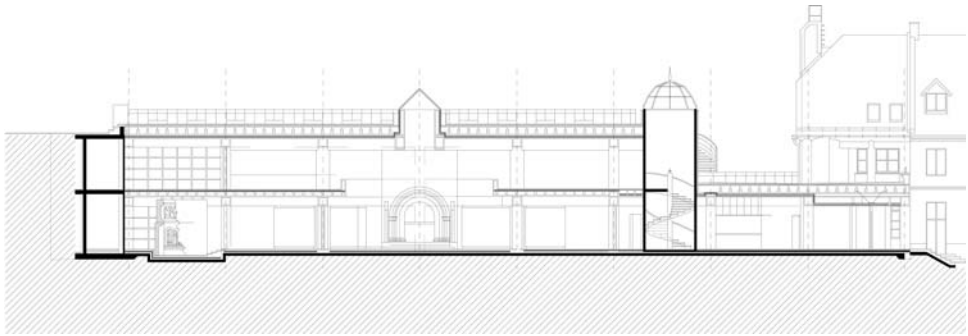

A Dómmúzeum alaprajza

ténet egészét a világ teremtésétől az utolsó ítéletig. Hatalmas és igényes program volt ez, kevés hozzá hasonló volt a korszak Európájában.

Megvalósítására külföldről hívtak be pár jeles mestert, akik a kőszobrászat fontos, francia és észak-olaszországi eredményeit közvetítették Pécsre. A déli altemplomi lejárati falára készült műveiket: Krisztus és az ószövetségi Sámson párhuzamba állított képsorát, méltán sorolhatjuk középkori szobrászatunk csúcsteljesítményei közé.

Sámson életének utolsó képeit, pedig az egyetemes román kori szobrászat nevezetes alkotásaiként is számon tartják. Az északi lejárati Teremtés és Ádám és Éva

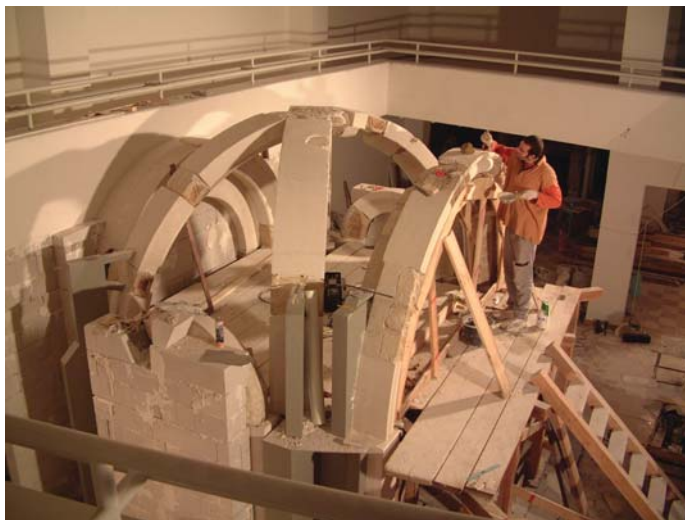

A Dómmúzeum hosszmetsete

képsorának faragásánál már helyi erők is közreműködtek. Tőlük való néhány koronás aggastyán és angyal alakja is, köztük egy különösen épen fennmaradt, szép angyalfigura, mely a szentély gótikus diadalívébe falazva került el a pécsi faragványok oly nagy százalékát érintő törökkori pusztítást.” (dr. Tóth Melinda művészettörténész)

A Dómmúzeumot a valamikori várarokban helyeztük el, kiásva a helyét a püspökvár fala és a contra scarpa fala között, amelyet a barokk-kor feltöltött. A jelentős méretű épület így szinte anti-épületté, a földben rejtőzködővé vált, tágas belső teret adva a Dómmúzeum gyűjteményének. Segítette, erősítette gondolkodásunkat az 50-es években létesített kis kőtár átriumos elhelyezése is, amely szintén itt volt. Sajnos ezt el kellett bontani, mert a földben lévő épületet alkotó támfalak nem voltak szigetelve, és a kövek gombásodni kezdtek. Az alapötlet az volt, hogy a nyugati kaput, népoltárt és a két altemplomi lejárót úgy helyezzük el, mint ahogy azok a székesegyházban voltak. Ez nem teljesen sikerült a művészettörténészek érthetetlen és megmagyarázhatatlan ellenállása miatt. Fontos építészeti gondolat volt az is, hogy a föld alatt lévő nagy múzeum együttes valahogy kapcsolódjon látványban a Székesegyházhoz. Ezt egy üvegfalal értük el, amelyet a nyugati püspökvári várfalba vágtuk. Az üvegfal tovább folytatódik egy ék alakú üvegtető-szerkezetben. Így a múzeumban sétáló szeme elé tárul a Dóm, segítve a tájékozódást, a töredékes kőszobrászati anyag beazonosítását: hol is helyezkedtek el a kapu, a népoltár, az altemplomi lejárók a valamikori székesegyházban. A szokásos tervezési folyamaton túl még két dologgal is meg kellett küzdenünk: nekünk kellett a pénzt előkeríteni a múzeum létesítéséhez, mivel így nagyon lassan épült a múzeum, lehetőség szerint a legkorszerűbb múzeumi elvek szerint kellett kialakítanunk koncepciókat. (Az engedélyezési terv majd 20 éve készült.)

A múzeum két fala, a nyugati és a keleti adott volt: a két várfal adta ezt. Északról támfalal kellett lehatárolni az épületet, délről üvegfalal bejáratot képeztük ki. Egyben feljáratot lehetőséget adtunk a Dómmúzeum tetejére, a kilátáshoz is. Újszerű, csodálatos rálátást biztosítva a látogató számára: a dóm szentélye tárul fel eddig nem látott szemszögből. A múzeumépület ház a házban kompozíciójú. Ezzel abszolút biztonságossá tettük a földben lévő épület talajnedvességtől való szigetelését. Említést érdemel az épület szerkezeti megoldása is. Sámsondi Kis Béla szabadalmát, a gipszbeton vagy dermesztett beton elnevezésű szerkezetét alkalmaztuk. Bevalljuk őszintén, először kényszerűségből. Az akkori Országos Műemléki Felügyelőségnél volt a patent gondozója, Szövényi István, így az OMF pénzt adhatott műszaki fejlesztés címén új épület létesítéséhez is. Aztán később rájöttünk, hogy a szerkezet neutrális megjelenése miatt kiválóan alkalmas múzeum létesítésére. A szerkezet bámulatos szilárdságot ér el. Két egycentiméteres vastagságú, 60x60 cm-es gipszlap közé 3 centiméter vastagságban speciális konzisztenciájú beton kerül egy gyengén vasalt armatúrával. A gipsz a beton szilárdulása közben vizet von el abból, így jön létre a „dermesztett” beton, amely különlegesen nagy szilárdságú lesz. Még egy komoly előny származott a szerkezetből: a szűk építési helyszín nem tette lehetővé más, esetleg daruzott szerkezet létesítését. A mi épületünket arab építésvezető, dr. Safa Al-Hilal vezetésével román menekült munkások a kézkezésig adta lehetőségekkel építették, ők maguk készítették még a szerszámokat is a technológiához. A homlokzatok nagy lehetőséget adtak szá-

munkra. A föld alatti épület két homlokzattal bukkan elő. A nyugatival, amelynek fő alkotó eleme a püspökvár várfala, ebbe a várfalba rejtettük a nagy betekintő üvegfalat, didaktikailag megszakítva, de folytatva is a várfalat, majd ez csatlakozik a várfal nyomvonalán lévő „új várfalhoz”, melyet a székesegyház anyagához hasonló homokkővel burkoltunk. Ebbe egy „várfal kaput” vágunk vészkijárat céljából. A déli homlokzat elsősorban az erős színezésével keltett feltűnést. Ezt tudatosan tettük.

Az erős, élénk színek a középkorban kedveltek voltak. A környezet fakó, fáradt színei elbírták, sőt követelték az élénk pompeji vörös szín homlokzati megjelenítését. A homlokzat kétsíkú: a második sík a kerítés vonalában felállított Palladio-motívumos kőkapu és fal, homokkőből faragva.

A múzeum belső tere egyszerű, kétszintes, galériás megoldású. A kőrestaurátor szakértelmét dicséri a kapu, a népoltár és az altemplomi lejáratok felál-

lítása, összerakása, közérthetővé tétele, melynek technikai megoldása mintaértékű. Mindig gondot jelentett a töredékes kőtári anyag összeépítése. Osgyáni Vilmos kőrestaurátor eredeti megoldást talált ki. A nagymama stelázsiját idéző acélszerkezetet készített, a tartószerkezeti részből rozsdamentes acélpolcok nyúlnak ki a kövek fugáiba, így szárazon egymásra rakva saját súlyuktól stabilizálódnak azok. A kövek sérülés nélkül, jól láthatóan lettek összeépítve. Kitűnően látszik, hogy a románkori kaput római sírkövekből faragták. Összegezve (talán nem tűnik szerénytelenségnek) megállapítható, hogy végre sikerül nyugvópontra helyezni a Dómmúzeum ügyét. A hosszú raktári száműzetés után végre lehetővé válik, hogy a közben felnőtt generáció, nemzedék számára is megismerhető legyen középkori művészetünk, az európai magyar kultúra kiemelkedő gyűjteménye, a Dómmúzeum. Végig gondolva küzdelmünket, mindent feledtet, hogy valamit sikerült a feledés homályából újból láthatóvá tenni.

Illyés Gyula

Antik boltív

A kő minden darabja
átveszi-visszaadja
a terhet, – szinte táncol:
könnyű egyik a másától.

Csak bámulom a két vént,
A két pillért: reményként
nyújtják, ha kézbe kapták
a munkát, mint a labdát.

Meghat, mily vad erőt tett
léglakóvá egy ötlet:
jól szárnyasítva össze
Istent faggat az eszme?

Járják így párba téve
Hányadik századéve:
Ennyi friss mozdulatban
Így-megmozdíthatatlan!

Ma is még lüktetően
vércsere fut a kőben!
És minél magasabban,
csak diadalmasabban

Illőn társulva egybe
buta súly, okos elme:
lám végtelenbe jutva, –
egekig szárnyasulna?!

Rom rég a templom. Itt van,
hol agg ura kiment, ...Hova?
Csak hol bejött, még ifjan,
ott maradt lábnyoma.

Bemegyek, visszatérek,
Remélek, nem remélek
Fejteném, mint egy álmunk,
még mit lehetne várnunk.

MÓRÓ MÁRIA ANNA

KLIMO-GYŰJTEMÉNY*

A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött püspöki könyvtár

A Pécsi Egyetemi könyvtár elődjét, a Pécsi Püspöki Könyvtárat Klimó György püspök alapította és tette nyilvános könyvtárrá 1774-ben.

Az 1710-ben a Nyitra megyei Lopassó községben jobbágycsalád gyermekeként született Klimó György a nagyszombati egyetemen tanult, 1733-ban szentelték pappá, elöljárói felismerték kiváló képességeit, 1740-ben már pozsonyi, 1741-ben esztergomi kanonok és főesperes lett. 1751-ben Mária Terézia pécsi püspökké nevezte ki, amely hivatalát az egyház és a kultúra szolgálatában töltötte 1777-ben bekövetkezett haláláig. 1754-ben megszerezte egyházmegyéjének a bíborosi pallium előjogát, új plébániákat szervezett, templomokat építtetett, bővítette a papi szemináriumot, és szándékában állt a Nagy Lajos király által 1367-ben alapított egyetem példáját követve egyetemet létrehozni. Ehhez megteremtette a feltételeket azzal, hogy papírmalmot és nyomdát létesített, olyan jól képzett, tudományos felkészültséggel bíró papokat hívott meg az egyházmegyébe, akik alkalmasak lettek volna az egyetemi professzori feladatok ellátására. Közülük kiemelkedő szerepe volt Szalágyi Istvánnak és Koller Józsefnek, akik könyvtárosként a gyűjtemény gyarapítását, rendezését, katalogizálását végezték, emellett a püspök támogatásával kutatták és megírták az egyházmegye történetét.

A könyvtár alapját képezte Berényi Zsigmond (1736–1748 között pécsi püspök) javarészt teológiai, liturgiai, jogi és történeti munkákból álló háromezernyi kötete, amit a Székeskáptalan ezerkötetnyi hasonló tartalmú könyvével együtt Klimó megvásárolt. A püspöki palota bővítésekor új épületszárnyat építtetett a könyvtár elhelyezésére, és elkészülte után 1774-ben nyilvánossá tette. A könyvek gyűjtését tervszerűen, a leendő egyetem minden fakultásának igényeire gondolva végeztette, minden szakterületről beszerezve a legfontosabb régi és egykorú, modernnek számító műveket. Szinte minden tudományágnak a 18. századig létrejött alapvető irodalma megtalálható a gyűjteményben, a katolikus mellett a protestáns teológia, a történelem és segédtudományai (ezen belül kiemelkedő a gazdag püspöki éremtárhoz beszerzett numizmatikai irodalom), a jogtudomány mellett a természettudományok, az orvostudomány, a matematika, a nyelvészet, irodalomtörténet korábbi századokból való jelesei és a kortársi, felvilágosodott eszméket hirdető, gyakran egyházi indexen lévő szerzők művei. Legtöbb vásárlását Ausztriában és Itáliában bonyolították barátai és ügynökei, akikkel állandó levelezésben állt. Jelentős főúri gyűjtemények kiárúsítása mellett igen sok értékes régi könyvet tudott megszerezni az 1773-ban feloszlott jezsuita rend könyvtáraiból.

A 15 000 kötetnyi Klimó-gyűjtemény az alapító halála után Esterházy Pál László püspöksége idején zömmel egykorú hazai és francia művekkel gyarapodott. Az ő utódai már nem fordítottak figyelmet a könyvtárra, a vásárlások meg-

* Szerző a *latinos*, ékezet nélküli **Klimo** névhasználatot választotta.

szűntek, évekig könyvtárost sem alkalmaztak, így gyakorlatilag a nyilvánosság is megszűnt.

1828-ban került az egyházmegye élére Szepesy Ignác, aki a tudományok tevékeny pártfogója volt. Egyetemalapítási szándékát ő sem tudta megvalósítani, de létrehozta a Püspöki Joglyceumot, bölcsészeti évfolyamokkal kiegészítve, és új épületet emeltetett a könyvtárnak. A város egyetlen klasszicista középületét Piacsek József építette. A teremkönyvtár drága anyagok nélkül, tanárok és diákok mindennapi használatára szánva épült. 1832-ben hozták át jelenlegi helyére a Klimo-gyűjteményt, a kötések színe szerint elosztva helyezték el a rokokó oromdíszítésű állványokon két teremben a barna bőrbe kötött aranyozott gerincű, illetve a fehér hártýába vagy disznóbőrbe kötött köteteket. A középső terembe került Szepesy mintegy 4000 kötetnyi saját szerzeménye, ennek zöme a reformkori magyarországi könyvtermés legjavából került ki. Ez az új elrendezés új katalógus készítését tette szükségessé, három kézzel írott fólió kötet tartalmazza a szerzői betűrendes, három a szakcsoportosítás szerinti leírásokat. Szepesy halála után Scitovszky János püspöksége idején (1838-tól 1848-ig) még gondosan gyarapították a könyvtárt, ekkor kerültek az állványokra az ókori és egyetemes tudomány nagyjait ábrázoló szobrok mellé a magyar jelességekéi, Bartalits Mihály szobrász munkái. Scitovszky Esztergomba távozása után utódai kevés figyelmet fordítottak a könyvtárra, jobbra csak ajándékokból és hagyatékokból gyarapodott, a 19. század második felében muzeális gyűjteménnyé vált. Nyilvánossága fennmaradt, amint erről az 1835 óta folyamatosan vezetett vendégkönyv is tanúskodik.

1907-ben Zichy Gyula megyéspüspök a kiváló régészt, Szőnyi Ottót bízta meg a könyvtárosi teendőkkal. Ő a székesegyházi (káptalani) gyűjteményt is gondozta, ismét szerzett be új műveket, és megkezdte egy kéziratok kötetkatalógus készítését, amit a szerb megszállás idején abbahagyott.

A Pozsonyból menekülni kényszerült Erzsébet Tudományegyetem 1923-ban költözött Pécsre, itt szinte a semmiből kellett mindent újra kezdenie, 65 ezer kötetes gazdag könyvtárát is Pozsonyban kellett hagynia. Pécs város, jóllehet évtizedek óta szorgalmazta egyetem létesítését, a háború és a szerb megszállás anyagi veszteségei után nem tudott nagyobb segítséget nyújtani. Zichy Gyula, elődje, Klimo püspök szándékát figyelembe véve örökös használatba átadta az egyetemnek a püspöki könyvtár épületét a mintegy 35 ezer kötetnyi könyvvel, ugyanígy a Székeskáptalan is hétezer műből álló saját gyűjteményét.

A könyvtár nyolc kódexet, huszonöt 15. századi ősnymtatványt, kétszázötven 16. századi antikvát, több mint kétszáz 1711 előtti régi magyar nyomtatványt őriz, ezek egy részét a termekben elhelyezett vitrinekben, időnként újrarendezett kiállításokon mutatjuk be.

Az 1960-as években betűrendes és helyrajzi címlapfotó-katalógus készült. A modern leírásokat tartalmazó nyomtatott szerzői betűrendes katalógus a kutatóteremben gépen is hozzáférhető, a könyvek a kutatóteremben használhatók.

Állományvédelmi okból fénymásolás nem készíthető.

CSÓKA-JAKSA HELGA

EX LIBRISEK A KLIMÓ-KÖNYVTÁRBAN

Az 1774-ben Klimó György által nyilvánossá tett pécsi püspöki könyvtár szerepe az egyházmegye és a város életében az évszázadok során sokat változott. Egy gyűjtemény ritkaságaival, kincseivel, látványosságaival hívja fel magára a figyelmet. Ez természetesen így volt a Klimó-könyvtár esetében a régebbi korokban és manapság is. Mindig érdekes kérdés, hogyan alakul ki, hogyan gyarapszik egy gyűjtemény. Mindkét szempontból közelítve látókönyvtárunkba kerülnek az ex librisek, hiszen feltűnőek, látványosak és útba igazítást adnak egy-egy kötet eredetéről, a korábbi tulajdonosról. A 20. század elején az Iparművészeti Múzeum ex libris-kiállításán már szerepelt néhány a Klimó-könyvtár könyvjegyei közül.¹ Jelen írásomban olyan ex librisekkel foglalkozom, amelyek tulajdonosai szorosan kötődtek a könyvtárhoz, és természetesen Pécs városához is.

Az ex libris a könyv belső táblájára ragasztott, sokszorosított grafikai lap, amely az illető kötetet egy személyhez vagy intézményhez köti.² Már az ókorban is ismert volt az ex libris. A középkori Európában szokásos volt, hogy a kézzel festett kódexeket a megrendelő nevével vagy monogramjával, esetleg arcképével lássák el. A 14–15. században honosodott meg, hogy a tulajdonos címerét külön lapra festették és ezt a lapot ragasztották a könyvbe. A kódexekbe majd a könyvnyomtatás feltalálása után a nyomtatott könyvekbe a tulajdonos gyakran kézzel írta be a nevét, innen ered az ex libris kifejezés: *ex libris mei* – könyveim közül való. Ezeket a possessor-bejegyzéseket azonban nagyon könnyű volt kitörölni, ha új tulajdonoshoz került a kötet.³ A könyvnyomtatás meghonosodásával az ex librisek használata is megváltozott. A nyomdász már nem egyedi köteteket állított elő, így szükségessé vált az egyes példányok megjelölése tulajdoni jeggyel.⁴ Az ex librisek virágkora a 16. századra tehető, amikor egész Európában elterjedt és a mai napig használatban maradt.⁵ A 19. században vált divatossá a polgári rétegben a kisgrafikai termékek gyűjtése, a könyvjegy is erre a sorsra jutott. Lassacskán önálló kisgrafikai műfajjá nőtte ki magát az ex libris, amelynek már egyre kevésbé kötődik a tulajdonoshoz vagy a könyvhöz.⁶ Az ex librisek motívumkincse az évszázadok során természetesen jelentős változáson ment keresztül: eleinte címert ábrázoló, azaz heraldikus ex librisekkel találkozhatunk, később, ahogy egyre szélesebb rétegekhez jutott el a könyv, már foglalkozásra, hobbira, életkörülményekre utaló könyvjegyek készültek. A továbbiakban bemutatandó ex librisek között mindkettőre találunk példát.

* Szerző az ékezetes, a szakirodalomban használt magyaros **Klimó** névhasználatot választotta.

¹ Varjú Elemér: Az Iparművészeti Múzeum ex-libris kiállítása. In: Magyar Könyvszemle 1903. 234.p.

² Deé Nagy Anikó: A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei. Budapest – Kolozsvár, 2001.

³ Deé Nagy... i.m. 2001. 9.p.

⁴ Természetesen a nyomtatott ex librisek korában is előfordult, hogy az előző tulajdonos könyvjegyére újabb kerül, erre jó példa a Binder János Fülöp által, a káptalan számára készített ex libris beragasztásának módja

⁵ Deé Nagy... i.m. 2001. 11.p.

⁶ Deé Nagy... i.m. 2001. 13.p.

A Klimó-gyűjtemény ex libriseivel Boda Miklós foglalkozott, aki nagy munkával, minden egyes kötetet kézbe véve igyekezett meghatározni a könyvek származási helyét, a jubileumi évkönyvben pedig szólt Klimó György ex libriseiről.⁷ E helyen fejezem ki köszönetemet a kutatásban nyújtott segítségéért.

Az Egyetemi Könyvtár 2001-ben adta ki a Klimó-könyvtár szerzői betűrendes katalógusát, amelyet Móró Mária Anna állított össze.⁸ E katalógus segítséget nyújt az ex librisek vizsgálatához, a következő statisztika ez alapján készült. A kötetekben összesen 4349 db beragasztott, nyomtatott ex libris található. A legtöbb **Klimó György**é, az évszámok a könyvtárba kerülés dátumát jelentik. Legtöbb, szám szerint 2485 db dátuma 1745. Jelentős számban (133 db) szerepel az 1768-as évszám is. Most pedig lássuk azokat a könyvjegyeket, amelyek tulajdonosai szorosán kötődtek a könyvtárhoz!

Berényi Zsigmond (1694–1748) Bodokon született, a Collegium Germanicum–Hungaricum növendéke, 1739-től haláláig pécsi megyéspüspök volt. 1742. június 4-én rakta le a pécsi papnevelde alapkövét, amelyet 1746. szeptember 4-én avatott fel.⁹ Ex librise címerét ábrázolja, főpapi jelvényekkel. Felirata: SIGISMUNDUS COMES ET EPISCOPUS BERENYI ANNO. A benne szereplő évszám 1721-től 1747-ig változik attól függően, hogy mikor kerültek az általuk jelzett kötetek a könyvtárba.¹⁰ Berényi gyűjteménye

Berényi Zsigmond ex librise 1744-ből

Berényi Zsigmond ex librise 1747-ből

ménye halála után a káptalan tulajdonába került, majd azzal együtt 1774-ben a Klimó-könyvtár része lett.¹¹

A káptalannak kétféle könyvjegye van, mindkettő a trónján ülő, kezében kulcsokat tartó Szent Pétert ábrázolja. Az egyiket Binder János Fülöp készítette Budán,

⁷ Boda Miklós: Három évszázad könyvtártörténeti emlékei a Klimó-gyűjteményben In: Jubileumi évkönyv 1774–1974. Fényes Miklós (szerk.) Pécs, 1974. 163–189.p.

⁸ A Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Klimó-könyvtár katalógusa. Összeállította Móró Mária Anna. A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai I. 1. kötet. A könyvek szerzői betűrendes katalógusa. Budapest, 2001.

⁹ Magyar katolikus lexikon I. kötet. Diós István (főszerk.) Budapest, 1993. 767.p.

¹⁰ Varjú Elemér: Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból. In: Magyar Könyvszemle 1907. 194.p.

¹¹ Varjú... i.m. 1907. 194–195.p.

A pécsi káptalan anonim ex librise

A pécsi képtalan ex librise, amelyet Binder János Fülöp készített. Alatta Berényi Zsigmond korábban beragasztott könyvjegyének részlete látható

ahogyan a fenti ábrán olvashatjuk a nevét.¹² A másik ex libris anonim. Mindkettő felirata: SIGILLUM CAPITULI ECCLESIAE QUINQUE ECCLESIENSIS IN REGNO HUNG: A két könyvtárjegy ábrázolása azonos, technikai eltérés van a kettő között.

Fonyó Sándort 1724-ben szentelték pappá, lépésről-lépésre jutott előre az egyházi ranglétrán a nagyprépostságig.¹³ Neve összekapcsolódott a jakab-hegyi remeteházzal és annak könyvtárával. Ex librise főpapi jelvényekkel díszített címer, amelyet körbefut a tulajdonos címeit tartalmazó szöveg. 1736-ban került a káptalan tulajdonába a Jakab-hegy. Fonyó Sándor felújította a templomot és lakhatóvá tette a pálos monostort, könyvtára számára pedig könyveket adományozott. 1783-ban, a remeteház megszűntésekor a vallásalap igényt tartott a könyvtárra, de a káptalan közbenjárására nem szállították el a könyveket, hanem a káptalan tulajdonába, s így a Klimó-könyvtárba kerültek. Ezekben megtalálható a remeteház ex librise¹⁴, amely egy szerzetest ábrázol barokk keretben. Felirata: SIGILLUM EREMI. SAN. IACOBI. SUPRA. PATACS.

Klimó György Pécssett négyféle ex librist használt. A leggyakrabban szereplő könyvjegyét, egyúttal valószínűleg a legkorábbit, Thomas Bohacz bécsi „egyetemi rézmetsző” készítette. Az ex libris felirata: „Georgius Klimo Episcopus Quinque Ecclesiensis 1754” Klimó főpapi jelvényekkel díszített címerét ábrázolja, mérete 75x100 mm. Két további könyvjegy anonim, ezek az elsőnek a variánsai, kisebb felü-

¹² Varjú... i.m. 1907. 195.p.

¹³ Magyar katolikus lexikon III. kötet. Diós István (főszerk.). Budapest, 1997. 742.p.

¹⁴ Boda Miklósné: Könyvek vonzásában. A 18. századi Pécs könyvtári kultúrájáról. In: Fülöp Géza emlékkönyv. Baráthné Hajdu Ágnes (szerk.) Budapest, 1999. 69.p.

leten. Az egyik évszáma 1754, a másikon a "17" után kihagyták a helyet a beszerzés dátumának. A nagy méretű (105x160 mm), szép kivitelű típus metszője valószínűleg Binder János Fülöp budai rézmetsző volt, aki a pécsi káptalan ex librisét is készítette. Ezen a könyvjegyen nincs felirat. Több színben készült, egyfajta „gála ex libris” sze-

Fonyó Sándor ex librise

A Jakab-hegyi remeteház ex librise

repet töltött be, mert helyi díszkiadásokba és illusztris korabeli szerzők műveibe ragasztották. Az említett könyvjegyek valamelyikét megtaláljuk Klimó pécsi szerzeményeiben, kivéve azokat a köteteket, amelyek a káptalan és Berényi püspök gyűjte-

*Klimó György ex librise,
amelyet Thomas Bohacz metszett*

Klimó György anonim ex librise

Klimó György „gála ex librise”

Klimó György esztergomi kanonoksága idejéből való ex libris

ményéből kerültek Klimó könyvtárába. ¹⁵ Azokban a könyvekben – 40 műről van szó – amelyeket Klimó már esztergomi kanonoksága idején (1741–1751) megszerzett, egy, az előzőektől különböző ex librist találunk, amelyet 1741-ben az esztergomi kanonokokhoz hasonlóan készíttetett. ¹⁶ Klimó címerét ábrázolja, felirata: „Georgius Klimo Archi-Diaco: Sasváriensis E. M. S: nec non Celsiss: ac Reverendiss: S. R. I. P: Archi-Eppi Strig: a Lat: Cano: Protho-Not: Apostolicus”. Ezek a művek általánosan használt, egyházi tárgyú munkák. ¹⁷

Vizer Ádám (1743–1803) bölcseleti és teológiai doktor, a nagyszombati egyetemen az újszövetségi bibliai tanulmány tanára, majd az egyetem Pestre költözése után is óraadó. Pécsi tiszteletbeli kanonok. Nyugdíjba vonulása után a Klimó-gyűjtemény könyvtárosa. ¹⁸ Ex librise címer, amelyet felirat vesz körül: ADAM. VISER. C.E.Q. CANONICUS, PHIL ET THEOL. DOCTOR, AC DECRET. LICENTIATUS, HERMENEUTICAE N. T. TYRNAVIAE, BUDAE, AC POSONII PROF. S. FAC. SENIOR ANNO 1774. Felül: NOMINATUS ABBAS N.R.A. DE KOMPOLT A.N. 1788. Lent: Primus in Hungaria fiut Hermeneuticus iste. Cujus in hoc Charta Nomen et Arma vides.

A következő ex libris tulajdonosa később élt, nem egyházi személy, amiért mégis említem, könyvadománya a Klimó-könyvtárnak, valamint az előzőektől eltérő ex librise. **Ritter Peter Johann Maria von Berks** (1770–1845), akit 1807-ben, a pécsi bányakerület megalapításakor választottak igazgatónak. ¹⁹ Hivatalos iratai halála után a városi levéltárba kerültek, amelyek főleg bányakapitányi tevékenységének dokumentumai, valamint tartalmazzák geológiai kutatásának eredményeit, amelyek során kőzetmintákat is gyűjtött. Ezekből juttatott a Nemzeti Múzeumnak és a pécsi

¹⁵ Boda Miklósné... i.m. 1999. 182.p.

¹⁶ Varjú... i.m. 1907. 193.p.

¹⁷ Boda Miklósné... i.m. 1999. 182.p.

¹⁸ Fényes Miklós: A Pécsi Egyetemi Könyvtár története I. Pécsi Püspöki Könyvtár 1774–1923. In: Jubileumi évkönyv 1774–1974. Fényes Miklós (szerk.) Pécs, 1974. 54.p.

¹⁹ Móró Mária Anna: Berks Péter és a mecseki kőszénbányászat. In: Pécsi Szemle 2000. ősz 23.p.

Vizer Ádám ex librise

püspöki könyvtár ásványgyűjteményének is. A Klimó-gyűjteménynek könyveket adományozott, és elkészítette a könyvtár ásványgyűjteményének leírását is.²⁰ Ex librise nem heraldikus, hanem foglalkozására utal, tájba helyezett műszereket láthatunk. További két kötetben nem ex libris, hanem kéziratos bejegyzés található, amely az ajándékozás tényét, valamint az egyik az időpontját is közli.²¹

Peter Johann Maria von Berks ex librise

²⁰ Móró ... i.m. 2000. 25.p.

²¹ Der Fünfkirchner Bischöflicher Bibliothek in Unterthänigkeit gewidmet von Ritter Edlen von Berks K. Bergdirektor des Fünfkirchner Bezirkes. July 1813.

SZILÁGYI ERZSÉBET

SZÁZ ÉVE HALT MEG MÁTYÁS FLÓRIÁN

Mátyás Flórián 1818. május 3-án született az erdélyi Felső-Detrehemben, Aranyostorda vármegyében.¹ Elemi iskoláit és a gimnázium legalsóbb osztályait Kolozsvárott végezte. Tizenegy éves korában szüleitől elbúcsúzott, és Magyarországra költözött. Ez már második magyarországi útja volt, először kilencéves korában járt a Tiszántúlon gyalogosan.

Folytatta félbeszakított gimnáziumi tanulását Keszthelyen, Kantán, majd Nagyszébenben, Eszéken és Pécsen. **Kelemen József** pécsi kanonok fölismerete képességeit, és támogatást nyújtott neki.

Nyugtalan természetű volt. Tizenhat évesen, 1834-ben már Zárában (Zadar) tanult, majd ugyanezen év augusztusában Olaszország felé vette útját. Megpróbált Páduába menni, de a határon nem engedték át. Csak 1835-ben sikerült – hosszas vándorlás után – ide eljutnia. Gyalog tette meg a sok száz kilométernyi utat. Pénze alig volt, ezért ugyan úgy, mint fiatalabb korában, munkát vállalt. Egy-két hétig, hónapig dolgozott, amíg a következő útszakasz megtételéhez elegendő pénz állt rendelkezésére, aztán továbbindult. Téglahordó volt, időnként szabó-, varga-, borbély-, festőinasként, továbbá kertészlegényként próbált megélni. Közben tanult, tizennyolc éves korára már elég jól tudott olaszul, franciául, németül, továbbá latinul és görögül is.

1838. március 20-án és augusztus 7-én újabb bizonyítványokat állítottak ki számára Zárában. A tantárgyak: teológia, filozófia, latin nyelv, alapfokú matematika és fizika. A tanárok véleménye szerint mindenből „molto diligente” (kiválóan szorgalmas) eredményt ért el. Versek fordított, Anakreont, Szapphót és Petrarcat. Ugyanez év augusztusában újra útnak indult és Raguzába (Dubrovnik) ment. Belépett a piaristák közé, és a rend gimnáziumában tanított. Nevét Zephyrinusra változtatta. A novícius mester, a magyar származású Bendrovits János pártfogásba vette, de neki itt sem volt maradása. Egy év múlva fölkerekedett, és egyévi bolyongás után Pécsre érkezett. Beiratkozott a jogi karra. Utolsó fennmaradt bizonyítványa 1841. október 10-én kelt. Diplomáját 1842. szeptember 26-án állították ki.² A jogi tanulmányok elvégzése után ügyvédként dolgozott. Az 1843–44. évi országgyűlésen Kelemen József kanonok kíséretében találjuk.

Található adat arra, hogy 1844-ben feleségül vette volna Hamulyák Antalné sz. Vendericzky Alojzát, egy négygyermekes özvegyet, de egész további életében semmiféle utalás nincs arra, hogy házasemberként élt volna, sőt kifejezetten megrogzött agglagényként ismerték.³

Nem sokkal ezután a jogtudománynak is hátat fordított. Vidékre költözött. Házitanító lett a Somogy megyei Gombán Forgách grófnéknál, majd a Vas megyei

¹ Születésére vonatkozó adatokat ld. Békefi Remig: Emlékbeszéd Mátyás Flórián r. tag fölött. Budapest, 1906. 22. In: Akad. Emlékbeszéddek, 13. köt. 1. sz.

² Diplomája a BML Mátyás Flórián gyűjteményében I.1.

³ Cserkúti Adolf: Mátyás Flóriánról és egyebekről. In: Dunántúl 1925. április 3.

Borgátán a Skerlecz, a baranyai Gödrén a Siskovits családnál. Nemcsak tanított, hanem ő maga is tanult szanszkritül és perzsául.⁴

Mivel ekkor már kilenc nyelvet ismert, érdeklődése a nyelvészet felé fordult. 1855-ben jelent meg első tudományos dolgozata a *Magyar Nyelvészet* c. folyóiratban.⁵ Három év múlva megválasztották az MTA levelező tagjának. Székfoglaló értekezését 1859. július 7-én tartotta.⁶

1860-ban a pécsi főgimnázium tanára, 1861. január 7-től március 10-ig Baranya vármegye első aljegyzője, sőt 1862. május 1-ig kinevezett törvényszéki bíró is volt.⁷ Mindez nem akadályozta abban, hogy nyelvészettel is foglalkozzék. 1863. március 30-án előadást tartott az Akadémián, majd a Magyar Nyelvtörténeti Szótár megjelentetésén dolgozott. 1865-ben az Akadémia felajánlotta számára a második könyvtárnoki állást, de nem fogadta el. 1866-ban Budára költözött, és folytatta nyelvtörténeti tanulmányait.

Magyar nyelvtörténeti szótárával nem volt sikere, ezért – még két nyelvészeti dolgozat megjelenése után – végleg a történelem felé fordult. Első történeti előadása 1866. június 4-én hangzott el az Akadémia ülésén.⁸ Elsősorban középkori magyar történelemmel foglalkozott. Bejárta az ország köz- és magánlevéltárait, középkori oklevelek után kutatott, azok hitelességét vizsgálta. A Századokban és a Magyar Történeti Problémákban megjelent cikkeivel igazolni igyekezett, hogy Szent István születési éve 975, Péter nem Orseolo Ottó fia, az első esztergomi érsek Asztrik Anasztáz stb.⁹

Egy olyan kútfőgyűjteményt akart összeállítani, amely a középkori krónikákat, legendákat, törvényeket és egyéb forrásokat ölelné föl a fennmaradt kódexek kritikai egybevetésének fölhasználásával. *Historiae Hungaricae fontes domestici* c. művét egész európai használatra tervezte.

Mátyás Flórián érdekes és sokszínű egyéniség volt, tele ellentmondásokkal, furcsaságokkal. Tudományát autodidakta módon művelte, s elérte, hogy 1898-ban megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának. Székfoglaló értekezése 1898. április 24-én hangzott el.¹⁰

Igen zárkózott volt, kerülte az embereket, a hangos társaságot. Olyannyira, hogy veszprémi tartózkodása idején bankóhamisítás gyanújába is keveredett. Pécsen az egész város tudta, hogy hozzá bejutni majdnem lehetetlenség.

1898-ban könnyebb betegségen esett át. Nyolcvanéves volt ekkor, sokat gondolt a halálra, végrendeletet készített. Kevés vagyona haszonélvezetét Rózsa

⁴ Békefi... i.m. 1906.

⁵ Címe: Magyar-árja nyelvhaszonlatok.

⁶ A hasonlító nyelvészetről tekintettel a magyar nyelv ékirati fontosságára címmel. In: Akadémiai Értesítő 1859. III.

⁷ BML Mátyás Flórián-gyűjtemény I.1.

⁸ Címe: Anonymus időkorá bizonytalan voltáról In: Akadémiai Értesítő 1871.

⁹ Állítása téves. Ez a tévedés abból adódik, hogy a Szent István életét földolgozó Nagyobb és Kisebb legenda közül az utóbbi arról tudósít, hogy István apja halálakor még „adhuc puer”, (gyermek) volt. Ugyanakkor Mátyás Flórián is elismerte, hogy a Nagyobb legenda ifjúnak (juvenis), a Kisebb legenda Hartvik művében megtalálható szövege is ifjúnak (dolescens) mondja Istvánt. Tehát semmi ok sincs arra, hogy kételkedjünk a Gesta Hungarorum és Kézai Simon által meghatározott 969., ill. 967-es évszám hitelességében. Lásd. Hóman–Szekfű I. 435.p.

¹⁰ Címe: A magyarok első hadjáratai Európában In: Értekezések a Történettudományok Köréből. XV. évfolyam, 10. szám, Budapest, 1898. 30.p.

Csak olvasótermi
használatra!

B
2660

5649
922

MAGYAR-ÁRJA
NYELVHASONLATOK.

Irtá

MÁTYÁS FLÓBIÁN.

PÉCSETT,

1857.

260
922

XXVI. Df.

nevű húgára, házvezetőnőjére, Laki Annára és Mariska nevű fogadott lányára hagyta. Haláluk után a pécsi Matessa-féle árvaház volt az örökös.

Akaratos ember volt. Elvárta, hogy mindenben az ő kívánsága teljesüljön. 1904. márciusában ismét beteg lett. Amikor **Troll Ferenc**, a pécsi káptalan nagyprépostja meglátogatta, a beteg tudós azt mondta: „Halálom idejéről én rendelkezem, áldozócsütörtök ünnepén halok meg.” 1904. április 2-án, nagyszombaton halt meg.¹¹

Mátyás Flórián fiatal korának sokirányú kapkodása után szinte kizárólag a tudományoknak élt. Nem törődött a világ eseményeivel. Általában a régmúlt dolgok iránt érdeklődött. Míg nyelvészkedéssel foglalkozott, a magyar nyelv múltja kötötte le érdeklődését, amikor áttért a történettudomány művelésére, megint csak az évszázadokkal ezelőtti letűnt világ eseményei ragadták magukkal tudós fantáziáját. Bár maga is érdekes korban élt, jegyzetei között mégis alig találunk saját korára utaló megjegyzéseket, kivéve: *Szabad királyi Pécs várossának régiebb története a Magyarok bejöveteleig* c. munkáját.¹²

Sajnos kéziratait nagyon ritkán látta el dátummal, így az alább felsorolt értekezései nem kronológiai, hanem tematikai sorrendet követnek. A helyenként mégis megállapítható időpontok az Akadémián elhangzott előadás, vagy a kiadás dátumát jelzik.

Első munkája 1855-ben a Magyar Nyelvészet c. folyóiratban jelent meg *Magyar-árja nyelvhasonlatok* címmel.¹³

Akadémiai levelező taggá választása után tartott székfoglaló értekezésének címe: *A hasonlító nyelvészetről, tekintettel a magyar nyelv ékirati fontosságára*, 1859. július 7-én hangzott el.¹⁴

A 19. század nagy nyelvészeti vitájában – a magyar–finn nyelvrokonság kérdésében – Mátyás Flórián a magyar–árja rokonság mellett foglalt állást. Véleménye szemben állt Hunfalvi Pál állításával. E vita eredményeként születtek meg a *Magyar-árja nyelvhasonlatok*, *A magyar nyelv finnítési törekvések ellenében*¹⁵ és az *Észrevételek finnező véleményre. A magyar ősvallásról, nyelvészeti viták és újabb magyar-árja nyelvhasonlatok*¹⁶c. munkái.

Gimnáziumi tanár korában jelent meg három füzetben *Magyar nyelvtudomány* c. munkája.¹⁷ Bevezetőjében nyomatékosan hívta föl a figyelmet a helyes magyar beszéd és a nyelvészet fontosságára: „...ha magyarosan hangzik bár, de nem magyar amit szólasz, mert nem magyar amit gondolsz, könnyen megtörténhetik, hogy nem lesz magyar, amit érzesz. Lesz magyar föld, csak magyar ember legyen, de nem lesz magyar ember, ha nem magyar a beszéde.”

1863. március 30-án az Akadémián tartott előadásán tett először említést készülő munkájáról – mely életének egyik legnagyobb vállalkozása – a *Magyar*

¹¹ Síremléke tábláján ezt olvashatjuk: Itt nyugszik Mátyás Flórián a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja és Béla király névtelen jegyzője korának megállapítója. Született 1818. május 3. – Meghalt 1904. április 2. Vagyonát a Pécs-városi Matessa árvaházra hagyta. Ezen dísz-sírt és emléket Pécs szab. kir. Város hálás kegyelete ezért állítja a nemeselkű történetírónak. Áldás emlékére!

¹² A mű nemében előkerült kézirata sajnos csak töredékében maradt fenn. BML Mátyás Flórián-gyűjtemény IX. 4.

¹³ Békefi Remig és az OSZK katalógusa az 1855-ös évet említi a mű megjelenési idejének. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái c. könyve 1857-et mond. Ez már a Pécs-történet kiadás ideje.

¹⁴ Megjelent Pesten 1859-ben az Akadémiai Értesítő III-ban.

¹⁵ Kiadták Pécsen, 1857-ben.

¹⁶ Megjelent Pécsen, 1858-ban.

¹⁷ BML Mátyás Flórián-gyűjtemény I. 4/a

*nyelvtörténeti szótár-ról.*¹⁸ Itt jelentette be, hogy műve kész, anyagát a ZS betűig összegyűjtötte és csupán sajtó alá rendezésre és kinyomtatásra vár. Ezzel párhuzamosan dolgozott *Magyar nyelvtudomány* c. művén, amely erősen kapcsolódott a nyelv-történeti szótárhoz, annak mintegy kiegészítéseképpen jelent meg három füzetben 1860–71 között Pécsen.

A *Magyar nyelvtörténeti szótár* első két füzete Pesten jelent meg 1868-ban, illetve 1869-ben. Már ekkor kiderült, hogy a munka többi részének megjelentetése szinte fölösleges, hiszen a két füzet is kudarcot vallott. A harmadik füzethez már nem kapott támogatást az Akadémiától, saját költségén jelentette meg 1871-ben Pécsen, de a cím már a következő: *Magyar nyelvtörténeti szótár kísérlet*. A szótár alapos és részletes, mai nyelv-történeti szótárunk őseinek tekinthető.

A harmadik füzet előszavában a kudarc feletti elkeseredésének adott hangot: „Végre magam is kezdem hinni, hogy hiába töltöttem ifjú éveimet efféle tanulmányokkal, hogy igazok van azoknak, kik félreérthetetlenül tudatták velem, hogy nyelvészkedésre nincs hivatásom.” Aztán így vigasztalta magát: „Nem is meglepő, hogy Magyar nyelvtudomány – Nyelvtörténeti szótár – s több efféle nyelvészeti gyarlóságok mai napság csak mint sajtakaró juthatnak a magyar ember kezébe. Nem sokkal jobb bánásmódban részesültek már évek előtt jeles tudósaink nagyobb érdekű történeti és diplomatikai művei.”

Miután a nyelv-történeti szótár vállalkozása sikertelen volt, még két nyelvészeti dolgozattal kísérletezett: a *Régi magyar családi és időnevezetek* és a *Magyar nyelvritkaságok* címmel. Életének hátralévő éveit mint már említettük, a történelemkutatásnak szentelte.

A pozitivistá történetírás irányzatához tartozott, amelyet bizonyít tudományos módszere és témaválasztása is. A Századokban és a Magyar Történeti Problémákban megjelent cikkeivel bizonyítani próbálta állításait a magyar királyok, szentek, krónikaírók életével kapcsolatban. Minden apró részletet igyekezett megfejteni. Régi oklevelek betűit, pecsétjeit vékony, átlátszó papírra másolta, majd kinagyította őket, megpróbálta elsajátítani a középkori írást. Kutatta a krónikák megállapításait, és ezek egybevetése eredményeként született meg saját állásfoglalása is. Általában csak az egykorú forrásokat fogadta el igaznak, ezért szállt szembe a krónikaírókkal is (például Kézaival), ha olyan eseményről írtak, amely számukra is történelem volt már. Okleveleket, adományleveleket kutatott föl, eredeti példányukat tanulmányozta. Bizonyosságot akart szerezni azok hitelességéről és megállapítani keletkezésük lehető legpontosabb idejét, s egybevetette a krónikákkal.

A történettudományról így alkotott véleményt: „A történettudomány egyik fő követelménye, hogy rég múlt idők tényadatai híven közöltessenek, mert valamint a historikus sem való tényekre törekedve, úgy a historiát olvasó sem elégedhetik meg mesebeszéddel.”¹⁹

Első történelmi előadása 1866. június 4-én hangzott el a Magyar Tudományos Akadémián, amely *Anonymus időkora bizonytalan voltáról* szólt. Munkájához fölhasználta a *Gesta Hungarorumot*, a *Képes Krónikát* és a spalatói (Split) esperes által írt *Hungaria Magnát*. „Anonymus művéből 180 magyar szót sorolhatunk elő: személy-,

¹⁸ Teljes eredeti kézírata az OSZK Kézirattárában, fogalmazványának töredéke a BML Mátyás Flórián-gyűjteményében I. 5. 6. 7.

¹⁹ Idézet a *Történeti tévedések helyreigazítása* c. munkából. BML Mátyás Flórián-gyűjtemény

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.
KIADJA A MAGYAR TUD. AKADEMIA.
A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
PAUER IMRE
OSZTÁLYTITKÁR.

XVIII. KÖTET. 5. SZÁM.

CHRONOLOGIAI MEGÁLLAPÍTÁSOK
HAZÁNK
XI. ÉS XII. SZÁZADI TÖRTÉNETEHEZ.

MÁTYÁS FLÓRIÁN
K. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1899. április 10-én tartott ülésén.)

Ára 45 kr.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.
1899.

hely- és folyóneveket.” Toldy Ferenc és Szabó Károly állítását – a szavak a 11. századból valók – nem fogadta el, hanem bebizonyította, hogy a mű a 12. század közepe előtt nem születhetett. Anonymus korát hat külön értekezésben I. Béla helyett III. Béla idejénél állapította meg. Értekezését az Akadémiai Értesítő 1871-ben közölte.²⁰

Különböző népeknél találkozunk a pogány szokások és hiedelmek továbbélésével a kereszténység köntösében. Mátyás Flórián is megírta a *Pogány szokások őseinknél* c. történeti és *Keleti adomák rokonmű keresztény példákkal hasonlítva* c. nyelvészeti munkáját. Az előbbiben két szokásról beszélt, az egyik a vérszerződés, a másik a loáldozat.

A *Történeti egyezések és tévedések* c. értekezése két fejezetre oszlik, az első az egyezések kimutatása, melyben a „pajzson felemelés” szertartásáról és Szent Imre herceg „Ruziorum” címezéséről beszélt. A második fejezetben a tévedések helyreigazítása van, amely szintén két részre bontható: hiányos törvénymagyarázat és Bulcsú vezér nyársra húzása, élő ember sírba temetése, az élve eltemetés magyarázata.

1881-ben a *Magyar nyelvtörténeti szótár* mellett a másik legnagyobb munkáját kezdte meg. A *Historiae Hungaricae fontes domestici* c. négykötetes, a magyar elbeszélő forrásokat publikáló sorozatát eredetileg öt kötetre tervezte. 1882-ben jelent meg az első kötet, amelyre a külföld is azonnal fölfigyelt, a lipcsei Brockhaus könyvkereskedő cég bizományba vette. Az Akadémia is jelentős támogatást nyújtott a kiadáshoz, de az ötödik kötet mégsem látott soha napvilágot. Utolsó megjelent része 1885-ben hagyta el a sajtót. Igen nagy volt iránta az érdeklődés, minden példánya elkelt.²¹

1883. május 16-án átment az MTA bölcseleti, társadalom- és történettudományok osztályába.²²

1898. április 24-én, rendes taggá választásakor tartotta székfoglaló értekezését, amelynek témája a *Magyarok első hadjáratai Európában*.²³ Hangja egyáltalán nem meghiúsult, sőt szemrehányó, ugyanis negyven évvel levelező taggá választása után lehetett csak rendes tag, ennek okát abban látta, hogy: „Sérelmes eljárásnak tarták ugyanis akkoriban, ha alsóbb rendű egyén magasabb rangú tudós véleményét nyilvános bírálattal gáncsolni merészelte. Alázatos meghódolást követeltek a levelező tagoktól.” Mátyás Flórián a keleti nyelvek közül ismerte az arabot, a perzsát, és valamelyest törökül is értett. Érdekes vállalkozása volt, hogy megírta *Zrínyi Miklós Szigeti veszedelmének c. költeményében előforduló keleti (arab, perzsa és török) szók történeti és nyelvészeti magyarázata* c. munkáját. Sajnos kézírata csak töredékében maradt fenn, nyomtatásban nem jelent meg.

Sokat foglalkozott az Árpád-házi királyok történetével. Szent Istvánról írt értekezésében a király népies kanonizációját (szentté avatását) vitatta. *Gizella királynénk védelme* c. munkájában tagadta, hogy Vazult a királyné vakította meg, és hogy Péter Gizella ármánykodása segítségével jutott trónra.

²⁰ Anonymus időskora bizonytalan voltáról. In: Akadémiai Értesítő 1871.

²¹ Levelek tizei bizonyítják, hogy sokan keresték a könyvet. Részletesebben lásd Mátyás Flórián levelezése c. alatt.

²² Lásd Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.

²³ Értekezések a Történettudományok Köréből, XVII. évfolyam, 8. szám. Budapest

Abban az időben vitatott téma volt a történészek között Szent László király temetése és halálának, illetve szentté avatásának napja. Ezekre, Imre és II. Endre királyaink történetének vitás kérdéseire keresett választ az Értekezések a Történettudományok köréből XIX. évf. 1. számában megjelent *Sz. László és Imre királyok végnapjai és II. Endre élete, fogsága és temetése* c. dolgozat.

Könyves Kálmán uralkodását a korabeli krónikák három évszámmal is jelölték. Egyiket sem tartotta helyesnek. Nem tizenhét, nem huszonkettő, sem pedig huszonöt, hanem húsz év a király uralkodásának ideje. (A mai történettudomány megállapítása szerint Könyves Kálmán 1095-től 1116-ig, tehát huszonegy évig uralkodott.)

Több értekezése foglalkozott a Hunyadiakkal, ill. a nándorfehérvári csata előzményeivel és lefolyásával. Részletesen elemzi V. László ítéletét a Hunyadiak ellen, amelyet 1457. március 21-én adott ki a király. Ezt az értekezést néhány más előadásával együtt latinul írta.

Élete vége felé foglalkozott lakóhelye, Pécs történetével. Forrásanyagként az egyházmegye ismert történetíróinak műveit használta föl. A város történetét a földrajzi viszonyok bemutatásával kezdte, amelyek lehetővé tették, hogy a különböző népek meglepedjenek a Mecsek déli lejtőin. Legérdekesebbek azok a részek, ahol tapasztalatait, a 19. század végi Pécs városát mutatja be. Többek között ezeket írja: „Pécsnek többed részén kaszáló rétekből álló déli határa, a Metsek hegységéből szakadó számtalan forrásoknak hajdan valamely gáttól föltartóztatott vize miatt, még a múlt évszázad elején is náddal borított, egész a városig elterjedett nagy mocsár volt, mikép azt iskolás gyermek koromban egy Sam nevű 125 éves budai külvárosi embertől magam hallottam, ki azt beszélte, hogy gyermekkorában atyának ökreit legeltetvén, a nádas mocsár egész a mai kórházig ért, a mi azzal is bizonyossá válik, mivel a városnak déli végétől kezdve egész az úgynevezett kőhidig Siklós felé vezető, régebbi kődarab alakú út magas töltés volt, mellynek nyoma az úgynevezett Battyányi rétben még mai napig észrevehető.”

Ezután a Közép-Európa területén élő népek eredetét, mozgásának, vándorlásának irányát ismertette, s a Róma alá tartozó provinciával foglalkozott. Figyelemre méltó gondolatokat jegyzett föl Pécs településszerkezetére: „Még mai napság is a belső város területe, utszái beosztása és a római castellum forma kis vár fekvéséből észrevehető a római tábor formát, szintúgy a sok római alakú romok, mellyek tsaknem egy óra járásnyi hosszában a hegytövének régtől estszak felé terjedve előakadnak, kőkoporsók a bennök talált római öltözetű holtestekkel, római fölírású sírkövek, állványok, áldozati szobrok, faragmányok, házi eszközök, pénzek, mellyek még most is 1500 év után imitt amott talapásás alkalmával föltaláltatnak.”²⁴

A töredékes és kéziratban maradt munka befejezéseként a pécsi Székesegyház történetét írta le vázlatosan, befejezetlenül.

Mátyás Flórián levelezése

Mátyás Flórián élete során széleskörű levelezést folytatott korának történészeivel, nyelvészeivel, tudományos társaságokkal.²⁵ A Baranya Megyei Levéltár

²⁴ Kézirata: BML Mátyás Flórián gyűjteménye, III.5/a. Többek között figyelemre érdemes Mátyás Flórián túlzottan régies stílusa 19–20. sz. fordulóján!

²⁵ MTA, Szent István Társulat stb.

Mátyás Flórián-gyűjteménye nyolcvannyolc levelet őriz. Ebből soknak csak a másolata maradt ránk, hiszen ebbe a számadatba beletartoznak azok a levelek is, amelyeket ő írt levelező partnereinek. Mint tudományos értekezéseiről, a levelekről is másolatot készített, de sok helyen csak a fogalmazvánnyal találkozunk.

Nem becsülte nagyra levelezését, a számára írt levelek hátsó, tiszta oldalát tudományos munkáihoz jegyzetelésre használta föl. Természetesen megmaradtak olyan levelek is, amelyeket féltre őrzött, például Arany János, Szilágyi Sándor, Békefi Remig és még néhány közeli ismerősének levelei.

A legkorábbi leveleket ő maga írta Kelemen József pécsi kanonoknak. Az első ilyen levelet Zárából 1837. augusztus 19-én írta. Megköszönte benne Kelemen József levelét és a pénzt, amit vele küldött, és három verset mellékel. Kettő valószínű az ő költeménye, a harmadik egy Anakreon-vers fordítása. A második levél egy évvel később, 1838. november 13-án Raguzában íródott, és szintén Kelemen Józsefnek szólt. Az aláírás: Frater Zepyhrinus Clericus Soc. Piarum. Vagyis ez abban az időben volt, amikor a raguzai piaristáknál tanított.

A Magyar Tudományos Akadémia mellett a Szent István Társulatnak is tagja volt, így kéziratai, levelei között számos, e két intézményből származó körlevél található.

Sok kérés van a levelekben, pl. **Békefi Remig** felvilágosítást, mások tanácsot, pénzt, erkölcsi támogatást, de a legtöbben *Historiae Hungaricae fontes domestici* c. munkáját keresték. A mű a könyvpiacra nem volt beszerezhető. Nagyony kis példányszámban jelent meg, és csak a szerzőnél, vagy a vállalkozást támogató és kiadó MTA-nál lehetett megkapni.

A Baranya Megyei Levéltárban lévő Mátyás Flórián-féle kéziratok között huszonhét levelet, illetve levelezőlapot őriznek, amelyekben a mű megjelent négy kötetének valamelyikét, vagy az egész művet kérik. Többek között: Révai Leó – Budapest, 1885. november 17-én; Kókai Lajos – Budapest, 1887. november 13-án; Toldi Lajos – Budapest, 1892. szeptember 19-én; Dr. Karácsonyi János – Nagyvárad, 1892. október 16-án; A pozsonyi polgármester városa számára – Pozsony, 1892. november 19-én; A Román Akadémia – Bukarest, 1897. április 5-én; Békefi Remig – Budapest, 1897. október 26-án; Szilágyi Sándor – Budapest, 1900. október 8-án; Dobrowsky Ágost – Budapest, 1901. április 22-én; Baumgartner Ferenc – Mende.

Mátyás Flórián hét **Arany Jánostól** származó levelet őrzött meg abból az időből, amikor még Arany az Akadémia „titoknoka” volt. A levelek közül egy az idők folyamán elkallódott, de másolat maradt fenn róla. Dátuma: Pest, 1867. január 3., tartalma pedig: Arany értesíti Mátyás Flóriánt, hogy január 7-i előadásának kivonatát (az Akadémia múlt év novemberi végzése szerint) már az előadás elhangzása-kor be kell nyújtani. Kéri, hogy az Anonymus időkoráról szóló értekezés pontos címét hétfőig juttassa el hozzá.

Az első eredetiben megmaradt Arany János-levél 1865. február 2-án Pesten kelt (válaszként Mátyás levelére). Arany kérdezte, hogy nem lesz-e rövid az idő, ha előadását február 13-ára bejegyzí. A második levélben (Pest, 1865. február 24.) értesítette Mátyás Flóriánt, hogy fölolvását március 13-ára tűzte ki.

A következő levelében Arany János (Pest, 1866. december 21.) azt tudatta Mátyás Flóriánnal, hogy az előbb jelentkezett értekezők visszalépése miatt az ő történelmi előadását január 7-re másodiknak bejegyezte.

A negyedik levél az MTA formanyomtatványa, amelyben köszönetet mondanak a Magyar nyelvtörténeti szótár 1. füzetéért. Az 1869. szeptember 30-án kelt levélben Arany János kérdezte, hogy az október 4-re kitűzött előadásától nem lép-e valami okból vissza, mert különben az ülés mások visszalépésével előadó nélkül maradna.

Az utolsó levél (Pest, 1871. május 5.) szintén formanyomtatvány. Az Akadémia köszönetét fejezi ki a Magyar nyelvtörténeti szótárkísérlet két példányáért.

Mátyás Flórián családi levelei közül öt található a Baranya Megyei Levéltár gyűjteményében. Abból az időből is fennmaradt néhány levél, amikor ügyvédként, aljegyzőként és 1863-ban törvényszéki ülnökként dolgozott. Így Szalay Nikodémus értesítette 1862. február 10-én, hogy statáriális bíróságot állítottak föl a megyében a rablók, rablógyilkosok és gyűjtogatók ellen. A bíróság elnökségébe őt is beválasztották. Szintén ezekből a levelekből derült ki az is, hogy a *Nézeletek Isten létezése fölött a reflexió álláspontján* c. művét a helyi cenzor nem engedte kinyomtatni. – Sajnos a továbbiakból nem derült ki, hogy miért nem engedtek 1850 körül egy vallásos témájú könyvet megjelentetni, s a mű kézírata is elkallódott.

1866-ban országjáró körútra indult azzal a céllal, hogy „a hajdani magyar, székely, kun, besenyő nevezet alatt ismert népcsalád mai maradványainak nyelvét saját lakóhelyükön tanulmányozza.” Útjára ajánlólevelet kért és kapott a királyi tárnokmestertől, Besenyey Páltól és a Belügyminisztériumtól.

Szakmabeli tekintélyét tükrözi, hogy Németi Kálmán, aki akkor ősirodalmi örökségünkben kutató, levelében bejelentette, hogy szeretné tiszteletét tenni Mátyás Flórián előtt, mielőtt elmenne a British Museumba tudományos munkájához adatokat gyűjteni. (Budapest, 1899. május 12.)

Kemenes Ferenc veszprémi kanonoknak 1893. februárjában írott levelében Mátyás Flórián elmondta, hogy milyen nehézségekkel járt Pécssett különböző művek kiadása, annak ellenére, hogy három nyomda működött. Fölvívta a kanonok új figyelmét most készülő vallásos témájú munkáira.

Mátyás Flórián naplója

A Baranya Megyei Levéltár Mátyás Flórián iratait tartalmazó gyűjteményében található egy kopott, fekete könyvecske, benne ceruzával – mára már alig olvashatóan – az a napló, melyet 1834–35-ben írt, amikor gyalogosan Olaszország felé vette útját.

„Iter in Italiam”

1834. augusztus 6-án hajnali négy órakor elindult Pécsről Szigetvárra, ahova két órakor ért. Innen Istvándi községbe ment 7-én, majd tovább Babócsára, nyolc órakor érkezett meg. Szentivánra 11-én öt órakor, éjszakai út után, majd 13-án Verbovecce reggel hat órakor, szintén éjszakai út után érkezett. Zágrábba 14-én tíz órakor, Jaszka városába 17-én két órakor ért.

Károlyvár, 1. statio. 19-én egy kövön Bodor nevét írva találtam, a magamét is odaírtam, itt kaptam ételt hús nélkül. Ez a második korcsma, hol bort nem ittam. Csak ezüstpénz kelendő, a közönséges réz tallérokat el nem veszik. A paraszt asszonyok mindég fonnak, a kendert keszkenőjük alá a fülek mellé teszik. Bor elég van, nem drága. Legelső nagy kút, amelyet valaha láttam. Nem mély, de széles, ál-

talmérője lehet 1½ öl. Károlyvártól Fiuméig csinált út van, amelyet én még nem láttam. A legnagyobb kövekből vagyon rakva, a felett összvetőrt apró kövek vannak hintve. Mindenütt hegyek közt mék és az út mellett, ahol meredek fal van építve, a mérföldek 15 részre felosztva és mindenütt felírva hány mérföld Fiume és hány Károlyvár, és mily magas a hegy a tenger szinthez. A víz igen szűk, a hegyek kősziklások, gyalog utasnak meleg időben kinszenvedés utazni, nem találni árnyéket. A lakosok szegények és ha az utazó erre a szakaszra nincs elegendő költséggel ellátva, igen nehéz állapot. Én 16 kr.-ral indultam neki, még az útban egy néhány kr. Ami még van, csörgetem, s evvel vidámítom magamat. Igen lassan mehetek, majd minden 20 lépésnél lefegszek és egy jó fél órát nyugszok, s azután – 15 könyvet Zágrábban eladtam – mégis nehéz és a lábaim már fáznak, itt kocsit az ember nem kap, csak gyalog tud menni. 21. Augusti.

Most láttam meg először a tengert, az erdőknek végük, kopasz kősziklás hegyek. Koldulásból élek meg. 1½ kr. (conven. münze) C.m. vagyon 3 mérföld Fiume. 24. Aug. 1834.

25. 3 órákor értem be Fiuméba, a katona passzust kért, nem akartam a testimoniumot megmutatni, csak azért is, hogy magam az úrral beszéljek, mert a barátom, Bodor hozzám küldött levelébe azt írta, hogy itt egy tizest kapott, üres zsebem reménylett volna valamit, mert nem gondoltam, hogy így járjak. A Comissárius tehát megnézte a testimoniumot és mindjárt a visszamenetelt ajánlotta. Én erősen ellene álltam és így a polic-hoz vitték a dolgomat, és reméltem.

26. A várost és a kikötőhelyet néztem. Ez kicsiny ugyan, de nagyon szép, a házak cseréppel vagynak, 1,2,3 emeletesek de az utcák nagyon keskenyek, mint Cairóban, bizonyosan nagy melegségnek kell lenni, hogy zsendelyt nem láttam. Vize jó vagyon, a tengerpart mellett lévő számtalan forrásokból a hegyek közül nagy zúgással ömlik egy nagy folyó, amelynek nevét nem tudom. Midőn mellette jöttem, Catadipa jutott eszembe, mint a Nílus zúgása megsüketítette a lakosokat. Midőn a városhoz ér, partja faragott kövekkel van kirakva, és ebbe van a kikötőhely, a szélein rövid oszlopok vannak, ahová a hajókat kötik, egy ilyen oszlopon olvastam, van felírva mikor végzették, és Ürményi neve rajta, de nem tudták rendesen kiírni. Még eddig hajót nem láttam, mint képzeltem magamnak olyan, a bor drága 25½ kr. Ezüst huszasok vannak. Itt laknak továbbá a francia, spanyol, angol, szardíniai, dánus stb. consulok. Füge elég van, egy ezüst kr., tehát annyit kapni, hogy meg se eheti ezen. Elmentem a Gr. Almásy Móriczhoz és kértem, hogy eressen által Olaszországba. 2 huszast adott, másnap jönni parancsolt. Most a policájhoz mentem. Nem inyem szerént beszélt.

27. Minden reménység elröpült. Ma 12 óráig várakoztam a grófnál, a kegyetlen polic elébb beszélt mind én, valakivel kiküldött 2 huszast és azt izente, visszamenjek. Most engedjek nekik, szégyenemmel térjek vissza, ahova egy csavargó el tudott menni, és diák, honi diák oda el ne mehessek, nem ha minden horvát, olasz, német jurátusok, tudósok összeállálnák, sem tehetik azt. Tu ne cede malis sed contra audientia.

28. Mi lett a dologból? Öszveszedtem a ruhámat és ma Trieszt felé csendesen megindultam. A város végen Pasust menydörgött a Comissárius, és egész autheritással odanyújtottam a testimoniumot, amelyhez ő annyit értett, mint számár

a lanthoz, már tartottam tőle, ne hogy rosszul üssön ki a dolog. Azt kiáltotta az ablakon, hogy semmi sincs ráírva, én nevetve azt feleltem, hogy nem is hagyok ráírni, mert deák vagyok. Ekkor beírta a nevemet egy könyvbe, és kérdezte hova megyek. Felelém: Triesztbe, ezután magamhoz vevém a Test-ot, nagy lassan folytattam az utat. Egy nagy hegyre felmásztam, többnyire egyenesen megy az út a hegynek. Egy óra járásnyira van a M.O. határ, melyet a kő oszlop mutat. L.RH. Ezen a tájékon mondják, hogy nem esik hó, csak a magasabb hegyek csúcsain. A határon nagyon újra egy hely, Passust nézik, de itt engem senki se látott, a hegyek kősziklások, erdő nincs. Olaj és fügefa elég van. Most Isztriában vagyok már. A bökkenő, hogy megint Passust kértek, által nem eresztettek, vissza kellett térni.

29. Megfürödtem a tengerben, a Policájhoz mentem, s kértem, hogy által eressen, visszaigazított, én a lábaimat hoztam mentségül. Most keményebben: tüstént vissza, vagy kórházba. Oda nem akartam, tehát visszafelé vettem utamat.

30. Ma reggel indultam Buccara felé. Hegyeken kell menni. 8 óraker értem be, 2 szikla közt épült kis város, de szép házak vannak benne.

31. Folytatom az utat, itt ugyan nehéz utazni, igen nagy hévség van, az út itt rossz, nagy hegyeket kell mászni, még lassabban haladok, mint a Kárlovici úton. Károlyvártól fogva még kocsin nem ültem, nagy hőségben egészen átizzadva egy korcsmába, ahol az út két felé tér, mintegy 2 óraker ettem és ittam egy keveset, és azután az új úton Sz. Heléna felé ballagtam 9 óráig. Ekkor a tengerparton lévő házhoz hálás végezt betértem, ahol a szalmán elaludtam.

Útiköltség: 36. kr.²⁶ Péntek. Az erős sodrású folyón 1835. március 6-án reggel hat és nyolc óra között átkeltem, és S. Mátyáshoz megérkeztem. Az útban a legnehezebb az volt, amikor délután három óraker átmentem a Nagy hegyen. Öt óraker egy csöndes helyen megpihentem.

7. szombat Reggel fél héttől igen lassan haladva 12 óráig 11/2 mérföldnyi távolságot tettem meg.

8. vasárnap Hét óraker útnak indultam. Tíz óraker megláttam a tengert. Közben megeredt az eső, így betértem a legközelebbi fogadóshoz. Három órát maradtam nála. Délben elindultam, megint esni kezdett. Fél kettőkor megláttam Tergestumot, s fél háromkor meg is érkeztem oda. A Vagabar felé elágazó úton négy óráig gyalogoltam, öt krajcárért fedél alá húzódtam.

9. hétfő. A városon átsétáltam, 20 krajcárt kaptam a paptól, 17 kr-t kiadtam.

11. szerda. A püspöknek keresztet vittem, s kaptam érte 20 kr-t, tizenketőt kiadtam.

12. csütörtök. Sassualesnél megpihentem. Egy óra múlva fölmentem a város fölötti hegyre. Hét óraker a szomszéd faluhoz, a tengerpartra értem. Egy szép helyen megálltam, s valakitől ételt fogadtam el.

13. péntek. Fél hétkor útnak indultam. Megérkeztem a folyó forrásához. Nyolc után Mon Falcone-ban megreggeliztem. Aztán Aquilea felé fordultam, egy óraker megérkeztem az Isonzóhoz. Kis csónakkal átkeltem, a tavon mezítláb kellett átmenni. Végre négy óraker megérkeztem aquileai szállásomra. 19 krajcárt adtam ki.

²⁶ A napló további részét latinul írta, ezért célszerűbbnek látszik magyarra fordítva közölni.

14. szombat. Nyolc órakor indultam el, és már két óra múlva megérinhettem a Polman emlékművet. Beváltottam tíz forintot, kiadtam 23 kr-t.

15. vasárnap. Hét órakor indultam el és tíz óráig gyalogoltam. Kilenc keresztösvényen át, két mérföld megtétele után három órakor értem Udinébe. 17. krajcárt adtam ki.

16. hétfő. Könyvet vásároltam, Udinében maradtam. A püspöknél tett látogatásom nem járt haszonnal. Órámat három forintért eladtam. Öt könyvet vettem egy forint 12 krajcárért. Kiadtam 6½-et.

17. kedd. Tíz órakor indultam, estig két mérföldet tettem meg. Kiadás 18 kr.

18. szerda. Hét órakor elbúcsúztam. Egy kis időre fölvettem egy kocsira. Tordamon városába mentem. Vacsora után elaludtam. Kiadás 20 kr.

19. csütörtök. Reggel sietve indultunk. Tizenegy órára Coniglianumba vittek kocsival. Két és fél mérföld. Kiadtam 19 kr-t.

20. péntek. Tizenegyre Tarvisio-ba értem. A városban sétáltam, nézelődtem. Kiadás 20 kr. 2 mérföld.

21. szombat. A püspökhöz mentem, de nem engedtek be. Körülbelül tizenegykor találkoztam régi, gyermekkori, szegedi barátommal. Az utazáshoz magammal hívtam. 20 krajcárt adtam neki, én kifizettem 18-at.

22. vasárnap. Hét órakor elindultunk Tarvisióból, kilenckor értünk Mestrébe. Ott keveset ettünk. Négy órakor kis csónakba szálltunk. Félóra múlva megpillantottam Velencét. Kimentünk a Nagy Kanál-ra, áthaladtunk a Rialtó híd alatt, végre hat órakor beköltöztünk a vendégfogadóba.

23. hétfő. A rendőrségre mentem, vittem magammal ételt is. Aztán elsétáltam a paphoz. Hiába tettem próbára a gyomromat, éheztem. Négy óra tájban eltévedtem, s csak hét órakor tudtam nehezen visszatalálni végre. Kilenc órakor lepihentem. Kiadás 7 kr.

24. kedd, 25–27.

28. szombat. Az Európa vendégfogadóba mentem, és ottmaradtam egész május 1-ig.

Április 30. Táplálékot fogadtam el.

Május 1. Fél kilenckor elindultam Velencéből 23 huszad dézsmával. A csónakért 20 krajcárt fizettem Fusinumig, ahová három és fél óra alatt megérkeztem, onnan fedeles kocsira szálltam Mirra faluig. Tizenegykor Páduába értünk. Miután a kocsisnak a tíz krajcárt megfizettem, megkaptam vacsoráját. Éjfélkor elaludtam.

2. szerda. Nyolc órakor felkeltem és meglátogattam Szent Antal első katedrálisát, azután ebédet vettem.

EGYHÁZAK A SZERB MEGSZÁLLÁS ALATT BARANYÁBAN

1918. november 14-én a belgrádi katonai konvenció értelmében szerb csapatok érkeztek Pécsre **Cvetić Miloš** alezredes vezetésével.¹ Másnap megszállták a Barcs–Szigetvár–Pécsvárad–Bátaszék–Baja vonaltól északra húzódó demarkációs vonal alatti területet. A megszállás eleinte nem jelentett különösebb változást, a magyar közigazgatási hivatalok működtek, a budapesti kormánytól kapták utasításait és az ország többi részével való érintkezést sem korlátozták.² A Magyarországon déli részén élő délszlávok november 25-i újvidéki népgyűlésének határozata teremtett politikailag új helyzetet, amelyben Bánátot, Bácskát és Baranyát – Somogy és Tolna vármegye megszállás alatt lévő részeivel együtt – Magyarországtól elszakadtnak nyilvánították államjogi, politikai és gazdasági tekintetben egyaránt és kimondták a Szerb Királysághoz való csatolását.³ A nyilatkozat és a Szerb–Horvát–Szlóven Királyság december 1-i megalakulása után a szerbek mind határozottabban próbálták a polgári közigazgatást fennhatóságuk alá vonni, egyre kevésbé leplezve annexiós törekvéseiket, melyet az 1919. február 22-től március 13-ig tartó általános baranyai sztrájk és a Tanácsköztársaság létrejötte után még erőszakosabban éreztettek.

Kezdetben Pécsen az egyházak vezetői, csakúgy, mint a város közigazgatási tisztviselői, szívélyes viszonyt tartottak fenn a megszállókkal. A szerb tisztiek Cvetić alezredes vezetésével rögtön a bevonulás másnapján tisztelgő látogatást tettek **Zichy Gyula** püspöknél, aki barátságosan üdvözölte őket és kívánta, érezzék jól magukat a városban és szép emlékekkel távozzanak majd. Az alezredes kifejtette, hogy a vallást különösen tisztelik, mert „a szerb nép lelkében Istennel megy mindenüvé”, és minden vallás hívét testvérnek tekintenek. Bárhol jártak, a templomokat és vallásokat mindenütt megbecsülték, fokozott mértékben teszik meg ezt itt is.⁴ Másnap a püspök viszonzta a vizitet, melyen a szerb tisztiek osztatlan tisztelettel fogadták.⁵ December 7-én Cvetić segítségére érkezett **Radovanović Stevo** ezredparancsnok, aki néhány nap múlva szintén bemutatkozott a püspöknél.⁶ Tiszteletére a látogatás viszonzásakor díszőrséget állítottak.⁷ Karácsonykor hasonlóképpen udvariaskodtak egymással, a tisztikar kiküldöttsége megjelent a katolikus, a református és az evangélikus ünnepi istentiszteleten, valamint ismételt

¹ Az I. világháború katonai összeomlása következtében 1918. november 13-án a Károlyi Mihály miniszterelnök vezette magyar küldöttség az antant keleti hadseregének főparancsnokával, Franchet d'Esperey tábornokkal egyezményt írt alá Belgrádban. A szerződés kijelölte a Beszterce–Maros–Szabadka–Baja–Pécs–Dráva demarkációs vonalat, melytől délre antant csapatok szállják meg az országot, de a magyar közigazgatás meghagyásával. Biztosítani kellett továbbá az antant katonaság esetleges szabad átvonulását az országon, valamint a magyar haderő leszerelését 6 gyalogos és 2 lovas hadosztállyal.

² Gergely Ferenc–Kóhegyi Mihály: A Pécs–Baranya–Baja háromszög történelmi problémái. Baja, 1974, 9.p.

³ Baranya vármegye hivatalos lapja, 1919. március 1.

⁴ Dunántúl, 1918. november 16.; PKL Szőnyi-hagyaték 1. doboz 12. boríték, Visy László naplója 13.

⁵ Dunántúl, 1918. november 17.

⁶ A Magyar Tanácsköztársaság Pécs–baranyai emlékkönyve. Pécs, 1960, 189.p.

⁷ Dunántúl, 1918. december 18.

tisztelgő látogatást tettek a püspöknél.⁸ Január 7-én, a görögkeleti karácsony alkalmából a protestáns egyházak lelkészei fejezték ki jókívánásaikat.⁹ Bár nincs rá adatunk, de minden valószínűség szerint Zichy is megette ugyanezt.¹⁰

Azonban a szívélyes jóviszony igencsak kényszerű voltát mutatja, hogy a fent említett újvidéki határozatra válaszul december 3-án több mint ötven pécsi szervezet, köztük a református, az evangélikus és az izraelita hitközség, a római katolikus egyházmegye, a Keresztényszocialista Párt és több különféle vallási jellegű egyesület *Néphatározatot* adott ki, melyben kijelentették, hogy Pécs városa magyar érzésében teljesen egyöntetű, a Magyar Köztársasághoz tartozik, minden körülmények között ennek keretében akar maradni és tiltakozik minden olyan törekvés ellen, mely a várost Magyarországtól el akarná szakítani.¹¹

Vidéken még ezt a látszólagos egyetértést sem látjuk az egyházi emberek és a szerbek között, akik több falusi papot elhurcoltak különböző indokkal. **Alagics János** hercegszőlősi plébánost december közepén tartóztatták le, és előbb Dárdára, majd Vinkovcra vitték gyalog, miközben az idős embert tetteleg is bántalmazták. A vád ellene az volt, hogy Magyarország területi épségének megvédelmezésére felszólító nyomtatványokat osztott szét hívei között.¹² Hasonló okból vitték el **Fridrich Géza** baranyavári plébánost is, mivel a pécsi Néphatározat mintájára az elcsatolás ellen tiltakozó iratot szerkesztett a helyi nemzeti tanács megbízásából.¹³ Az esetekről értesülve Zichy püspök azonnal írt érdekükben Budapestre **Persian Ádám**nak, a katolikus ügyek kormánybiztosának és a dárdai szerb katonai parancsnokságnak, hogy legalább lakóhelyükön folytassák le a vizsgálatot, de kérelme nem talált meghallgatásra.¹⁴ Nem tudjuk, hogy a közbenjárásnak köszönhető-e, hogy Alagicsot hazaengedték falujába, aki azonban áthelyezését kérte, mivel a helyi szerb kapitány továbbra is nagyon ellenségesen viselkedett vele.¹⁵ A püspökbogádi plébánost és káplánt a kántortanítóval együtt szintén izgatás vádjával tartóztatták le, de sikerült tisztázniuk magukat.¹⁶ **Iselstöger Alajost** Radikovciról hurcolták el ismeretlen okból.¹⁷

A szerb katonaság a katolikus papok megítélésében bizonyára a görögkeleti pópák aktív politikai tevékenységéből indult ki, ezt feltételezték a más vallású lelkipásztorokról is, igaz, egyes esetekben valóban nem alaptalanul. Azonban előfordult, hogy semmi ilyesmiről nem volt szó, mégis igen agresszíven léptek fel, például **Péri Bonaventúra** siklósi egyházi adminisztrátor esetében, akit azért állítottak hadbírószág elé, mert a *Siklós és vidéke* című lapban leköszölte a magyar kormány rendeletét az 1896–1900 közt született férfiak sorozásáról és bevonulásáról.¹⁸

⁸ Dunántúl, 1918. december 28.

⁹ Dunántúl 1919. január 8.

¹⁰ A Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos közlönye, a Néptanítók Lapja meg is róttá a nagy barátkozásért a püspököt, aki a vádak felháborodottan utasította vissza In: Néptanítók Lapja, 1919. február 13. PPL 1000/1919

¹¹ Dunántúl, 1918. december 4.

¹² PPL 111/1919; 5306/1918

¹³ PPL 111/1919; 182/1919

¹⁴ PPL 111/1919

¹⁵ PPL 838/1919

¹⁶ PPL 532/1919

¹⁷ PPL 501/1919

¹⁸ PPL 294/1919

A megszállók sok helyen lefoglalták a felekezeti elemi iskolák épületeit is, ami természetes volt az adott helyzetben.¹⁹ A tiltakozások iránt azonban megértéssel viselkedtek, például Radovanović azt válaszolta a pécsváradiai panaszára, hogy ha a nemzeti tanács más alkalmas épületet bocsát rendelkezésükre, hajlandóak az iskolát elhagyni.²⁰ Előfordult, hogy a paplakba is beköltöztek, mint Ráczmeckén az üresen álló kápláni lakásba²¹ és a magyarbólyi evangélikus lelkész házába.²² Péccett nincs tudomásunk egyházi épületek szerb célokra való felhasználásáról március előtt, akkor azonban – talán a nagy sztrájk hatására, amely meglehetősen megrontotta a megszállók és a magyar lakosság amúgy is egyre feszültebbé váló kapcsolatát – több kanonoki ház²³ és a budai külvárosi Katolikus Kör nagytermének lefoglalásáról, illetve ezek tervéről értesülünk.²⁴

Mindennek ellenére a templomokat valóban tiszteletben tartották a szerbek, ahogy Cvetić a püspöknek még a megszállás legelején kijelentette, területünk legfőbb katolikus kegyhelyét, a máriagyúdi templomot például mind a szerb katonaság, mind a közigazgatási tisztviselők mindvégig a megfelelő tiszteletben részesítették.²⁵

A megszállók és az egyházak kapcsolatának összetettségét mutatja, hogy a szerb hadsereg mint rendfenntartó erő még kapóra is jött egyes helyeken az egyházi vezetőknek a magyar karhatalom gyengesége miatt. A pécsváradiai és a villányi esperes jelentése szerint a lakosságot a papok elleni erőszakos fellépéstől csak a megszállóktól való félelem tartotta vissza.²⁶ A hoboli református egyházközség presbitériuma pedig úgy döntött, hogy a templomban renitensen illetlenül viselkedőket a szerbeknek fogja átadni „testi büntetés kiszolgáltatása céljából.”²⁷

A szerbek nem avatkoztak be a belső egyházi ügyekbe, de egyre nyitabb annexiós politikájuknak megfelelően egyes, az állami szférával összefüggő kérdésekben igyekeztek az egyházakat is fennhatóságuk alá vonni. December 18-án a *Narodna Uprava*, az újvidéki népgyűlés által létrehozott *Nagy Néptanács* végrehajtó szerve rendelkezést adott ki az állami anyakönyvezésről, melyben az egyházakat érintő pontok is voltak. **Petrovics Mihály** biztos még külön levélben is felszólította a püspököt, hogy figyelmeztesse papjait az utasítás szigorú végrehajtására.²⁸ Zichy azonban nem tett semmit. Valószínűleg ugyanerre a rendeletre reagálva írja **Nagy Imre**, a felsőbaranyai református egyházmegye esperese február 28-i bizalmas levelében lelkészeinek, hogy ha a magyar állami anyakönyvvezetők munkálkodásukat beszüntetnék, akkor úgy járjanak el, mint a polgári anyakönyvezés előtt.²⁹

¹⁹ Dárda, PPL Tanfelügyelőségi iratok 490/1919; Magyarország, PPL Tanf. 51/1919; Kishajmás, PPL Tanf. 37/1919

²⁰ PPL Tanf. 51/1919

²¹ PPL 1255/1919

²² Vértési Zoltán: Magyarbóly ev. egyházközség és filiái története, Pécs, 1940, 59.p.

²³ PPL 1001/1919, PKL Káptalani ülései jegyzőkönyvek 1919. március 21. 105. pont

²⁴ PPL 981/1919

²⁵ Ángyán Aurél: A gyúdi kegyhely a történelmi események forgatagában. Gyúd, 1930, 105.p.

²⁶ PPL Esperesi jelentések 1918. (továbbiakban: PPL Esp.) Pécsvárad; PPL Esp. Villány

²⁷ Baranyai Református Egyházmegyei Levéltár (továbbiakban: BREL) Hoboli presbiteri jegyzőkönyvek 1863–1936. 1919. február 17.

²⁸ PPL 152/1919

²⁹ BREL Nagyhasrány, 11.dob. Egyházközi levelezés 1914–1920. 22/1919

Szintén az annexió jegyében fogant az SHS-kormány Vallás- és Közoktatási Osztályának levele a püspökhöz, melyben felszólítja, hogy körlevélben utasítsa papságát arra, hogy a miséken oratiót tartsanak **Karagyorgyevecs Péter** király és **Karagyorgyevecs Sándor** régens egészségéért és uralkodásáért. Zichy meglehetősen kényes helyzetbe került ezzel, ugyanis az oratio megtartása bizonyos szinten a Magyarországhoz való hűség elárulása lett volna, megtagadása pedig komoly következményekkel járhatott. Tanácsot kérve a felhívást kiadta **Rézbányai József** kanonoknak, a lelkipásztorkodás tanárának, aki az időnyeres taktikáját javasolta. A kanonok szerint egyelőre kitérő, de megnyugtató választ kell adni, azzal indokolva a halasztást, hogy a rendelet életbeléptetéséhez be kell várniuk az egész püspöki kar egyöntetű határozatát és a Szentszék rendelkezését, mivel a misék szabályozása és a könyörgések változtatása nem kizárólag a püspök jogában áll. Addig is természetesen imádkozni fognak Péter király és a régens jólétéért és lelki üdvéért. Rézbányai azonban egy másik lehetséges megoldást is javasolt arra az esetre, ha Belgrád nem fogadja el a fenti érveket, és fejet kell hajtaniuk a megszállók akaratának. Nevezetesen bár elvileg eretnekekért – mint a görögkeleti vallású szerb uralkodói család – a szentmisében tilos könyörögni, de szükség esetén ezt mégis meg lehet tenni, mert a misét tulajdonképpen nem a fejedelem személyéért, hanem inkább a haza javáért mutatják be.³⁰

A megszállás okozta legfőbb problémát az egyházak életében a központjaiktól való elszakadás jelentette. A szerb csapatok jelenléte az első hetekben még nem jelentett komoly változást az ország egyéb részeivel való kapcsolattartásban. 1919. január 3-án azonban rendelet jelent meg arról, hogy mindkét oldalról tilos a demarkációs vonal átlépése, Pécsről vonattal csak Bakócza, Godisa, Bátaszék, Gálosfa, Kardkút és Lábod állomásokig lehet utazni, vagyis a vonalon belül eső részeket.³¹ Február 18-tól ugyan három napig újra engedélyezték a ki- és beutazást, de a február 22 és március 13 közti általános sztrájk alatt ismét teljesen szünetelt a forgalom.³² A sztrájk megszűnése után újraindult a közlekedés, de a Tanácsköztársaság létrejötte hatására a szerbek ismét minden kapcsolatot megtiltottak az anyaországgal.³³

Még súlyosabb helyzetet teremtett a postaforgalom korlátozása. December 23-tól a hírlapokat és egyéb nyomtatványokat cenzúrázni, öt nap múlva pedig a postai csomagforgalmat korlátozni kezdték, január 2-től (vagy december 29-től) pedig a levelek és táviratok maximális terjedelmét szabták meg, valamint kötelezővé tették a cenzúrárt.³⁴ A telefonálást is korlátozták.³⁵ Február második és március első felében a sztrájk miatt teljesen leállt a postaforgalom, újraindulásakor pedig to-

³⁰ PPL 59/1919

³¹ Pécsi Újlap, 1919. január 3.

³² Dunántúl, 1919. február 18.

³³ Dunántúl, 1919. március 30.

³⁴ Levél és ajánlott levél terjedelme legfeljebb olvashatóan és értelmesen írt négy oldal, de ez az állami, törvényhatósági és községi iratokra nem vonatkozik; levél és csomag feladása csak nyitottan lehetséges; ugyanazon levelet két nyelven megírni tilos; csak magyarul, horvátul, szerbül, németül, tótul, szlovénül, csehül, franciául és oroszul szabad írni; tilos a szavak és mondatok aláhúzása, a gyors- és titkosírás; írásbéli közlemények továbbítása postautalványon és csekken; csomagba levelet rakni. Bodor Mihály: A pécsi Postaigazgatóság működése a szerb megszállás alatt. In: Baranya. Pécs, 1992–93. 225–226.p.

³⁵ Dunántúl, 1919. március 14.

vábbi korlátozásokat vezettek be.³⁶ Majd március 21-e után ezt is megszüntették a demarkációs vonalon kívülre.³⁷ A helyzetet tovább súlyosbította, hogy – sok forrás egybehangzó állítása szerint – a posta a zavaros közállapotok miatt a megszállt területen is teljesen megbízhatatlanul működött.

A posta- és személyforgalom ilyen nagymérvű korlátozása és időnként teljes szünetelése természetesen az egyházak életére is komoly hatással volt. Elsősorban a protestáns egyházközségekre, amelyeket ez teljesen elvágott felső egyházi hatóságaiktól, a Budapesten székelő **Petri Elek** református és a szombathelyi **Kapi Béla** evangélikus püspöktől.³⁸ Nagy Imre felsőbaranyai református esperes többször is megkísérelte, hogy a szerb hatóságoktól az egyházi ügyek rendezése érdekében utazási engedélyt kapjon, de hiába.³⁹

A területünkön fekvő Alsóbaranyai és Felsőbaranyai református egyházmegye teljesen megszállás alá került, mely annyiban szerencsés helyzetnek nevezhető, hogy esperesei, **Tóth Sándor** bács-feketehegyi és Nagy Imre kőrösi lelkész ugyanúgy a demarkációs vonalon belül tartózkodtak, mint egyházmegyéjük, így ha a felsőbb vezetésüktől függetlenül is, de tudták azt irányítani. A kis részben Baranya vármegye nyugati határával átfedésben lévő Belsősomogyi egyházmegye rosszabb helyzetbe került, mert esperese, **Nagy Lajos** lábodi lelkész a vonalon belül maradt, míg egyházmegyéje nagy része azon kívül terült el. Nagy úgy próbálta megoldani a problémát, hogy utasította lelkészeit: a meg nem szállt területről ne hozzá, hanem a demarkációs vonalon kívül eső Nagyatádra küldjék a neki szóló hivatalos leveleket, ahol bizonyára a helyi lelkész helyettesítette.⁴⁰ A Tolnai református egyházmegyéből néhány, a pécsi és pécsváradi járásba tartozó település – Vasas, Hosszúhetény, Mecsekszabolcs, Maráza, Nagypall, Pécsvárad, Zengővárkony – és a Mohács közelében fekvő Borjád került megszállás alá. A fenti falvak lelkészeivel a demarkációs vonal mellett fekvő Hidas evangélikus lelkészén keresztül próbált a kívül maradt esperes kapcsolatot tartani.⁴¹

Az elzártság feltehetően a teljesen autonóm izraelita hitközségeket érintette a legkevésbé érzékenyen, mivel nem tartoztak semmilyen felsőbb egyházi hatóság alá, de erről nem rendelkezünk semmilyen forrással.

A katolikus egyházmegye esetében a belső-somogyihoz hasonló helyzet alakult ki, a püspök a megszállt területen tartózkodott, de elzárva egyházmegyéje északi részétől, valamint Esztergomtól és a fővárostól is: „A legritkább esetekben értesülhetek azon dolgokról, melyek a vonalon túl eső részekben történnek. A kormányhatóságoktól érkező hivatalos leveleket is csak szórványosan kaphattam meg eddig.”⁴² Zichy többször is kérte a szerb parancsnokságot, illetve **Persian** kormánybiztos közbenjárását, hogy az egyházmegyei hatóságnak, valamint a szemé-

³⁶ Levél, ajánlott levél maximum 2 oldal, a levelek nem tartalmazhatnak a szerb katonai mozdulatokról való tájékoztatást, valamint a szerb királyi családot sértő dolgot. In: Bodor... i.m. 1992–93. 226.p.

³⁷ Dunántúl, 1919. március 30.

³⁸ A dél-baranyai görögkeleti szerb egyház is elzáródott a szentendrei püspöki központjától, de erre vonatkozóan semmilyen adat nem áll rendelkezésünkre

³⁹ BREL A Felsőbaranyai egyházmegye 1919. október 9-i közgyűlésének jegyzőkönyve, Nagy Imre esperes jelentése

⁴⁰ BREL Somogyhatvan. Körlevelek 1884-től, Nagy Lajos 1919/II. körlevele, 1919. január 18.

⁴¹ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára A/10/b 31–32. cs. 40/1919

⁴² PPL 1000/1919

lyesen neki érkező leveleket akadály nélkül kézbesítsék és a tőlük jövőket továbbítsák, de nem ért el eredményt.⁴³ Hasonló problémával küszködtek a pécsi szerzetesrendek is, elvágva rendjük központjaitól.⁴⁴ A demarkációs vonalon belül sem volt azonban sokkal jobb a helyzet, a szerb cenzúra folytán az egyházmegyei hatóság érintkezése a nem elzárt területekkel is annyira megnehezült, hogy a legtöbb egyházi hivatalos ügyben alig tudott eljárni, a sztrájk alatt pedig a kapcsolat teljesen meg is szűnt.⁴⁵

Nem ismerjük az elzártság hatását a vonaltól északra eső katolikusok életére, csak azt tudjuk, hogy a határzárlat ott jelentett különösen nagy gondot, ahol a filiákat elvágta plébániájuktól.⁴⁶ A lehetetlen állapot megszüntetésére a püspök április 3-án **Fent Ferenc** szekszárdi esperest provikáriusnak nevezte ki a terület igazgatására.⁴⁷

Értékelve az egyházak és a szerbek kapcsolatát a megszállás első öt hónapjában, elmondható, hogy Pécsen az egyházak vezetői kezdetben, amikor a szerbeket illetően még mindenki csak rövid tartózkodásra gondolt, tényleg őszintén barátkozhattak a megszállókkal. Csakúgy, mint a város más vezetői, hiszen az ideiglenszen ott állomásozó, a közrend fenntartása miatt valójában kívánatosnak is mondható katonasággal miért is ne tartottak volna fenn jó viszonyt, hisz bizonyos mértékig az ő érdeküket is szolgálták. Néhány hét múlva azonban, amikor nyilvánvalóvá váltak a megszállók annexió tervai, minden egyház egyöntetűen kiállt a magyar hazához való hűség mellett, ami azonban a kölcsönös karácsonyi üdvözlésekből kiindulva, még nem bomlasztotta meg – legalábbis a felszínen – a jó kapcsolatot. De ilyen előzmények után ez már csak kényszeredett lehetett. Ezt támasztja alá a fent említett két szerb rendeletre való reagálás, valamint az, hogy a püspök közbenjárása elhurcolt papjai érdekében nem sok eredménnyel járt. Vidéken még kiegyensúlyozatlanabb volt a kapcsolat, igaz, hogy a szerb katonaság rendfenntartóként meg tudott akadályozni esetleges egyházellenes cselekedeteket, de ugyanakkor a falusi papok teljes mértékben kiszolgáltatottak voltak gyakori erőszakosságaiknak.

⁴³ PPL 956/1919

⁴⁴ BML A pécsi Ciszterci Rend historia domusa

⁴⁵ PPL 956/1919

⁴⁶ PPL 60/1919

⁴⁷ PPL 1317/1919

MENDLY LAJOS

A SZÉN BÁNYÁSZAT SZEREPE PÉCS 20. SZÁZADI FEJLŐDÉSÉBEN II.

A MESZHART időszakában a vállalat és a bányauzemek legfontosabb feladata a háborús helyzetben kizsigerelt, de viszonylag épségben átmentett bányák mielőbbi termelésbe állítása, az erőmű, a város kórházainak, lakosságának, iskoláinak szénellátása, a termelt szénért cserébe a falvakból a bányászok katasztrofális élelmiszerellátásának javítása volt.

A város lakossága körében a háború után elfogadottá vált a korábban lenézett tüzelő, és nem volt ritka Pécs utcáin a slammot (iszapszenet), vagy a meddőhányók lábánál összeszedett darabos szenet szállító, vagy a Búza téren azt áruló bányász/fuvaros, a város meredek utcáira való tekintettel az intenzív fékezést biztosító, hosszú láncsal működő „hátsó kocsirúd”-dal, amit a pécsiek „vitorlás fék”-nek neveztek.

A Magyar Népköztársaság jóvátétel fejében vehette át 1952. szeptember 30-án a Pécs vidéki kőszénbányákat összes tartozékaival a Szovjetuniótól.¹

TERÜLETI ÉS SZERVEZETI VÁLTOZÁSOK

Pécs városa, amely 1780-ban Mária Teréziától szabad királyi város címet nyert, a kiegyezés óta pedig törvényhatósági joggal felruházott város volt, a tanácsok 1950 évi megalakulása után a Baranya Megyei Tanács alá tartozott. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1954. évi 12. sz. határozatával 1954. november 28-tól megyei jogú városként közvetlenül az Elnöki Tanács alá rendelte, tehát szervezetileg újra függetlenné vált a megyétől.

A megyei szintre emeléssel egy időben a város területe (1942-ben 12 ezer kat. hold volt), 1947-ben Mecsek-Szabolcs község (2300 kat. hold), majd az 1954-es megyei jogúvá válással, Somogy, Vasas, Málom és Mecsekalja községek hozzácsatolásával a város területe 19 300 kat. holdra nőtt. A város lakosságának száma az 1948-as 72 ezerről 1954-re 115 ezerre növekedett.²

Az energiára és általában a nehéziparra koncentráló gazdaságirányítás kezdetben – a technológiai fejlesztés helyett – a munkásállomány növelésével igyekezett teljesíteni termelési elvárásait.

Politikai cél volt a nagyüzemi munkásság kialakítása. A bányák és a meglévő ipari üzemek mellé ki kellett alakulnia a kisipari építkezés helyébe az építő nagyvállalatoknak. Cél volt a munkásság egy részének vezető pozíciókba juttatása. Mit, illetve kiket adott a pécsi szénbányászat Pécs városának? Az ipari munkás Krancz Pál utolsó polgármester és 1950. augusztus 15-től első pécsi tanácselnök után az 1950-es évek derekától három bányászt, Györkö Antalt, majd Kőrösi Lajost, később Wieder Bélát tanácsai VB-elnöknek, Révész Alajost városi-járási rendőrfőkapitánynak stb. Ők az egyáltalán nem könnyű időkben – viszonylag konfliktusmentesen – kormányozták

¹ A mecseki kőszénbányászat. Szirtes Béla (szerk.) Kútforrás. Pécs, 1993.

² Kolta János: Baranya megye és Pécs város népesedése. 1869–1968. Pécs, 1968.

a város szekerét. Hogy a városban hány vállalat, kereskedelmi és szolgáltató egység élére került pécsi bányász, az külön, más jellegű kutatást és publikációt igényel.³

A Pécsi Szénbányák, majd a Pécsi Szénbányászati Tröszt bányászata a DGT fejlesztése nyomán műszakilag magas színvonalú volt, ezért további fejlesztésére csak a Dunai Vasmű kohókokszi igényének kielégítése érdekében volt szükség a II. ötéves terv időszakában. A bányászati üzemek fejlesztése érdektelen a várossal való kapcsolat szempontjából, a pécsújhegyi kiszolgáló üzemekkel kapcsolatos változások azonban nem hagyhatók figyelmen kívül.

A bányák államosítása, az állami ipar iparági tagozódásának profiltisztítása a Pécs vidéki szénbányászat (vagy a dunai hajózás?) gazdaságosságát biztosító vertikumát is megszüntette, ezzel kiszolgáltatta az állami tervgazdálkodás kénye-kedvének.

A pécsi bányavállalat elveszítette vasútjait a két bányászati üzem Újhegygel összekötő vonalak és azok speciális szállítóeszközei kivételével, erőművét, brikettüzemét, a szénértékesítést, iskoláit, kórházát, élelmitár és kocsmái hálózatát. Az újhegyi brikettgyártást először Pécsi Brikettgyár Vállalat néven kiszervezve működtették a nagymányoki brikettgyárral együtt, majd az 1954-ben alakított Brikett Ipari Tröszt Pécsi Üzeme lett 1960. január 1-jei megszűnésig.

A vállalati tulajdonú lakásállomány – 1960-ban már 3796 lakás – átadására csak a PIK megalakulása után és szakaszosan került sor, a készenléti lakások ekkor még a vállalat tulajdonában maradtak, az átadottak egy részére bérlő kijelölési joga maradt.⁴

A központi árszabályozás bevezetése a termelő vállalatok kiszolgáltatottságát tovább fokozta azzal, hogy az esetleges nyereség a feldolgozó-értékesítő szektorban, de főként az energiaiparban jelentkezett.

LAKÁS- ÉS VÁROSRESZÉPÍTÉS

Az ország más bányavidékéhez hasonlóan a szénigények kielégítése érdekében a pécsi bányák részére is toborozták az új bányamunkásokat a baranyai és az alföldi falvakban. Letelepítésükre most nem bányászkolónia, hanem egy egészen új városrész, Újmeszes épült az 1949-ben megalakult Pécsi Magasépítő Nemzeti Vállalat kivitelezésében.

A településen 6–8000 dolgozó és családja részére készült az akkori viszonyok között korszerű lakás. A legelőször elkészült kertes, családi házas jellegű, földszintes élmunkás ikerházak kivételével többszintes, hagyományos téglacserép technológiával, gázellátás nélküli lakótelepi lakások épültek.

A városrész nem lett bányász kolónia, mert 1953-ban már lakást kaptak a Meszesen tanító pedagógusok, a város fejlődését biztosító állami építő- és egyéb ipari szakmunkások, valamint később az ugyancsak állami szolgáltató szektor dolgozói. A Mecseki Szénbányák a részére épülő lakásokra előbb tulajdonosi, később csak bérlőkijelölési joggal bírt.

Több éves késéssel készültek el az oktatási, kulturális, kereskedelmi és szolgáltató egységek, óvodák, a meszesi és a fehérhegyi iskolák, a József Attila

³ Pécs ezer éve. Márfi Attila (szerk.) Pécs Története Alapítvány. Pécs, 1996.

⁴ A mecseki kőszénbányászat. Szirtes Béla (szerk.) Kútforrás. Pécs, 1993.

Művelődési Ház, az alap- és szakellátás üzletei (Fehérhegy, Fekete gyémánt tér), OTP, Posta stb.⁵

Kb. egy évtizeddel a meszesi lakásépítés után – tanácsli leltározás során – derült ki, hogy két lakóház megépítése a munkaversenyek sietségében elmaradt. Pótlásuk ekkor történt meg.

A városrész nem kapott vezetékes gázt az 1980-as évekig, a gáz távvezeték megépüléséig, mert a város részére elkészült kis kapacitású kísérleti, majd a nagy benzinbontó sem termelt elég gázt a város részére. A meszesiek gázigényét palackgázos ellátás szolgálta.

ÚJHEGY, A PÉCSI PANELGYÁRTÁS BÖLCSŐJE

A szén-, majd az uránbányászat által vonzott munkaerő letelepedését biztosító lakásépítéshez a téglagyárak kapacitása már nem volt elegendő, a tömeges lakásépítéshez új technológiát kellett kifejleszteni. Pécssett, egyébként az országban úttörőként megkezdődött a panelos építés, melyről itt csak a szénbányászattal közvetlen kapcsolatos tényeket említjük meg.

Az újhegyi, 70–75 m magas, több millió m³-es salakdomb tövében, anyagának a hasznosítására létesített telepecskén felvonulási épületekben kezdte meg a kutatást/kísérletezést és a kezdeti termelést a Baranya Megyei Állami Építőipari Vállalat (BÉV) feladatokhoz egyre inkább felnövő gárdája.

A pécsi feketekőszénből képződött erőművi kazánsalak kiválóan alkalmas volt könnyűbeton adalékanyag, salakbeton gyártásra. Külön érdeme, hogy nem csak olcsón állt nagy tömegben rendelkezésre, hanem felhasználása elősegítette a környezetét – főleg szeles időben – súlyosan szennyező porforrás, a salakdomb csökkentését, idővel megszüntetését.

A régi DGT erőmű salakdombja, az „Újhegy” még 30–40 % éghető tartalommal bírt. Ez adta a pécsi paneladalék anyagát, kedvező betonszilárdságot, térfogatállóságot és szabvány alatti kéntartalmat biztosítva, mert az utánégetéssel (agglomerálás) a salakdomb öngyulladását előidéző kéntartalom kiégett és az alumínium oxid tartalom is alacsonyabb lett a beremendi cementénél.

A salakdomb tövében kikísérletezett panelek helyszíni gyártásának 1962. szeptember 12-én egy váratlan gőzrobbanás vetett véget. „Az 1000–1200 °C-os égő pernye 5–8 m vastagon betemette a szabadtéri gyártó- és termelő területet, és romba döntötte az üzemet. Valóságos pompeji állapot volt. A menekülő embereket futtában érte el a rájuk zúdult égő pernye, a munkahelyükön pedig többen is megégték... A robbanás erejére jellemző, hogy az egy depóniába rakott 6–8 db, összesen 30–40 tonnányi panelt 10–20 méterrel sodorta tovább.” A salak kitermelés ezzel befejeződött, ez után a közben megépült nagyipari méretű panelgyár vette át a gyártást, más alapanyagból.⁶

VILLAMOS ENERGIA

A MESZHART 1952 szeptemberi megszűnésekor a magyar állam vette tulajdonba az erőművet is a DÉDÁSZ üzemegységeként, ezzel a jelentős energiaigényű bányavállalatot diktált áron vásárolt villamos energia felhasználására kényszerítette,

⁵ Gábori Imréné: Meszes múltja. 3. A felszabadulástól napjainkig. In: Külváros, Pécs, 1989. január.

⁶ Rozvány György: A pécsi panel története. I–II. In: Pécsi Szemle 2000. tél és 2001. tavasz.

megszüntette a szénbánya és a város közötti kölcsönösen kedvező gazdasági kapcsolatot, vele a város részesedését a kifelé értékesített villanyáram után.

A DGT egykori erőműve 1965-ig a szokásos 25 év helyett 52 évig állt az energiaellátás szolgálatában, ez alatt 1,91 milliárd kWh áramot termelt, melyhez 5151 millió tonna szenet használt fel.⁷

Az üzem folyamatosan működött a II. világháború végén is, a német csapatok távozása és a szovjet megszállók megjelenése alatt sem szünetelt, a bányák víztelenítése miatt létfontosságú volt a folyamatos üzem.

Az új Pécsi Hőerőmű szénellátását is a Mecseki Szénbányák biztosította kezdettől a szénbánya-erőmű integrációig, a Pécsi Erőmű Rt. 1993. április 1-jei évi megalakulásáig. Azóta a PE Rt. Kőszénbánya divíziója a zobáki mélyművelésű bányászat befejezéséig, és a pécsi külfejtéses területek látták el napjainkig, az új gáz- és bioüzemű erőmű beindulásáig.⁸

A 70–75 m magas újhegyi palahányó lemosatása, erőművi hasznosítása, az építőanyag-ipar rendelkezésére bocsátása, illetve a több ezer m³-es iszaptavak felszámolása az 1980-as évek végéig hozzájárult a korábbi környezetszennyezés megszüntetése mellett az átmeneti szénhiányok áthidalásához, az erőmű gazdaságos működéséhez. Nem rontja már a városképet az Újhegy, megszűnt a sokat szidott porforrás.

A RECESSZIÓ IDŐSZAKA (1962–1980)

Megszűnt a bányászat korábbi kiemelt jellege. A mecseki bányászatot különösen érintette a szénbányászat árkiegyenlítési rendszere, mely szerint az iparág a szénárakat úgy alakította, hogy az eredményesen gazdálkodó vállalatok „tartják el” a ráfizetéssel termelőket. Ennek ellenére Pécs város és a térség fejlődése, fejlesztése szempontjából jelentős a vállalat szerepe.

A SZOCIÁLIS ÉS KULTURÁLIS VISZONYOK FEJLŐDÉSE

Ahogy a század első felében a nehéz gazdasági helyzetben is számíthattak a városi intézmények, létesítmények a DGT „kegyúri” nagylelkűségére, támogatására, ugyanúgy számíthattak közvetlenül a háború után a megkülönböztetett szénellátásra, majd a viszonyok normalizálódása után az állami nagyvállalat támogatására.

A bányavállalat és üzemei, bányász közösségei folytatták a DGT létesítő, fejlesztő, fenntartó, karbantartó tevékenységét a bölcsődéktől az óvodákon és iskolákon keresztül a művelődési, és sport intézmények és létesítményekig, melyek elsősorban a szénbányász I. kerületben, de nem ritkán a hagyományosan belvárosi intézményekben is történtek. Forrásuk a vállalat és az egyes üzemek teljes, vagy részbeni pénzügyi és anyaggal való támogatása, esetenként hozzájárulása és a dolgozók közvetlen társadalmi munkája előbb spontán, majd az 1970-es évek elejétől a szocialista brigád mozgalom keretében.

Több egészségügyi létesítmény – körzeti orvosi és szakrendelő – létesült a Szénbányák költségéből, sőt néhányban a munkahelyek bérköltségét is biztosította. Jelentős volt a kórházaknak, klinikáknak, speciális laboratóriumok, kutató és kísérleti intézményeknek juttatott támogatás is.

⁷ Cserta Péter: A mecsekidéki villamosenergia-termelés története. A Pécsi Hőerőmű monográfiája. Pécs, 1995.

⁸ 75 éves a pécsi áramszolgáltatás. DÉDÁSZ Vállalat. Pécs, 1969.

1948–1987-ig rendszeresen kényszerült a vállalat hozzájárulással támogatni a várost a bányauzemekkel bármilyen kapcsolatba hozható úthálózat kialakításában, korszerűsítésében, fenntartásában, a közlekedési vállalat támogatásában, feltételeinek javításában.

Az önként vállalt építéstámogatás mellett minden, a bányászattal valamilyen kapcsolatban lévő intézmény, létesítmény esetében „elvárt” volt a bányavállalat aránytalanul jelentős anyagi hozzájárulása. Ugyanez volt megállapítható a bányászat bármely igényével, létesítményeinek engedélyezésével, terület kisajátításával kapcsolatban is, mert „természetes” volt, hogy a bányavállalat az indokolatlanul reá hártott többlet igényeket is „jó fejőstehenként” (bona vacca) kielégíti. Például az 1800-as évek derekán a DGT előtt valamelyik magán bányatulajdonos által épített szoba-konyhás, víz és csatornázás nélküli lakás helyett bányakár esetén legalább másfél szobás összkomfortos lakást kellett megépíteni.

Ugyanez azonban nem mondható el az ellenkező viszonylatban. Pl.: a nem csak bányászok lakta I. kerület Lánc utcai SzTK-rendelője néhány 10 méter híján a II. kerületben épült meg az 1970-es években, amikor az I. ker. nyugati határa a Búza tér volt, a keleti pedig Pécs-Hird.

A Zipernovszky Károly gépipari szakközépiskola villamos tagozata kialakításának támogatása mellett tornatermének, a Jog- és Közgazdaságtudományi Kar új épületszárnyának, a Mileva úti párt-vendégháznak a megépítését, a Vasváry-villa bővítését a PAB részére, és valamennyi berendezését a vállalat építési üzeme készítette igényes kivitelben. A TV-torony megépítéséhez a víz- és áramellátás kiépítése (Pécsbánya), a Mecseki Gyermekvasút (Szabolcs-bányauzem), Pécs város I. kerületi Balatonfenyvesi Úttörőtábor, Állatkert, Vidámpark az összes pécsi üzem kivitelezésében, illetve tevékeny közreműködésével készülhetett el.

Fentiek jelentősen javították a bányász népesség mellett Pécs város egész lakossága egészségügyi, szociális és kulturális ellátásának színvonalát.

A pécsi felsőoktatás sokoldalú támogatására néhány példa: a POTE szilikózis, reumatológiai, mozgásszervi és hallásvizsgálati kutatásainak, valamint műszerellátásának jelentős anyagi segítése, az Állam és Jogtudományi és a Közgazdaságtudományi Kar új épületszárny megépítése, a Műszaki Főiskola hidraulikus és villamos képzésének fejlesztéséhez anyagi hozzájárulás, mindhárom intézmény szakmai tudásanyagának hasznosítása szakértői tevékenységük rendszeres gyakorlati igénybevételével.

A Honvéd Kórház jelentős pénzügyi támogatást kapott az égésterápiai sürgősségi ellátással kapcsolatos kutatásokra és fejlesztésekre. Széchenyi akna 1992-ben történt betömedékeléséig a Külfejtési Bányauzem látta el ivóvízzel az idők folyamán különböző szervezeti formában működő pécsbányai kórházat, a vízhálózat rekonstrukciójáig (1990-es évek közepe) bányauzemi vezetéken a Pécsi Vízmű. Ma is a PE Rt. Külfejtési Üzeme fogadja és tisztítja a lakótelep szennyvizét.

A Pécsi Akadémiai Bizottság (PAB) munkájába kezdettől az 1990-es évekig rendszeresen bevonták a két nagy bányavállalat tudományos minősítéssel nem, de nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező aktív bányász, gépész, villamos, geológus, geofizikus szakembereit, a vállalat kutatási osztályát. A PAB rendszeresen számíthatott a kutatómunkát igénylő bányavállalatok rendszeres anyagi támogatására is.

Az 1990-es években a bányászat anyagi forrásainak beszűkülése miatt a PAB összevonta a Földtudományi- és a Műszaki Szakbizottságot.⁹

A Mecseki Szénbányák, a Mecseki Ércbányászati és az Aknamélyítő Vállalat 1977-ben megnyitotta a Mecseki Bányászati Múzeumot a szénbányák Déryné utcai, kihasználatlan egykori igazgatósági épületében, a több mint 200 éves mecseki szénbányászat, a nagy múltú magyar érc- és az uránérc-bányászat emlékeinek a város, a megye, az ország részére történő bemutatására.

1981-ben a városnak sok gondot okozó pincerendszer hasznosításának lehetőségét kihasználva, Pécs belvárosának múzeumi környezetében, a Káptalan utcában megnyílt a múzeum Állandó Földalatti Kiállítása, az ország leghosszabb földalatti bányászati kiállítása, a „Bánya a város szívében”, szervesen illeszkedve a képző- és iparművészeti kiállításokhoz.

A bányászat visszafejlesztése, majd felszámolása 1994-ben a múzeumnak helyet adó épület értékesítéséhez vezetett, a múzeumi anyag méltatlan tárolási körülmények közé került. A Mecseki Bányászati Múzeum létrejöttének, sorsa alakulásának, és a kilátástalan helyzet ideji megoldásának történetét olvasóink megtalálják a Pécsi Szemle 2004. évi téli számában.

VÁROSI LAKÁSEPÍTKEZÉS

Az 1960-as évek derekán kezdődött a szanált Borbála- (egykori Cassián-) telep lakáspótlása a Bőrclinika kertjének egy része és néhány nagy kerttel rendelkező lakóház kisajátítása után, a mai Kodály Zoltán és Attila utcában. A Szénbányák Építési Üzeme hagyományos (tégla), a Baranya Megyei Építőipari Vállalat panelházakat épített, az utca alsó részében a kezdeti betonszürke, felső részén (1967–68) pedig már a korszerűbb, mutatósabb, anyagában színezettek. A lakások 20%-ába nem a bányászatban dolgozók, hanem egyéb, elsősorban tanácsai dolgozók költöztek be. A lakásokhoz komplex szolgáltatóház – ABC-áruház, Patyolat, női-férfi fodrászat és cipőjavító részleg – létesült.

A Kacsóh Pongrác utcában 3 épület készült munkáslakás akció keretében. Az 1970–80-as években jellegzetes városképet alkotó nagyteraszos bányáslakások épültek a mai Angster József utca déli felén és az északi oldalán, a Mecsekoldalra felfutó kis utcákban.

A FÉNYES JÖVŐ ÍGÉRETE

A hetvenes–nyolcvanas évek munkaerőhiányán szinte azonnali lakást ígérő munkaerőszerzési lehetőséghez jutott a vállalat, sajnos belvárosi, illetve tömegesen kertvárosi lakásokhoz. A hosszú utazás, az egyre több kedvező városi munkaalkalom mellett csak igen kevés új felvételes, új lakástulajdonos érte meg a vállalatnál a segédvájári, vájári képesítést.

Az 1980-as évek derekán ezért a líász-program keretében újra kolóniaszerű bányász lakásépítés kezdődött Meszesen, mivel a Kertvárosból való utazás még a műszakváltásokra indított „irány”-buszok beállítása mellett is jelentős időt vett igénybe.

A korszerű, már távfűtéssel ellátott első 119 lakás alapozása után az építkezést le kellett állítani, mert a közelben lévő rádióadó-torony erős sugárzása a daruk villamosenergia-ellátását megzavarta. Az adó kitelepítési költségeinek nagy részét természetesen a bányavállalat fedezte. A tervezett szanalás, közművesítés után

⁹ A Dél-Dunántúl Tudományos Központja. Harminc éves a Pécsi Akadémiai Bizottság. Pécs, 1999.

1000–1500 bányászlakás és a szükséges infrastruktúra, ABC áruháza, óvoda stb. valamint sorházak, emeletes házak és kertes családi házak vegyesen épültek volna a városkép messzemenő figyelembevételével, a terep adta és az anyagi lehetőségek függvényében.

A program céljaival ellentétben a földalatti produktív létszám rohamosan csökkent, és 1984-től vállalati szinten 400–650 lengyel vájárt kellett foglalkoztatni. Az 1980–1987 közötti 1200 fős létszámcsökkenés miatt a széntermelés 25%-kal csökkent. A vállalat 700 milliós vesztesége miatt 1986-ban megindult ellene a szanálási eljárás, a korábbi tervekben leállításra ítélt külfejtés olcsóbb termelése 20%-kal bővült. Vállalati szinten kb. 1000 főt kordedvezménnyel, illetve végkielégítéssel nyugdíjaztak. A bizonytalan szénpiaci helyzet miatt a liász-programot 1988-ban leállították.

A szénpiac felbomlása 1989-től a teljes csődhöz vezetett, a gazdasági recesszió miatt a Pécsi Hőerőmű kevesebb szenet vett át, a Dunai Vasmű 1991-től áttért az olcsóbb kokszszen importra. A szanálási eljárás sem tudta megállítani a termelés visszaesését, a veszteség növekedését a legszigorúbb gazdálkodás mellett sem.

A „VÉG” ÉS A JÖVŐ

A fizetésképtelenség miatt megkezdődött a mecseki szénbányászat felszámolása. 1992-ben kormányhatározat rendelkezett több bányaüzem bezárásáról, a Pécsi Erőmű Rt. és a megmaradó bányák – Zobák, pécsi külfejtések – integrációjáról, Pécs–Komló térségében egy hosszú távú területfejlesztési koncepció kidolgozásáról. 1993. április 1-jén létrejött a bánya-erőmű integrációja, jelentős értékű vagyon átvételével.

„Összegezve az utolsó húsz év történéseit, azt lehet megállapítani, hogy a távlati célokat szolgáló liász-program a fogyasztói igény menet közbeni változása, és a mecseki szénbányászat belső problémái miatt nem valósulhatott meg, de nagyobb zökkenők nélkül sikerült a fogyasztó–bánya–létszám csökkentését megoldani. 1980–1993 között leépült a mecseki szén hagyományos ipari és lakossági fogyasztási bázisa, bezárt 5 bánya, és eltávozott 12 ezer bányász. A nagymértékű leépítés következtében a térségben 14%-os munkanélküliség alakult ki, ezt azonban új ipari-kereskedelmi és szolgáltatói vállalkozások létesítésével kezelni lehetett.”¹⁰

A nem értékesített vagyon hasznosítására, a fennmaradt kötelezettségek teljesítésére 1994. január 1-jével létrehozta a kormányzat a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt.-t 10 millió Ft alaptőkével. A társasági szerződés előírta: az átvállalt kötelezettségek fejében a vagyon hosszabb távú, minél nagyobb bevételt eredményező hasznosítását, a szerzett jövedelemnek a kötelezettségek tervszerű teljesítésére történő felhasználását, melynek kiegészítéseként költségvetési keret is rendelkezésére áll.

A bánya és a szolgáltató vállalatok közötti „viszony”-ra jellemző példa a vízellátás. 1952-ben a városi Vízmű átvette a bányavállalattól a meszesi víztornyot és a hozzá tartozó kb. 40 km-es ellátó rendszert, nem vette viszont át Lámpásvölgytől Vasasig a bányaüzemek által közvetlenül ellátott lakótelepek különböző korú vezetékrendszerét, csak a Mecseki Szénbányák által finanszírozott – az 1990-es évekig hűzódó – hálózat korszerűsítés ütemének megfelelően. A 90-es

¹⁰ Juhász József: A liászprogram és a mecseki szénbányászat felszámolása. In: Búcsúzik a mecseki szénbányászat. Komló, 2000.

évek elején ez még kb. 50 millió forintot tett ki. A „bánya”, mint „bona vacca” haló porában is változatlanul „tejelt”.

1994–1995-ben megvalósult Pécsbányán az ivóvízhálózat rekonstrukciójának I. üteme, ezzel a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. megszabadult egy nagy terület ivóvíz-ellátási kötelezettségétől, ami miatt közel 20 évig kellett fenntartani, és szellőztetni Széchenyi- és András-aknát és több kilométernyi vágatot.

A városi látkép jellegzetes létesítményét, a DGT által 1927-ben épített, 300 m³-es meszesi víztornyot – amely több, azóta épült földalatti tárolóval kiegészítve ma is rendeltetésszerűen működik – a Pécsi Vízmű 1993-ban ipari műemléknek megfelelő színvonalon rekonstruálta.

BÁNYAVAGYON-HASZNOSÍTÁS

Az egykori bányászati gépek, eszközök jelentős része nem volt piacképes, gyakorlatilag csak hulladékként volt értékesíthető, a létesítmények többsége nem, vagy a területekhez hasonlóan változatlan formában nem volt értékesíthető. Az újszerű feladatra a Rt. új hasznosítási filozófiát és stratégiát alakított ki a területfejlesztési, tervezés-előkészítési, társaságszervezési feladatok teljesítésére. A Rt. korai alapításakor a térség fejlesztési programjai kidolgozásában – bizonyos mértékű integráló szerepet is vállalva – tevékenyen részt vett.

Az eleve piacképes ingatlanok jelentős részét, például a vállalati bérlakásokat értékesítették, a műhelyeket, raktárakat bérbé adták, apportálással hasznosították, a Pólus Mecsek Kft-nek, a P. Shopping Centernek területet adtak el üzlet rész ellenében. A hasznosításra szánt telephelyeken a nem hasznosítható épületeket elbontották.

Pécsi szénelőkészítő: A jelentős értékű telephelyre hasznosítási koncepció és rendezési terv készült, a hasznosítás már megkezdődött, de végleges kialakítása csak az erőmű ideai szénfogadási tevékenységének megszüntetése után várható.

Pécsi Ipari Park: A „bányaudvarokból ipari parkok” jelszó megvalósítása terén – a nem hasznosítható épületek, építmények lebontása és tereprendezése után – sikerült kialakítani Pécs várossal közösen Újhegyen a város kb. 150 hektáros ipari parkját, a Pécsi Ipari Park Részvénytársaságot, ahol mostanra a befektetett szellemi és pénzügyi tőke már többszörösen megtérült.

Az újhegyi kiszolgáló üzemek egykori telephelyén, a nem hasznosítható üzemi épületek, építmények lebontása után, az ipartörténeti értékű egykori erőmű épület felújítása után, amely ipari/kereskedelmi funkció mellett sport vagy kulturális célokra is felhasználható lenne, az önkormányzat további jelentős zöldmezős terület hozzácsatolásával kb. 100 ha nagyságú ipari-kereskedelmi és szolgáltató centrum van kialakulóban.

A modern technológiákat meghonosító termelő-összeszerelő nyugati cégek, mint a finn Elcoteq Network Corporation elektronikai és az Ensto Saloplast műanyaggyár mellett berendezkedett a műanyag autóalkatrészeket gyártó POT Rt., és mellettük számítanak a magyar háttér ipari bázisok betelepülésére is. A nemzetközi kereskedőláncok a megszerzett területeiket még nem hasznosították.

Az Ipari Park iparvágánnyal, és a szolgáltatások széles körét biztosító szolgáltató központtal, logisztikai, minőségbiztosítási központ, technológia-transzfer intézmény (vállalkozói inkubátorház) várja az ipari parkba a további betelepülőket.

Helyi partnereivel együtt biztosítani tudja, hogy az ipari parkokban megszo-
kott szolgáltatások mellett (engedélyeztetés, helyi partnerkeresés) teljes körű tá-
mogatást nyújtson a befektetők részére: helyi és nemzetközi üzleti kapcsolatok,
teljes körű üzleti szolgáltatások a kamarák segítségével, kutatási, fejlesztési, szak-
értői háttér a pécsi egyetemek bevonásával, a Parkba telepített banki, biztosítási,
beruházás tervezésétől a kivitelező és építőanyag biztosításáig terjedő szolgálta-
tások, logisztikai lehetőségek stb.

István-akna: István I. akna – az egykori Szent István-akna – tornyát és a meg-
hagyott épületegyüttes egy részének megőrzését biztosító, finanszírozni képes hasz-
nosítására 7 jó pályázat érkezett. A Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. a legutóbbi
időben is tárgyalt még a műemléki feltételeket nem szívesen vállaló befektetőkkel.

István III. akna: A liász-program keretében megkezdett, befejezetlen beruházás
keretében elkészült több nagy értékű létesítmény. A terület tereprendezése, a közmű-
vek felújítása és fejlesztése alkalmassá tette ipari vállalkozás befogadására munka-
hely teremtés céljából. A Mecseki Bányavagyon-hasznosító, más befektetőkkel együtt
létrehozta a GUMILL Rt.-ot, mely elnyerte a Környezetvédelmi Minisztérium „hulladék
gumiabroncs feldolgozása” pályázatának keretében a programgazda szerepkört, ter-
mékdíj-pályázati forrással valósult meg a gumiabroncs feldolgozás térségi bázisa.

A bányabezárások során kivételt képezett István III. akna tömedékelés nél-
küli felhagyása, mert a bányahatóság a környezetvédelmi szakhatóságok vélemé-
nye alapján engedélyezte az akna megtartását a föld alatti felhagyott bányá-
társégek vízzel való feltöltődésének víznívó- és vízminőség ellenőrzése céljából. A
Pécsi Bányakapitányság az engedélyt nem hosszabbította meg, ezért 1994-ben az
aknát betömedékeltek. Az aknatorony hasznosítására tárgyalások folynak, melyek
esetleges eredménytelensége esetén a tornyot meg kell szüntetni, helyét más
funkcióra alkalmassá kell tenni.

Vasas: Vasason a megtartott üzemi épületekben kerékpárgyártó vállalkozás
indult, az UNO Kft., amely kezdetben Magyarország vezető kerékpárgyártó bázisa
volt, 1,5 milliárd körüli éves forgalommal. Az utóbbi években tönkrement.¹¹

BÁNYAKÁR, TÁJRENDEZÉS

A felszíni süllyedések okozta épületkárok mellett Pécs-Szabolcs térségében
megjelentek a bányauregek vízzel való feltöltődésének hatására megjelenő né-
hány centiméteres emelkedésből származó épületkárok is. A szakértők véleménye
szerint a csapadék- és szennyvízelvezetés hiányosságai évtizedek óta még csak
most közelít a megoldáshoz Szabolcson a csatornázás, és az időjárási tényezők
mellett a mélyszinti vízemelés megszüntetése által okozott talajvízszint-emelkedés
is egyik tényezője a megjelenő károknak.

A hasznosításra eleve alkalmatlan bányaudvarokat – Rucker-akna, Sza-
bolcs-légakna – az összes külszíni létesítmény lebontása után rekultiválták, a ve-
szélyes hulladékoktól károsodott területek mentesítésével. András-akna környékét
a külfejtés elművelte. A meddőhányók tájrendezése, valamennyi tájba illő kialakítá-
sa, esetleg szükséges fásításuk megtörtént.

¹¹ Lafferton Győző: A megszűnt bányák létesítményeinek hasznosítása. In: Búcsúzik a mecseki szén-
bányászat. Komló, 2000.

A tájrendezés és biológiai rekultiváció során minden esetben érvényesültek a természet-, környezet- és vízvédelmi követelmények, az önkormányzati rendezési tervek és fejlesztési elképzelések, bár nem volt könnyű összhangba hozni a hatósági, önkormányzati és polgári érdekeket.

A PARTNER GAZDASÁGI TÁRSASÁGOK

Az 1994. évi induláskor a Bányavagyon-hasznosító az átvett vagyon 18,2%-át kitevő 26 gazdasági társaságot, többségében a szénbányák kiszolgáló-szolgáltató egységeiből szerveződött „kényszer-vállalkozást” vett át. Jelenleg a Bányavagyon-hasznosító telephelyein – beleértve Komlót is – több mint 100 vállalkozás, intézmény működik, közel 1500 fővel. Saját többségi tulajdonú társaságai tartósan több mint 1000 főt foglalkoztatnak. A Pécsi Ipari Parkban végső stádiumban még 3–5000 fő foglalkoztatására lehet számítani.

UTÓSZÓ

A kétrészes tanulmányból megállapíthatjuk, hogy a Pécssett és környékén a legtöbb embert foglalkoztató DGT a két háború között nemcsak több ezer családnak biztosította a szerény, de biztos megélhetést, a kor követelményeit meghaladó színvonalú lakáskörülményeket, hanem foglalkoztatta a város hivatalait, oktatási, egészségügyi és egyéb intézményeit is, igénybe vette kereskedelmét, gyárainak, iparosainak szolgáltatásait, ügyvédeit, pénzügyeit.

Támogatta a tehetséges bányászgyermekek továbbtanulását, a polgári, az ipariskolák és gimnáziumok elvégzését az iskolák támogatása mellett a tandíjak átvállalásával is. Így nevelte ki saját középkádereit, de került ki tanító, pap, közigazdász is a kolóniákról. Az 1950-es évek káderpolitikája ezért tehetett meg iskolázott bányászt a város tanácselnökének, városi-járási rendőrkapitányának. Az egyetem, főiskolát végzett bányász fiatalokból már tanárok, mérnökök, jogászok, orvosok is lettek, sőt akadnak köztük professzorok is.

A felszámolás során a bányászat nem hagyott maga után romhalmazt, minden nem használható épületet, létesítményt lebontott, helyüket rendezetten adta át más célú felhasználásra, vagy a tájba illő rekultiváció után, az egykori meddőhányókkal együtt, fásítva visszaadta a természetnek. A bányavállalat felszámolása-kor bányászok általában nem növelték a városban közvetlenül a munkanélküliséget, a több évtizedig a bányában dolgozókat kordedvezményes nyugdíjjal, egészségi károsodás miatti járadékkal engedte el. A más munkaterületekre került fizikai dolgozók, közép- és felsővezetők a nehéz mecseki bányaviszonyok között megszerzett szakmai munkakultúrával, alkalmazkodó- és kezdeményező-készségükkel általában jól el tudtak helyezkedni a legkülönbözőbb, vállalkozó, tervező, munkairányító, üzemeltető, illetve fizikai területeken, vagy hazatértek falujukba.¹²

A több mint 200 éves, azon belül a 20. századi pécsi kőszénbányászat teljesítette Pécs város gazdaságának fejlődésében betöltendő küldetését. Bezárt bányáink ellenére méltósággal és emelt fővel mondhatjuk, hogy a helyi szénbányász szakma Pécs város fejlődésének egyik motorjaként mindig teljesítette azt, amit a város elvárhatott tőle!

¹² Az ismeretek jelentős része az elmúlt fél évszázadban megélt személyes tapasztalat, illetve szerzett információ.

ROMVÁRY FERENC

A PÉCSI VÁROSI MÚZEUM KÉPZŐMŰVÉSZETI GYŰJTEMÉNYE 1904–1949

E dolgozat szűkebb témája a Modern Magyar Képtár közvetett előzményének rövid összefoglalása, a Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteményének közel fél évszázados időszakának áttekintése.

Tanulságos a mából visszatekintve az elért eredmények, a teljesítmények, a választott irány ismeretében a tulajdonképpen elődnek is tekinthető Városi Múzeum kialakulásának és történetének a tények tükrében való vizsgálata és megmértetése.

Pécsett az országos helyzetnek megfelelően az első múzeumi kezdeményezések a múlt század hetvenes éveire nyúlnak vissza. **Horváth Antal** ügyvéd amatőr régészként folytatott rendszeres gyűjtést, végzett önállóan kisebb ásatásokat és szakszerű leírás kíséretében eljuttatta az így összegyűlt anyagot a Magyar Nemzeti Múzeumba. Lelkes követője akadt e téren **Juhász László** ügyvéd személyében. Harmadikként említendő **Farkas István** ügyvéd, aki a nemes cél érdekében alapítványt tett: „Azon eszmének megvalósításához, hogy Pécsnek múzeuma legyen, a legelső forrást Farkas István szolgáltatta. Városunk kiváló polgára 1848-ban honvédtiszt volt, később pedig ügyvéd és városi bizottsági tag, 1871-ben kelt végrendelete szerint 'a város szellemi felvilágosodásának előmozdítása iránti lelkesedésénél fogva elrendelte, hogy a Pécsett föllállítandó múzeum és könyvtár részére alapítványképp adassék át egyezer forint'. E nemes donációról az okmány 1883-ban készült el.” Kiváló emberi tulajdonságainak elismeréseként utcát neveztek el róla, mely ma is viseli a nevét.

1897-ben Múzeumi Bizottság alakult. 1898-ban Juhász László régiséggyűjteményét letétbe ajánlotta fel, melyet később állami segítyből sikerült megvásárolni. 1901-ben megalakult a Pécs-Baranya megyei Múzeumi Egyesület, hogy a létesítendő pécsi múzeum anyagi támogatásához a társadalmi közreműködést előmozdítsa. Ténylegesen azonban csak 1906-ban kezdte meg működését, melynek egy év múlva már 443 tagja volt. 1908-tól kezdve a múzeumi publikációk lehetővé tétele érdekében a Múzeumi Egyesület beindította évi 3–4 füzetben megjelenő Értesítőjét.

A képzőművészeti gyűjtemény megalapozásában a központi segítség a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége részéről jelképesnek, egyúttal igencsak szerénynek nevezhető. Eredeti művek helyett Giotto-, Dürer-, Raffaello-, Rembrandt-, Murillo- és Velazquez-nyomatokat juttattak el Pécsre.

Marosi Arnold ciszterci főgimnáziumi tanárt kinevezték az 1904-ben megalapított Városi Múzeum első – nem főállású, tiszteletdíjas – igazgatójának. A múzeum számára a város az Országút, ma Rákóczi út 11. sz. épület hét helyiségét vette bérbe.¹ Egyidejűleg elhatározták városi kultúrpalota építését.

¹ Az első okiraton még az Országút 7. sz. szerepelt. Azonos épületről van szó, időközben ugyanis ketőt csúsztott a házszám. Nagy Imre Gábor szíves közlése.

Az első állandó kiállítás 1904 késő őszen nyílt meg. A természettudományos anyag az első terembe került, a falakat Pécs régi képei és nevezetességeinek fotói borították. A régészet három termet kapott. Egy teremben Zsolnay kerámiát állítottak ki. Ugyanis Zsolnay Miklós örökletét formájában 2000 K értékben értékes kollekciót adott át kiállítás céljára. Ez volt a magja a jelenlegi Zsolnay-gyűjteménynek, melynek pusztá megléte művészettörténész szakember Pécsre települése révén előmozdítójává vált a Modern Magyar Képtár 1957-es megalapításának.

Két teremben a szépművészeti gyűjtemény került bemutatásra. Madarász Viktor nagyméretű, Gutenberg című festményét pedig a lépcsőház fordulójában függesztették fel. Néprajzi anyag hiányában ez a szakterület nem kapott még teret.

1909-ben Marosit **Szőnyi Ottó** jogakadémiai tanár (amatőr régész, művészettörténész) követte az igazgatói székben, míg **Rónaky Kálmán** vm. árvaszéki ülnök tiszteletbeli múzeumőr lett a néprajzi osztály, **Róna Jenő** főreáliskolai tanár a természetrajzi osztály és **Szentgáli Károly** a numizmatikai osztály élén.

1922-ben Szőnyi utóda ügyvezető igazgatóként a régész **Fejes György** lett.

Az 1926-ban alakult Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága kezdetektől fogva külső segítőként szorosan együttműködött a múzeummal, ami közös kiállításokban és esetleges múzeumi vásárlásokban nyilvánult meg. Madarász Viktor, Mücke József Ferenc, Telepy Károly és Weber Xavér Ferenc mellett néhány jelentős mű is került a kortárs gyűjteménybe: Dobrovics Péter, Gábor Jenő, Mattyasovszky Zsolnay László, Martyn Ferenc, Egry József, Csók István, Aba-Novák Vilmos neve említendő elsődlegesen és állta ki egyértelműen az idők próbáját.²

1927-ben a múzeum felvette Majorossy Imre polgármester nevét, akinek kormányzása idején, nagyrészt az ő agilitásának köszönhetően született meg hosszú évtizedek vajúdása után a városi múzeum 1904-ben.

1933-ban saját székházába, a közeli Rákóczi út 15-be költözött „Pécs sz. kir. Város Majorossy Imre Múzeuma”. A földszinten három teremben a régészet, két teremben a természetrajzi anyag, további két teremben a lapidárium kapott helyet. A lépcsőházban függött Madarász Viktor Gutenberg című festménye. (Ezt a képet minden visszaemlékezés megemlíti.) Az emeleten fényképekkel, festményekkel, zenei emlékekkel színesítve történeti emlékeket állítottak ki, középkori és világháborús fegyvereket, lószerszámokat, törökkori tárgyakat és zászlókat. A következő teremben, vitrinekben iparművészeti tárgyak kerültek bemutatásra. Itt kell megjegyezni, hogy a Zsolnay-gyár újabb 38 tétel letétbe adásával gazdagította az 1904-ben örökletétbe adott rendkívül gazdag tárgye gyűjtést. A következő teremben festmények (többek között: Csók István, Telepy Károly, Iványi Grünwald Béla), végezetül három teremben néprajzi tárgyak voltak kiállítva. A kiállítótermek egyúttal a raktár szerepét is betöltötték.

² 1912-es vétel. Dobrovics Péter: Férfi erős napsütésben, 1912. v.o. 100x75 cm JPM ltsz: 52.42

1927-es vétel. Gábor Jenő: Koncert, 1924. v.o. 94x92 cm JPM ltsz: 52.81

1931-es vétel. Mattyasovszky Zsolnay László: Fürdőzők. v.o. 55x45 cm JPM ltsz: 52.2

1934-es vétel. Martyn Ferenc: Turini részlet, 1929. v. tempera, 45x54 cm JPM ltsz: 52.79

1934-es vétel. Egry József: Badacsonyi hegyoldal, 1930. körül, p.olajpasztell, 59x87 cm JPM ltsz: 52.89

1934. A művész ajándéka. Csók István: Sokac temető, 1930. v.o. 66x86 cm JPM ltsz: 52.58

1937. A művész ajándéka. Aba Novák Vilmos: Mennyezetterv a pécsi temetőkápolnához. furnéron karton, tempera, 124x129 cm JPM ltsz.: 52.94

A *Gyarpodási Napló* bejegyzéseiből ítélve a kezdetekben amolyan mindent gyűjtő múzeum volt a pécsi. Mindent elfogadtak, ami érdekes volt, vagy amit az ajándékozó annak vélt. Madárfészek, régi sírkő, török pipa, Kossuth-bankó, régi pénzek, cseréptöredékek, kövületek, vasbuzogány, madármúmia, tengeri pók, fűrészhal, ostyasütő, csizmapatkó, csigaház, nagy fülesbagoly, török kard, ló-fejváz, temetői vaslámpa, cifraszűr, szörnyszülött macska, fakaloda. Az ajándékba kapott tárgyak között fényképfelvételek és néha értékes festmények is felbukkantak, jobbra azonban kevésbé jelentős, vagy éppen művészi értékkel nem bíró tárgyakról volt szó: metszetekről, vagy példának okául a székesegyházat ábrázoló szalmából készült, vagy hímzett, vagy hajból kivarrott képről. A vásárlás erős áttételekben valósult meg, legtöbb esetben nem is múzeumi – legfeljebb csak várostörténeti – szempontok érvényesültek, a helyi festők munkáit azok társadalmi rangja szerint megítélve, szakember híján a konvencióknak leginkább megfelelő „kijelöléssel” szerezték meg.

A rendelkezésre álló adatok szerint azonban az is megállapítható, hogy a művészeti jellegű folyóiratok előfizetése terén rendkívül kedvező a kép a Városi Múzeum közel félévszázados történetében. Járatták a Modern Művészetet, a Művészetet, a Szépművészetet, a Magyar Iparművészetet, a Jövendőt és a Sorsunkat (természetesen az Archeológiai Értesítő, a Numizmatikai Közlöny, az Ethnográfia és a Magyar Könyvszemle mellett).

1938-tól két éven át Fejes György kényszerű távoztával – megbízottként – Vörös Márton volt a levéltár és könyvtár mellett a városi múzeum vezetője is egyúttal.

1939-ben Vörös helyére **Török Gyula** régészt neveztek ki, igazgatása alatt a Szépművészeti Múzeum évente 15–20 képet helyezett letétbe, a képzőművészet iránt megnyilvánuló felfokozott igényt kielégítendő.

1938-ban Dombay János régész vezetésével, régészeti és néprajzi profillal megalakult az önálló Baranya Vármegyei Múzeum.

1949-ben a városi és megyei múzeumot államosították, 1951-ben a két múzeumot összevonták. Az egyesített intézmény igazgatója **Dombay János** régész lett, akit 1961-ben **Papp László** régész, 1964-ben **Dankó Imre** néprajzos, 1969-ben **Hárs Éva** művészettörténész, 1984-ben **Ujvári Jenő** népművelő, 1993-ban **Ecsedy István** ősrégész, 1998-ban pedig **Huszár Zoltán** történész követte az igazgatói székben.

E rövid múzeumtörténeti kitérő után, öt évtized távolából is csak körvonalakban lehet meghatározni a Városi Múzeum jóságát csak számszerűségében imponáló képzőművészeti gyűjteményét.

A Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteményének számbavétele, bár feldolgozása kézzel fekvőnek tűnik, közel sem jelent könnyű feladatot. Ugyanis a közös régészeti és képzőművészeti leltárkönyv elveszett (vagy lappang), mindezidáig nem sikerült a nyomára bukkanni. Forrásként rendelkezésre áll a múzeum Gyarpodási Naplójának négy kötete, mely azonban pontatlan, nem dokumentatív értékű, így sok esetben csak következtetni lehet a bejegyzések valós tartamára. Különösen a harmincas évek végétől kezdve válik megbízhatatlanná, olykor a kép megjelölés lehet akár festmény, vagy fotó. Nehezíti a dolgot, hogy a városi múzeum valamennyi gyarpodását ebbe a könyvbe jegyezték be. A beérkezés sorrend-

jében egymást követően írtak be régészeti és helytörténeti vonatkozású tárgyakat, festményeket és könyveket a cirokseprűvel és az irodaszerrel.

Visszatérve az eredeti gondolatmenethez, súlyosbította a helyzetet, hogy központi épület híján, valamint a kritikus időkben történt vezetői cserék folytán gazdátlanra vált gyűjtemény anyagát a levéltár igazgatója, Vörös Márton tartotta célszerűbbnek a levéltárba átírányítani. Vonatkozik ez elsősorban festményekre (így például a teljesnek mondható 17 polgármestert ábrázoló arcképcsarnokra, mely az ötvenes években a levéltárban szándékos gondatlanság következtében megsemmisült!), városképekre, céhes anyagra, építész rajzokra, tehát részben a múzeumi-levéltári határesetekre.³ Vagy pedig a városháza irodáinak díszítésére adtak kölcsön-letétbe. Fennmaradt a kölcsönzési cédulák egy némelyike, melyet jobb esetben az illető tisztviselő írt alá, megnevezve a kép szerzőjét, a kép címét, méretét, netán leltári számát. Sok esetben azonban mindössze a képet szállító és azt a helyszínen elhelyező altiszt aláírása szerepel. Például így: 1 db festményt átvettem. A hatvanas években a Városi Tanács gondnokának, Soósnénak a segítségével sikerült jó néhány képet visszaszerezni, az elévülés miatt azonban ma már lehetetlen a több százra rúgó hiányt némileg is csökkenteni. A visszaszerzés szempontjaként a minőség szerepelt elsődlegesen, így bár számszerűen nagy a hiány, a szerzők nevének ismeretében megállapítható, sajnos nem is olyan számottevően nagy a veszteség.

Tudatos képtárfejlesztésről ez időben ugyanis – megfelelő szakember és pénzeszköz híján – nem lehetett szó. Elsődlegesen a helybéli, vagy helyi ismertségű festők, szobrászok, építészek – olykor széplelkű amatőrök – művei kerültek a múzeumba, ajándékozás vagy vásárlás révén. Így elsőként említendő Madarász Viktor mellett a pécsi születésű, Münchenben az Akadémia hírneves professzorának, Weber Xavér Ferencnek számos fiatalkori műve, majd a többiek (kiemelten a jelentős alkotók): Albert Ferenc, Balla Irocska, Bartalits Mihály, **Batthyány Gyula**, Bendéné K. Fr., Béres Jenő, **Boldizsár István**, Böröczffy Károly, Conrad Gyula, Czencz Jánosné, Csernus Ferenc, Csúszner Margit, Dabasi Kovács Gyula, Déry Gyula, Döbröcöni Kálmán, **Edvi Illés Aladár**, Edvi Illés Ödön, Engelné Baiersdorf Erna, Fanta István, B. Farkas Rózsi, Ferenc Lajos, Forbát Alfréd, **Gebauer Ernő**, Gosztonyi Gyula, Graits Endre, Gyügyei Nagy Zsiga, Hadzsics Kamilló, Harnos Károly, Havas László, Hehnel Gusztáv, Herceg Först, Holló Zsigmond, Horváth J. Károly, **Istókovits Kálmán**, Jičinský Vera, **Johan Hugó**, Kaldewey Kelemen, Kálmándy Papp László, Kampiss Károly, Kellermann Emil, Kenéz János, Klug K. György, Komáromi Katz Endréné, Koszorús Károly, Kőszeghy Gyula, Kövér Gyula, Kremling Károly, Maléter László, **Martinszky János**, **Medveczky Jenő**, Miertl Gyula, Miskovics Imre, Molnár Béla, **Mücke Ferenc**, Nagy Mihály, Nikelszky Géza, Paál

³ A bejegyzések szerint a Baranya Megyei Levéltár őrzésében található Gianone János kőfaragó 68 tervrajza, Gianone 6 db felmérési rajza, 1907-ből a pécsi székesegyházzal, Pollack Mihály négy tusrája a székesegyház restaurálásáról (Gianone Péter hagyatékából), Piacesk Virgil kőfaragó ajándéka, Buck József és Pflif Máté rajztanárok 20 rajza, Soóstó Gyula ny. pécsi rajztanár ajándéka, Buck és Pflif tanítványainak rajzai, tervezetei 2 mappában, benne 226 régi pécsi népiskolai növendékrajz. A Pécs-belvárosi Népiskola ajándéka Sziebert Róbert igazgató közvetítésével. 1937-ben a Gyarapodási Naplóban 556–582-ig „Levéltárba átvitt” bejegyzés található: 17 tétel áthúzva, a 642-es sorszám után bepótolva. Történt mindez Vörös Márton mb. múzeumigazgató utasítására, aláírásával hitelesítve.

István, Papp István, **Pécsi Pilch Dezső**, Pilch Andor, Pleidell János, Rácz Jenő, Radnai József, Rainer Márton, Rainerné Istvánffy Gabriella, Romero E., Rózsa György, Senyei Oláh István, Sikorszky Zsolnay Júlia, Sinkó András, Somló Sári, Somlyó Géza, **Stefán Henrik**, Szabóné Aino Hakulinen, Szász István, Szontágh Tibor, Tepes Ferenc, Vág Mihály, Vág Nándor, Vári-Vojtovics Zoltán, Vértényi Dóra, Víg Ignác, H. Vitézy Erzsébet, Vöröss János, Weber /Tarlós/ Károly, Zemplényi Viktor, Zmeták Ernő, majd végezetül Kelle Sándor, Gádor Emil és Bizse János neve szerepel a Gyarapodási Naplóban. Dabasi Kovács ((kilencből hat), Gebauer (hétből hat) és Pécsi Pilch (hatból öt) „kölszönzött” képei a hiánylistán szerepelnek. Ezek nagy valószínűséggel ma is a Városháza irodáit ékesítik.

Központi támogatással sikerült az éremgyűjteményt is megalapozni: Beck Ö. Fülöp, Berán Lajos, Fémes Beck Vilmos, Maróti Géza, Murányi Gyula, Reményi József, Szirmai Antal, Telcs Ede bronz plakettjeivel.

Taizs József nyomdatulajdonos és mások által a múzeumnak adományozott 85 db, századelőből származó plakátja rendkívül értékes helytörténeti értékkel bír(na, megléte esetén).

Súlyosabban esik a latba az a sajnálatos tény, hogy a háború, a személycserék, a gyakori költözködés, a városi és a megyei múzeum összevonása, az államosítás és az ezt követő 1952-es selejtezés sem követhető ma már nyomon, a múzeum irattára ugyanis rendkívül hézagos. Nem sikerült például a dr. Halász Aladár-féle hagyaték aktáit sem előkeríteni, így ez esetben is deduktív módszerrel kellett következtetésre jutni. A Gyarapodási Napló bejegyzése szerint 22 festmény került átadásra 1946-ban, majd a következő évben egy újabb kép került Pécsre, Bogdány Jakab (?) nagyméretű festménye. Ez utóbbi, valamint Róna József szobra egyértelműen azonosítható, a többit azonban csak hozzávetőlegesen lehet behatárolni. Jelenleg tehát csak 16 képről és két szoborról lehet bizton állítani, hogy a Halász-féle gyűjteményből származik. A többit csupán kizárásos alapon sorolhatjuk ide. Ugyanis értékes képekről van szó, ilyen kvalitású festmény azonban ez idő tájt más forrásból nem került a gyűjteménybe.

A Janus Pannonius Múzeum képzőművészeti leltárkönyvét 1952-ben fektették fel, és 153 bejegyzést tartalmaz. A *Megszerzés módja* rovatban azonban nem minden esetben szerepel a származási hely, tehát a *Városi Múzeumból*, vagy pedig a *Halász Aladár hagyatékából*-féle megjelölés. Eredeti leltári szám is csak kivételes esetben van feltüntetve, ami köszönhető annak is, hogy a műtárgyra a leltári számot ragasztós, kisméretű vignettával helyezték el. Bizonyos esetekben viszont zsírkretával és bélyegzővel is megjelölték a tárgyat.

A Gyarapodási Napló szerint 1904 és 1948 között a Városi Múzeum 10 180 tétellel gazdagodott. Ebből 1082 tétel volt a festmény, grafika, metszet, plakát, szobor, vagy érem. Megjegyzendő, a tételszámok nem minden esetben a darabszámot jelentik. Régészet esetén esetleg egy teljes leletegyüttest, más esetben pedig jelenthetett egy vagy több tárgyat, így jelenthetett 182 plakettet, vagy egy egész gyűjteményt. Így a gyarapodási napló számadatai csak körülírt mennyiséget tartalmaznak. Tény, hogy 1952 és 1974 között mindösszesen 208 műtárgyat sikerült visszaszerezni, és a JPM művészettörténeti leltárába felvenni.

A Modern Magyar Képtár előzményeként tekinthető Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteményének kialakulása, története és hányatott utóélete egyáltalán nem lehet közömbös a múlt kutatói számára. A tanulságok levonása a jelen számára is hasznosnak bizonyulhat. A Városi Múzeum gyűjteménye ismeretében megállapítható, hogy a jelentős művek száma nem éri el a fél tucatot sem! Leszögezhető az is, hogy megfelelő szakember és határozott célkitűzés nélkül nem lehet igazán nagyot alkotni, értékálló eredményt elérni!

A szerzeményezés múzeumi költségvetés híján csak kis részben volt a célzatos vásárlás. A gyarapodás legáltalánosabb módja a személyek és az intézmények részéről történő ajándékozás volt. Ennek minden korra, minden múzeumra jellemző leggyümölcsözőbb formája a hagyatékok, vagy teljes gyűjtemények örökletes átvétele volt. E téren három nagyobb hagyatékok gazdagította a Városi Múzeum művészeti gyűjteményét. A későbbiekben a jó példa öröklődött. A Modern Magyar Képtár esetében, a robbanásszerű fejlesztés záloga is a nemzeti érdekű, kimagasló értékű magángyűjtemények megszerzése volt.

1924-ben néhai Döbrössy Alajos kanonok, pápai preláthus hagyatéka.

Maria Schöffmann: Princessin Clementin Metternich JPM 52.121.; Maria Schöffmann: Madonna Raffael után, JPM 52.139; ua. kisebb méretben, JPM 52.139; Maria Schöffmann: Tassis grófnő miniatűr arcképe, Bécs, 1916. JPM 61.45; Maria Schöffmann: Sándor grófné sz. Metternich hercegnő miniatűr képe (Bécs), JPM 52.147; Szepesy Ignác és Kovács Zsigmond pécsi püspök JPM, Balla Frigyes Fülöp: Gróf Majláth Károly erdélyi püspök, JPM 52.10; Balla Frigyes Fülöp: székhelyi Majláth György országbíró özvegyének, sz. Prandau Stefánia arcképe. JPM 72.81; R. Sterer: Döbrössy Alajos arcképe, JPM 52.33; Ism. festő: Ebergényi Farkas főkapitány, JPM 52.50; Ism. festő: felsőszopori Szily János Szombathely első püspöke JPM 52.56; Ism. festő: báró Ebergényi Lászlóné sz. Széchenyi Júlia grófnő arcképe, JPM 72.76; Ism. festő: báró Ebergényi László tábornagy arcképe, JPM 72.77; Ism. festő: Gróf Viczay Jóbné sz. báró Ebergényi Eszter arcképe, JPM 72.78

1943-ban dr. Szőnyi Ottó hagyatéka (Szőnyi Ottó nővérének átadása)

Szőnyi Ottó szekrénye; Holló Alajos: Szőnyi Ottó arcképe, 1909. JPM 52.15; Zombory Moldován Béla: Szőnyi Ottó arcképe, 1933. JPM 52.24; Szőnyi Ottó: A Pécs-belvárosi templom 1877-ben, 1920. JPM 69.186; CMP után Szőnyi Ottó: A pécsi Széchenyi tér 1850 előtt, 1916.; Szőnyi Ottó: Rálátás a Tettyére, 1920. JPM 69.188; Pécsi Pilch Dezső: Parasztember, 1934. JPM 61.61; Fényes Adolf: Férfi-arckép tanulmány, JPM 52.29; továbbá azonosíthatatlan grafikák, apró feljegyzései, levelezése, okmányai stb.

1946-ban dr. Halász Aladár hagyatéka.

1946-ban az 1620-as sorszámon történt bejegyzés: Dr. Halász Aladár székesfővárosi kórházigazgató főorvos, Budapest, Sánc utca 3/b hagyatéka. 47 db ezüst és réz ötvösmunka: 1 db ezüstóra tokban; 3 db réz óra; 1 db fém óralap (képeretben); 3 db külföldi porcelán, 1 db Zsolnay szobor; 1 db ingaóra; 1 db kézi lámpás; 1 db miseruha eleje; 23 db könyv; 1 db Kula kétoszlopos imaszőnyeg, 18. sz.; 1 db Kula imaszőnyeg, 18. sz.; 1 db Gordes imaszőnyeg, 17. sz.; 1 db kétoszlopos Kula imaszőnyeg, 18.sz.; 1 db Gordes futószőnyeg, 18. sz.; 1 db Nagy szamarkand

szőnyeg, 18. sz.e.f.; 1 db asztal, 18. sz.m.f. magyar; 1 db állvány, cseresznyefa, magyar, 1 db asztal, magyar; 1 db asztal, magyar, empire; 1 db asztal; 1 db faszerkezetű óra. A hagyaték többi darabját az 1947. évben szállítjuk pécsi helyére, így a jövő évi gyarapodásban szerepel.

22 db régi festmény, ebből azonosítható: Ism. magyar festő: A huszár búcsúja, 19. sz.k. JPM 52.1 [A Janus Pannonius Múzeum képzőművészeti gyűjteményének első bejegyzése] Ism. skandináv (?) festő: Várkastély a vízparton 1860. k. JPM 52.4; Ism. olasz festő: Zsuzsanna és a vének, 18. sz. JPM 52.16; Ism. Magyar festő: Piros fejkendős nő gyümölcsös kosárral, 19. sz.2.f., JPM 52.21, Ism. osztrák festő: Virágok vázában, 19. sz.e.f., JPM 52.22

Konek Ida: Interieur Halász Aladár lakásában. JPM 52.39; Ism. német festő: Tengerparti város, 18. sz. JPM 52.40; D. van Toersten: Tengeri táj hajókkal, 1890. JPM 52.57; Végh Béla: Hazatérő birkapásztor alkonyi tájban, JPM 52.59, Ism. német, vagy németalföldi festő: Tengeri kikötő erődítménnyel, 18. sz. JPM 52.62; Ism. magyar festő; Szobabelső festőnővel, 19. sz.v. JPM 52.63; Ism. észak-olasz festő: Vénusz Ámorral, 17. sz. JPM 52.64; Salamon Adler: Ördög óriástökkel, vászon, JPM 52.67; Szemlér Mihály: Csirketolvaj /vázlat/, JPM 52.91; Ism. olasz festő: Bacchus tájban, 18. sz. JPM 52.92; Bogdány Jakab (?): Csendélet madarakkal, JPM 52.97; Róna József: Bacchus, bronzszobor, JPM 52.114; Ism. magyar szobrász: Bajuszos férfifej, bronzszobor, JPM 52.116

Álljon itt az ajándékozás időrendjében mindazok névsora, akik nemes adományukkal járultak hozzá a múzeum képzőművészeti gyűjteményének gyarapodásához:

Magánszemélyek adományai:

Jellachich Károly, Várady Antal (Budapest), Kammerer Ferenc, Bodó Aladár, Sipőczné sz. Fábry Frida, Mikes Józsefné sz. Madarász Aranka (Magyaregregy), Jobst Béláné, Mezei Miksa (Szentgotthárd), Festetich Kornélné, sz. Marinovich Terézia (Bjelovár), özv. Novotarszky Antalné, sz. Leibig Erzsébet, Kaffka Károly (Szigetvár), Zsolnay Miklós, Matejka L., dr. Kucsenich Henrik ezredorvos özvegye, özv. Graits Endréné, sz. Czernochorszky Matild, Kremling Lajos kárpitós, özv. Stern Edéné, özv. Siptár Lajosné, Walter Lajos rácvárosi plébános, dr. Rónaky Kálmán vm. árvaszéki elnökh., Horváth Sándor, dr. J. Andor főispáni titkár, Bóhm Manó papírkereskedő, Heverdle N. könyvkereskedő, Taizs József nyomdatulajdonos, Piacsek Virgil kőbánya-tulajdonos, özv. Györkő Ferencné sz. Erdélyi Anna (Bicsérd), Knicsák Mihályné sz. Hoffer Ilona, Pilch Andor műépítész, Kopcsányi Károly jogtanár özvegye, Soóstó Gyula ny. rajztanár, Skultéty Rózsa, Vogel János kőfaragó, Keresztény János gyógyszerész, Horváth Béla németi plébános, Olasz Gábor ny. szalántai körjegyző, Lenkei Lajos újságíró, Vörös János festő, Rozmanits Timót felsőkereskedelmi iskolai tanár, Kiss György szobrászművész, Füchsl /Forbát/ Alfréd, Fehér Ferenc bükkösi plébános, özv. Oszvald Ferencné, özv. Szeifritz Antalné, Bors Emilné sz. Czirer Marianna, Walter Antal pápai prelátus, kanonok, Németh Ilona, Kálmándy László, Déri Frigyes (Bécs), Szabó Lóránt, dr. Szőnyi Ottó, Langéné sz. Piller N. és Piller Kálmán, Gábor Jenő festőművész, Szirmai Kornél, Miertl Gyula iparművész, Koharics Ferenc, dr. Jobst Valér ügyvéd,

Lakinger Mária, Engelné sz. erdősi Baiersdorf Erna szobrászművész, Judt Ernő magántisztviselő, Szauter Gusztáv ügyvéd özvegye, dr. Balla Adolf főorvos özvegye, Reéh György ny. városi tanácsnok, V. Majerszky Róbert, Varga Nagy István ny. kúriai bíró, dr. Reuter Camilló orvosprofesszor, dr. Visnya Aladár tanár (Győr), Vág Mihály és Vág Nándor, Kátzler Károly üveges, Áronffy Ernő ny. erdőigazgató, Arnhold Nándor főreáliskolai tanár, dr. Fejes György múzeum h. igazgató, dr. Siklósi Istvánné sz. Ptacsek Etti, Schóbert Róbert polgári fiúiskolai tanár, Schibinger Irma, Haksch Emilia tanítónő, dr. Maléter László, Kaponya János, Fülöp István plébános, dr. Parragh Antal ügyvéd, özv. Toldi Béláné sz. Lickl Ilona, özv. Vaszary Gyuláné, dr. Antal Aladár DGT tisztviselő, Wolf Antal lakatos, dr. Salamon Béla gyógyszerész (Szigetvár), özv. Pilch Andorné, Gubritzky István, Bartalits Mihály (hagyatékából), özv. Lenkei Lajosné, dr. Bokor Lajos, Keresztúry Artúr, özv. Várady Ferencné, Korda Alfréd bankigazgató.

Vétel, átadás, letét formában az alábbi intézmények nevesítésével találkozhatunk: Állami letét; Vétel államsegélyből; Vétel állami segély terhére; Vétel régészeti államsegélyből; A Vallás és Közoktatási Minisztérium letétje; A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének letétje; Városi letét; A polgármesteri hivatal letétje; A polgármesteri hivatal ajándéka; Pécs város ajándéka; Vétel Pécs sz. kir. Város jövedéki bírságpénzekből; A város nyerevénye a Képzőművészeti Társulat sorsolásán; PBME ajándéka; Pécs sz. kir. Város közönségének vételi ajándéka; Pécs Város Iskolaszékének ajándéka; A pécsi székesegyházi r. kat plébánia ajándéka; A Pécs-egyházmegyei Alapítványi Hivatal ajándéka.

A Pécsi Városi Múzeum Gyarapodási Naplója I. 1904–1914

1904. múzeumi gyarapodás: 51 tétel, ebből képzőművészet: 5 tétel
1905. múzeumi gyarapodás: 291 tétel, ebből képzőművészet: 7 tétel
1906. múzeumi gyarapodás: 200 tétel, ebből képzőművészet: 6 tétel
1907. múzeumi gyarapodás: 244 tétel, ebből képzőművészet: 6 tétel
1908. múzeumi gyarapodás: 260 tétel, ebből képzőművészet: 8 tétel
1909. múzeumi gyarapodás: 166 tétel, ebből képzőművészet 31 tétel

Kézírásos bejegyzés:

A 120-as tételtől kezdődően a bejegyzéseket dr. Szőnyi Ottó végezte

1910. múzeumi gyarapodás: 233 tétel, ebből képzőművészet: 24 tétel
1911. múzeumi gyarapodás: 191 tétel, ebből képzőművészet: 102 (plakát 16)
1912. múzeumi gyarapodás: 212 tétel, ebből képzőművészet: 44 (plakát 11)
1913. múzeumi gyarapodás: 222 tétel, ebből képzőművészet: 36 (plakát 15 és 3 mappa)
1914. múzeumi gyarapodás: 173 tétel, ebből képzőművészet: 27 (plakát 15)

Kézírásos bejegyzés:

A pécsi városi múzeum ezen I. számú Gyarapodási Naplóját, mely 1904. 1. számtól 1914. 173 számig tartalmaz bejegyzéseket, ezennel lezárom.

Pécs, 1914. december 31-én

*Dr. Szőnyi Ottó
múzeumi igazgató*

A pécsi városi múzeum Gyarapodási Naplója II. 1915–1931

Kézírásos bejegyzés a keménytáblás belső borítón:

A pécsi városi múzeum ezen II. számú Gyarapodási Naplója használatba vétetett 1915. január 1-én 1–600 lap.

Pécs, 1915. január 1-én

*Dr. Szőnyi Ottó
múzeumi igazgató*

1915. múzeumi gyarapodás: 154 tétel, ebből képzőművészet: 3 tétel
1916. múzeumi gyarapodás: 92 tétel, ebből képzőművészet: 20 tétel
1917. múzeumi gyarapodás: 89 tétel, ebből képzőművészet: 3 tétel
1918. múzeumi gyarapodás: 68 tétel, ebből képzőművészet: 10 (plakát 3)
1919. múzeumi gyarapodás: 18 tétel, ebből képzőművészet: 2 tétel
1919. május 19-i az utolsó bejegyzés, a 18. tétel.

Kézírásos bejegyzés:

Innen kezdve 1921. augusztus 22-ig, a nemzeti hadsereg bevonulásáig, a szerbek megszállása és a kommunisták városi uralma miatt a múzeumban – kényszerűségből – minden munka szünetelt, a múzeum (Rákóczi út 11.) helyiségei állandóan zárva voltak, a gyűjtemények nagy része elrejtetett. Azért az időközben beérkezett tárgyak 1921-ben kerülhettek csak a Gyarapodási Naplóba. Isten óvja a múzeumot ilyen korszakoktól!

Pécs, 1921. december 15-én.

*Dr. Szőnyi Ottó
múzeumi igazgató*

1920. múzeumi gyarapodás –
 1921. múzeumi gyarapodás: 45 tétel, ebből képzőművészet: 14 (plakát 5)
 1922. múzeumi gyarapodás: 160, ebből képzőművészet: 2 tétel
 1923. múzeumi gyarapodás: 97 tétel, ebből képzőművészet: –
 1924. múzeumi gyarapodás: 90 tétel, ebből képzőművészet: 36 tétel
 1925. múzeumi gyarapodás: 125 tétel, ebből képzőművészet: 14 tétel
 1926. múzeumi gyarapodás: 196 tétel, ebből képzőművészet: 8 tétel
 1927. múzeumi gyarapodás: 383 tétel, ebből képzőművészet: 135 tétel
 1928. múzeumi gyarapodás: 271 tétel, ebből képzőművészet: 4 tétel
 1929. múzeumi gyarapodás: 417 tétel, ebből képzőművészet: 75 (plakát 20)
 1930. múzeumi gyarapodás: 598 tétel, ebből képzőművészet: 30 tétel
 1931. múzeumi gyarapodás: 626 tétel, ebből képzőművészet: 13 tétel

A pécsi városi múzeum Gyarapodási Naplója III. 1932–1936

Kézírásos bejegyzés:

Isten nevében!

1932. múzeumi gyarapodás: 430 tétel, ebből képzőművészet: 12 tétel
 1933. múzeumi gyarapodás: 707 tétel, ebből képzőművészet: 12 tétel
 1934. múzeumi gyarapodás: 480 tétel, ebből képzőművészet: 21 tétel
 1935. múzeumi gyarapodás: 551 tétel, ebből képzőművészet: 5 tétel
 1936. múzeumi gyarapodás: 656 tétel, ebből képzőművészet: 3 tétel

A pécsi városi múzeum Gyarapodási Naplója IV. 1937–1949

Eltérően a korábbi gyakorlattól vonalas füzetben folytatódik 1937-től kezdődően a Gyarapodási Napló IV. sz. kötetének beírása, folyamatos, felmenő sorszámokkal 1948-ig, amikor is újból 1-gyel indul. Az adatközlés hiányos, pontatlan, néhol olvashatatlan.

1937. múzeumi gyarapodás: 555 tétel, ebből képzőművészet: 13 tétel
 1938. múzeumi gyarapodás: 195 tétel, ebből képzőművészet: 5 tétel
 1939. múzeumi gyarapodás: 126 tétel, ebből képzőművészet: 12 tétel (ebből 1 tétel: 182 plakett)
 1940. múzeumi gyarapodás: 126 tétel, ebből képzőművészet: 11 tétel
 1941. múzeumi gyarapodás: 241 tétel, ebből képzőművészet: 10 tétel
 1942. múzeumi gyarapodás: 187 tétel, ebből képzőművészet: 11 tétel
 1943. múzeumi gyarapodás: 183 tétel, ebből képzőművészet: 7 és a Szőnyi hagyaték
 1944. múzeumi gyarapodás: 2 tétel, ebből képzőművészet: –
 1945. múzeumi gyarapodás: 4 tétel, ebből képzőművészet: –
 1946. múzeumi gyarapodás: 23 tétel, ebből képzőművészet: 25 tétel
 1947. múzeumi gyarapodás: 11 663 tétel, ebből képzőművészet: 4 és 226 tétel
 1948. múzeumi gyarapodás: 271 tétel, ebből képzőművészet: 1 és letét 38 tétel
 1949. múzeumi gyarapodás: 21 tétel, ebből képzőművészet: –

Kézírásos bejegyzés:

A városi múzeum Gyarapodási Naplója IV. kötete tovább nem folytatódott. (1949)

ROMVÁRY FERENC

MODERN MAGYAR KÉPTÁR – MÚZEUMUTCA

A pécsi az ország múzeumainak sorában a kései alapításúak közé tartozik. Nemcsak 1902-höz, a Magyar Nemzeti Múzeumhoz képest, hanem a vármegyei székhelyvárosok sorában is az utolsók közé sorolható. Eltekintve most a történelmi Magyarország elszakított nagyvárosainak, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Brassó, Marosvásárhely, Nagyszeben, Temesvár, Arad múzeumainak felsorolásától, összevetésként az alapítás időpontját tekintve a jelenlegi határokon belüli példák is elegendő bizonyítékul szolgálhatnak: 1859. Győr; 1868. Sopron; 1868. Gyula és Nyíregyháza; 1872. Eger és Szombathely; 1873. Székesfehérvár és Jászberény; 1874. Kiskunhalas; 1875. Esztergom (Keresztény Múzeum); 1882. Mosonmagyaróvár; 1883. Szeged; 1891. Balassagyarmat; 1894. Esztergom, Szentes; 1895. Szekszárd, Vác, Kecskemét; 1899. Miskolc és Békéscsaba; 1902. Debrecen; 1903. Veszprém és 1904-ben Hódmezővásárhellyel egy időben Pécs, mely a megyeszékhelyek közül csak Kaposvárt (1909), Szolnokot (1933) és Zalaegerszeget (1949) előzte meg.

A 19. század második felében sorra megalakultak az országos múzeumok: 1870-ben a Természettudományi Múzeum; 1872-ben az Iparművészeti és a Néprajzi Múzeum; 1896-ban a millennium évében a Szépművészeti Múzeum, a Közlekedési Múzeum és a Mezőgazdaság Múzeum, valamint a Műcsarnok. Ezzel kialakult egy ideális múzeumi struktúra-modell. Egyedül csupán az önálló magyar képtár hiányzott, mely erősen megkésve csak az 1957-es alapítású Magyar Nemzeti Galéria intézményében vált valóra. Ugyanezen évben, vidéken elsőként, 1957-ben jött létre a pécsi múzeum szervezeti keretébe ágyazottan a Modern Magyar Képtár.

Az országos múzeumok megalakulásának sorrendje is szemléletesen tükrözi a mindmáig érvényes íratlan sorrendiséget, a *történelmi-régészeti – a természettudományi – a néprajzi szakág* hármasság primátusát, mely ma is alapjául szolgál a múzeumi rendszernek. Egyes nagy vidéki centrumokban – Esztergom, Eger, Debrecen, Szeged, Pozsony, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyszeben, Kassa – azonban 1920-ig a képtárak is erőteljesen fejlődtek. Az állami mecénatúra radikális csökkenésével, az ország tragikus sorsa következtében beálló pénztelenség következményeként ezen gyűjtemények nem fejlődtek, vagy kiestek az ország kulturális vérkeringéséből. Az 1945 után újjászervezett múzeumi struktúrában sem kaptak önálló intézményi státust a képző- és iparművészet. A helyzet mára jelentősen megváltozott. A Szombathelyi Képtár önállósodását követte Győr, Veszprém, Miskolc, Békéscsaba, Paks képtárának a megyei szervezetről való leválása.

Míg az ötvenes-hatvanas években mindössze két művészettörténész foglalkoztatott a vidék múzeumi hálózata, Pécsen és Szegeden, a fellépő társadalmi igényt követően a státusban lévő, a képző- és iparművészeti gyűjteményeket gondozó muzeológusok száma megnőtt, mondható úgy is, felhígult. A művészettörténészek ugyanis általában egyes kiválasztott szakterületre specializálódnak, értelemszerűen az egyetemi képzés is ez irányba orientálja a hallgatókat. Szakosodás

az országos múzeumokban megvalósulhat, vidéken azonban más a helyzet. Itt mindenhez kell érteni. Minden korszakhoz, minden műfajhoz, őskortól a maig terjedő időszakhoz, festészethez, szobrászathoz, bútortól a textilig, építészettől a performance-ig. A művészettörténészek helyét sorra rajztanárok és népművelők, vagy gyorstalpalók foglalták el. A hangsúly ezáltal a szakszerűség, a tudományos irányultság komoly megalapozottságot, kitartást, későn megtérülő eredményt hozó aprómunkájáról a látványos külsőségek, a vernisszázatok reprezentáló felszínes világa felé tolódott.

Pécs különleges helyzete a vidéki múzeumok képzőművészeti gyűjteményei közötti képzeletbeli rangsorban, a látszólag még meglévő vezető (?) szerepe annak is köszönhető, hogy a Zsolnay-gyűjtemény múzeumba kerülésének kényszerítő hatására 1955-től folyamatos a művészettörténész múzeumi jelenléte, a tudományos munka, a gyűjtemény-gyarapítás és a kiállítás-rendezés hármasságának egymást erősítő szerepet tulajdonító és annak minden terhét magára vállaló szakember.

A Modern Magyar Képtár, egyúttal mint gyűjtemény, mint kiállítás, mint gyűjtőfogalom, – más-más kiállítóhelyeken önállóan vagy kapcsolatos egységek együttesen „múzeumutcat” alkotó különálló egyedek sora – egyúttal páratlan kulturális értéket képvisel. Ellentétben az európai gyakorlattal, ahol már több évszázados hagyománya van annak, hogy múzeum és képtár egymástól független, önálló intézményi keretben működik, nálunk a képtárak nemcsak jogi értelemben véve nem önállóak, hanem egy teljesen másfajta funkciót feltételező szervezethez kapcsolódnak. Különösen kirívó a helyzet a kortárs képzőművészetet (is) gyűjtő képtárak esetében, ahol az élő művészet organikus folyamatának megítélése tudatosan vállalt eligazodást, biztos ítélőképességet feltételez, egy olyan sikamlós területen, ahol a művészi öntudatból fakadó felfokozott emberi érzékenység nagy szerepet játszik. Egyúttal azonos súllyal jelentkezik a már művészettörténetileg lezárt életművek, korszakok, szellemi produktumok feldolgozásának igénye és lehetősége is.

1957-ben Gegesi Kiss Pál képzőművészeti gyűjteménye egy részének átadásával alapított képtárat Pécsen. A Janus Pannonius Múzeum keretében jött létre a Modern Magyar Képtár. A Gegesi-féle alapgyűjteményt azóta sikerült megsokszorozni, a jelenlegi műtárgyállomány 12 ezerre tehető. A képtár a 20. századi magyar művészet páratlan értékű alkotásaival büszkélkedhet, a maga nemében jelenleg a vidék legjelentősebb közgyűjteménye. Ha csak jelzésszerűen is, de megtalálhatók benne a 18. és 19. század jellemző alkotásai is, érzékeltetve az eredőket, a közvetlen előzményeket.

Ha Gegesi Kiss Pál 1957-es nemes gesztusa nem is számít úttörő cselekedetnek, a továbblépés eredményessége rendkívülinek és ma is követendő példának tekinthető.

Nemes Marcell 1911-es kecskeméti adományozása – közvetve Pécsnek is köszönhetően – csak hét évtized múltán folytatódott tudatos képtárépítésben. Rippl-Rónai Ödön 1920-as kaposvári példája is sokáig egyedi maradt, pedig alapgyűjteményt hozott létre Kaposvárról! Ha ugyanis a képtáralapítást nem követi a tudatos fejlesztés, hiányzik a hozzáértés és a jó szándék, a holt gyűjtemény sorsa a

legtöbb esetben a stagnálás, vagy rosszabb esetben a szétszórás. A legtöbb vidéki városban lokálisan behatárolt gyűjteményfejlesztési koncepció érvényesül. Ez alól kivételnek volt tekinthető Székesfehérvár és Szombathely, mely utóbbi képtárnak épült új épülettel büszkélkedhet, valamint a kortárs gyűjteményt kialakító Paks. A Miskolci Képtár a Petró-gyűjteménynek köszönhetően 20. századi művekkel is megerősödött. Szentendre ebben a sorban közbülső helyet foglal el, ugyanis a város művészete túlnő a régi és az új művésztelep révén a helyi közösség alkotógarájának jelentőségén. Szeged és Debrecen képtára a század eleji nagylélegzetű fejlesztések után csak kis mértékben lépi túl a lokális fejlesztés volumenét. Hódmezővásárhely és Szolnok gyűjtőköre az alföldi festészetre koncentrál. Győr újabb keletű múzeumi fejlesztése egy-egy gyűjtemény beolvadásával alapozza meg jövőjét. A Patkó-gyűjteményt követte a Radnai-gyűjtemény megszerzése, erre alapozva létesült az önálló státusú, városi kezelésben lévő Győri Képtár. Megtartotta a város a helybéli Kolozsváry-gyűjteményt, és legújabban megszerezte a híres Vasilescu-gyűjteményt is. Tényként közölhető, hogy mind a Radnai, mind pedig ez utóbbi gyűjtemény megszerzésére anno Pécsnek komoly volt az esélye. A tárgyalások azonban szándék híján és a visszafogott múzeumfejlesztési koncepció következtében pécsi részről megszakadtak, és a rövid távú túlélés jegyében a Modern Magyar Képtár immáron elvesztette korábbi vezető szerepét. A világ összes jelentős képtára ugyanis „jökendvű adakozóknak” köszönhetően vált nagygyá. Dőre-ség erről a kiapadhatatlan forrásról önként lemondani!

Az 1957-ben létrejött Modern Magyar Képtár gyűjtemény-gyarapításának ugyanis az alábbi, egymástól jól elkülöníthető és megkülönböztető módozatai alakultak ki az elmúlt évtizedek során: magángyűjtemények vagy művészhatóságok megszerzése – minisztérium, Művészeti Alap, vagy helyi tanácsok vásárlása – saját költségvetés terhére történő vásárlás – gyűjtők, művészek ajándékozása.

E négy alapelv következetes alkalmazása a négy évtized során a számszerű gyarapodás mellett a magas színvonal elérésére irányuló tudatos törekvés kiemelkedő értékű alkotások megszerzését tették lehetővé, s a sajátos pécsi körülményeknek megfelelően – erényt kovácsolva a központi épület hiányából – a legkülönbözőbb gyűjtemény-együttesek egyidejű bemutatására kerülhetett sor a „múzeumutca” létesítésével.

A pécsi Modern Magyar Képtár sajátos szerepet vállalt a magyar közművelődés, a művészetpolitika és a művészettudomány terén. Nem törekszik teljességre – ez a Magyar Nemzeti Galéria kötelezettsége – a gyűjtési koncepciót az érték szerinti tudatos szelektálás, a kiválasztás, a válogatás jellemezte. A gyűjtés gyakorlatában a progresszív teljesítmények, nem pedig a reprodukív, retrográd teljesítmények voltak a mértékadók, akkor is, ha ezzel nem a hagyományos értékrendet követtük. A teljességre törő parttalanság és a tudatosan irányított szelektivitás, a felvállalt értékrend vállalása mellett a pécsi képtár gyűjtőköre kiterjedt a század magyar festészetének, grafikájának, szobrászatának és éremművészetének szer-teágazó, rendkívül változatos gazdagságának egészére. Annak a mozgalmas korszaknak a gyűjtése, feldolgozása, gyűjtése és bemutatása a cél, amely Magyarországon a nagybányaiak művészetével vette kezdetét. A korszakhatár tehát meg-

közelítőleg egybeesik a 19–20. század fordulójával és tart a mindenkori máig, az élő művészet jelenéig.

A régebbi múlt emlékeinek gyűjtése csupán csak esetleges. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy az elmúlt évszázadok magyar művészetének legjava már közgyűjteménybe került, addig a 20. századi művészet java kincse még hozzáférhető, múzeumok és gyűjtők számára egyaránt megszerezhető volt a hatvanas-nyolcvanas évek során. Tartott ez az állapot a legutóbbi időig, amíg a gyűjtők köre ki nem szélesedett. Ma már a kincsképzés révén a jelentős művek szinte megfizethetetlenek. Előny mindig annál volt és van ma is, aki képes időben felfedezni az értéket és vállalja annak összes kockázatát. Mind e mellett a gyűjtőkör kiterjedt a külföldön élő magyarok művészetére, és a szerény lehetőségekhez mérten az egyetemes művészet tágabb területére is.

És itt engedtessek meg egy személyes vallomást. Felbátorít, hogy több mint három évtizeden át e múzeum, a Modern Magyar Képtár vezető munkatársa voltam, és sokszor mindenese. 1963-ban, Pécsre kerülésemkor rövid tapogatózó környezet tanulmány után arra a felismerésre jutottam: mivel vidéken *nincsenek képtárak de van rá igény, képtárat kell csinálni!* A már meglévő, ámde szerény gyűjteményt tovább kell fejleszteni. Megadatott az a szerencse, hogy az első állandó alapkiállítás megrendezhettem. Személyes kapcsolatoknak köszönhető, hogy oly sok magángyűjtemény került Pécsre, a Modern Magyar Képtárba. A második világháborút és a nehéz ötvenes éveket átvészelt gyűjtemények idős gazdái biztonságba akarták helyezni életük értelmének, életművük szerves részének tekintett gyűjtőtevékenységük mindaddig érintetlen egészét. Részemről a megkeresést és a múzeum részéről a fogadókészséget jó szívvel vették. Gegesi Kiss 1950-es évekbeli szombathelyi képtáralapító kísérletének kudarca, a hatvanas években Tompa Kálmán sikertelen veszprémi-tihanyi próbálkozása, Kunvári Bella egri fiaskója után mindhárman készségesen fogadták Pécs közeledését. Nemkülönbön Bedő Rudolf, majd később Gerlóczy Gedeon, aki több mint fél évszázadon keresztül őrizte a Csontváry-életművet és makacsul harcolt a festő igazáért. Pécs az ő számára a végső biztosítékot jelentette. Örömmre tevékenyen részt vehettem e kölcsönösen gyümölcsöző kapcsolatok sikerre vitelében, hisz megvalósult a gyűjtők álma, közkinccsé vált a sok-sok érték, amit hangyaszorgalommal, kitűnő ízléssel, sok-sok lemondással egy életen át összegyűjtöttek. Együttal beteljesült az én álmom is, ami múzeumi munkámban évtizedeken át vezérelt.

A Modern Magyar Képtár híre oly mértékben jelentett ajánlást, hogy már nem is igen kellett bizonygatni a jó szándékot, már hívtak, olykor már nem is volt szükség a kezdeményező lépés megtételére sem. Így kaptam meghívást Lázár Bélánétól, Carl Lászlótól, Endre Nemestől, Amerigo Tottól, Gyarmathy Tihamértól, Schaár Erzsébettől és Vilt Tibortól, illetve Radnai Bélánétól, Köves Oszkártól, Glücks Ferencről, Selinko Gézáttól, Garzó Gyulától, Kassák Lajosnétól, Kövesdy Páltól (New York) és másoktól. Ez utóbbi gyűjteményeket azonban nem sikerült megszerezni. Tanácsi támogatás hiányában a múzeum vezetés meghátrálása azt példázta, hogy a képtárnak túlon túl sok volt az irigye, nagy volt az ellenzők tábora, az ellendrukker helyben és országszerte, múzeumon belül, s kívül egyaránt. A si-

kertörténeteknek is van árnyoldala, az emberi irigység diszkrét bája hegyeket tud megmozgatni.

Napjainkban, a múzeum egészének, ezen belül a képtár átértékelődésének időszakában radikálisan megváltozott a korábban oly sikeres fejlesztési koncepció. Kétségtelen, a gyűjteményfejlesztés rendkívül munkaigényes, és a benne résztvevőktől nagy empátiát és lemondást kíván. Másként megfogalmazva, ez a munka teljes embert kíván, aki minden energiájával e nemes cél érdekében tevékenykedik. Carl László gyűjteményéről és a többiről lemondani nem csupán meghátrálás volt, hanem több mint bűn. Minden képtár legfőbb támasza, egyben forrása ugyanis a gyűjtők melléállása, a művészek támogatása. A Modern Magyar Képtár gyűjteménye ma milliárdos nagyságrendet képvisel, és ez a hatalmas érték a gyűjtemények beolvadása révén, nem pedig vásárlás révén teremtődött meg. Ekkora fedezet soha sem állt volna rendelkezésre.

Néhány adalék – nem ünneprontásként, hanem a tisztánlátás érdekében – azon gyűjteményekről, melyek végül nem kerültek Pécsre.

Garzó Gyula felajánlotta havi 2 ezer forint életjáradékért a 30 darabból álló remekműveket is magába foglaló gyűjteményét. Ellenvetés, ha 15,6 évig él, akkor túlfizetjük. Egy év múlva az idős gyűjtő multiplex sclerosisban elhunyt. Utódoi három év múlva 160 ezerért ajánlották megvételre Egry József egyik sokat publikált főművét.

Köves Oszkár újabb keletű gyűjtése félszáz képet számlált. Eredeti gyűjteményének állami tulajdonba adása árán kivándorolt Amerikába, de sikertelen amerikai megtelepedés után hazatérve ismét képgyűjtési szenvedélyének hódolt (Czóbel, Kondor, Nagy István, Bálint Endre, Ország Lili, Anna Margit, Barcsay, Márffy, Gadányi, Deim, Tóth Menyhért stb.). Eredeti gyűjteményéből egyetlenként megtartott Ferenczy Károly: Hazatérő favágók című képét megvételre ajánlotta. A teljes gyűjteményre tettem ajánlatot. Megegyeztünk az 1.4 millióra értékelt 54 festményből álló gyűjtemény havi 7 ezer, öt év múlva havi 8 ezer forintos, tíz éves időtartamra szóló életjáradék keretében történő megváltásában. Kötelezte magát, ezt a pénzt újabb képekre költi, és ezeket is Pécsnek szánja. És ez volt az elutasítás indoka! Mi a biztosíték arra, hogy jó képekre költi a pénzt? Közismert, Köves Oszkár volt az ország egyik legrangosabb gyűjteményének a birtokosa. Rippl-Rónai: Öreg hölgy ibolyával (1895) című képe sem volt elég meggyőző ennek indoklásául. „Egyenlőre (sic!) tárgytalan 1973. VIII. 10. Cs. T.” Nem egészen egy évre rá Köves Oszkár meghalt. Három év múltán a BÁV-aukción 160 ezerért sem tudtuk a Ferenczy-képet megvásárolni. Ezt a gyűjteményt a város mondta vissza. A Modern Magyar Képtárat ugyanis nem csupán a megye, hanem a város vezetése is támogatta. Életjáradéki szerződést Tompa Kálmánnal, Kuvári Bellával és Dénes Zsófiával a város kötött!

Tovább megyek. Glücks Ferenc ingyen és bérmentve felajánlotta 400 tételből álló (a korábbi Wolfner-) gyűjteményt. Egyetlen kikötése volt csupán, Farkas István műveit két teremben állítsuk ki. Ellenvetés: Farkas István nem is igazán franciás festő, Nagy Istvánhoz bármikor hozzá lehet jutni, Mednyánszky pedig úgyszólván elég Pécssett. Továbbá a múzeum gazdasági igazgatója (!) kifogásolta, hogy a gyűjtő kívánsága szerint 6 Farkas István képet a néhai festőművész Rómában élő

fiának, a festői örökség jogos tulajdonosának kellett volna hivatalos engedéllyel ki-juttatni.

A Wolfner-féle Mednyánszky-képek közül 25 festmény Barcsay Jenő tulajdonába került. Megegyeztünk abban, hogy ezt ránk hagyományozza, ezáltal páratlan Mednyánszky-gyűjtemény képe rajzolódott ki. Glücks Ferenc özvegye a pécsi visszautasítást követően a gyűjteményt Kecskemétnek ajándékozta. Erre alapozva kapta meg a múzeum a Cifra palotát, és erre a gyűjteményre alapozva létrehozták a Kecskeméti Képtárat. Barcsay pedig ezek után Szolnokot választotta.

Volt rá példa, hogy nem itt helyben, hanem magasabb szinten akadémizálták meg egy gyűjtemény megszerzését. Kassák Lajos halála után az özvegygel megállapodtunk és Pernecky Géza szakmai segítségével 105 képet közösen kiválasztottunk, megalapozandó egy pécsi Kassák-gyűjteményt. A felügyeletet ellátó országos múzeum főigazgatója azonban elhárította saját kompetenciáját. A Bizományi Áruházhoz és az Írók Szövetségéhez javasolta átirányítani engedélykérésünket. Egy év múltán a minisztérium jóváhagyásával a Kassák-anyag kikerült az országból és egy része (dadaista képversek, korai aktivista művek) soha nem került vissza.

A Modern Magyar Képtár első szándékkal a 20. századi művészet bemutatását tűzte ki célul. Századunk magyar művészete szakítva az előzményekkel, szakítva a hagyományos akadémikus irányzatokkal, München helyett a század szellemét elsőként megérező és meghatározó Párizs forradalmi újításait tartotta követendőnek.

A Janus Pannonius Múzeum önálló képzőművészeti leltárkönyvét 1952-ben fektették fel 153 tétellel. Eddig tartott ugyanis a múzeumok átszervezése és összevonása után a korábban elkallódott, letétbe kihelyezett képek részbeni összegyűjtése külső szakmai segítség igénybevételével. Az 1952-ben leltárba vett műtárgyak zöme korábban a volt **Városi Múzeum** tulajdonát képezte. A festmények, megfelelő képtáráépület és kiállítási lehetőség híján – a gazdátlanság következtében a háború során nagyrészt elkallódtak. A Városi Múzeum képzőművészeti gyűjteménye egyébként is rendkívül szerénynek volt mondható. Nem volt a múzeumnak megfelelő szakembere, képvásárlásra rendszeres összeg sem állt rendelkezésre, az oly ritka vásárlások esetlegesen voltak, így jószerivel csak adományok révén gyarapodott a képtár.

Hárs Éva művészettörténész Pécsre településével a Janus Pannonius Múzeum keretében 1955-ben megalakult a Művészettörténeti Osztály. Jellegét elsődlegesen a Zsolnay-kerámia gyűjtemény határozta meg.

Az önálló képzőművészeti leltárkönyv bejegyzése 1955-ben folytatódott. Az új szerzemények száma 14 volt, főként a Városi Múzeum tulajdonából visszaszerzett képek.

1956-ban a gyarapodás 41 tétel. Először fordult elő, hogy az Állami Vásárlóbizottság festményeket adott át a múzeumnak. Ez azonban még az esetlegesség okán nem nevezhető tudatos képtáráépítkezésnek.

1957-ben jelentős 17–19. századi metszeteket tartalmazó grafikai gyűjtemény került beletárolásra.

1957-ben Martyn Ferenc közvetítésével dr. **Gegesi Kiss Pál** akadémikus saját gyűjteményéből, Forgács Hann Erzsébet emlékének áldozva, egy kis képtára valót adományozott a pécsi múzeumnak. Pogány Ö. Gábor szerint: „A kiváló műbarát nagy gonddal és hozzáértéssel összegyűjtött tárgyainak java részét a közönség, a társadalom közkincsévé tette... Gegesi Kiss Pált a múzeumi emberek Hopp Ferencsel, Majovszky Pállal, Fettich Ottóval együtt fogják emlegetni, azokkal a jókedvű adakozókkal, akiket a tudás, a szív és a lélek tett gazdagokká, nem is annyira javaik segítségével lettek mecénásokká, de szerteágazó szellemi tájékozottságuk, hazaszeretetük, érzelmi és értelmi érzékenységük révén.” A nemes adomány 53 művész 135 művét foglalta magába, Forgács Hann Erzsébet 44 szobrán és számos grafikáján kívül. Olyan progresszív művészek munkáit, akik baráti körükhöz tartoztak, akik művészi kifejezőmódjukban keresték az újat. A szerződésnek van egy kivételesen előrelátó passzusa: amennyiben a múzeum önhibájából a kiállítást egy évnél tovább szünetelteti, az adományozó, ill. örökösei a visszaadásra vonatkozó igényüket érvényesíthetik. Kiemelkedő jelentőségű mű Derkovits Gyula: Két anya, Czigány Dezső: Csellós nő, Egrý József: Badacsonyi táj, Márffy Ödön: Őnarckép és Gulácsy Lajos: Papok című alkotása, valamint az Európai Iskola korszakából való számos Anna Margit-, Bálint Endre-, Bán Béla-, Gadányi Jenő-, Korniss Dezső-, Rozsda Endre-grafika.

Időben a Nemzeti Galéria első állandó kiállítását megelőzve, a Néprajzi Múzeum kiállításának lebontott helyén nyílt meg a Modern Magyar Képtár bemutatkozó kiállítása, mely 1963-ban a Szabadság út 2. sz. alatti volt Dózsa vendéglő épületét vette birtokba két lépcsőben.

Dési Huber özvegye a képtáralapítás hírére felbuzdulva félszáz grafikát ajándékozott férje hagyatékából (majd évtized múltán további kilenc festménnyel gazdagította a képtárat).

1958-ban a gyarapodás 27 tétel, főként állami vásárlás formájában.

1959-ban a gyarapodás 155 tétel. Martyn Kuruc-sorozatát a megye, helyi művészek alkotásait a minisztérium vásárolta meg a képtár számára.

1959-ben újabb nemzeti érdekű magángyűjteménnyel gyarapodott a képtár.

Tamás Henrik gyűjteménye került Pécsre: „Hosszú életem folyamán irodalmi és művészeti dolgokkal összefüggő, hivatásszerűen átértett munkásságot folytattam. Sok nehézség leküzdését, de sok örömet is jelentett foglalkozásom. Most, hogy már a pátriárkák korát élem, rendelkezni kívánok a kora ifjúságom óta megszerzett képgyűjteményem felett... Összesen 75 képet a Baranya Megyei Tanács múzeumának hagyományozom, tehát a közönségnek, hogy későbbi nemzedékek is élvezhessék a három nagy mester, Mednyánszky, Rudnay és Koszta oeuvre-jének kiváló szép darabjait.” A későbbiek során, 1960-ban újabb 27 mű került a Tamás-gyűjteményből a képtárba.

1960-ban a gyarapodás: 113 tétel. **Kmetty János** saját műveiből 35 képet adományozott.

1961-ben a gyarapodás 105 tétel, 1962-ben 13 tétel volt. Egy éven keresztül az osztály művészettörténész nélkül működött, 1963-ban került e sorok írója az osztályra. A gyarapodás 41 tétel, **Gábor Jenő** festői pályafutásának pécsi korszaka-

kából 25 festményével ajándékozta meg a képtárat. Egy újabb, 720 darabból álló 17–19. századi metszetanyag került a gyűjteménybe.

1964-ben ajándékozás és vásárlás révén 30 tétel volt a gyarapodás.

1965-ben 55 Nagy István szén- és ceruzavázlat és érett pasztellek. Zsolnay Vilmos festői hagyatéka ekkor került a képtárba. A pécsi bauhauserek, Molnár Farkas és Breuer Marcell grafikái jelzik, hogy a képtár irányultságát a helyi hagyományokat is követő gyűjtőtevékenység jellemzi. Később Forbát Alfréd-, Stefán Henrik- és Weininger Andor-művekkel vált teljessé e kör. A gyarapodás 98 tétel.

1966-ban Gábor Jenő félszáz grafikája, Tihanyi Lajos vázlatai a Nyolcak korszakából. Jelentős vásárlás Gulácsy Lajos: Fiatal nő rózsafával c. festménye volt. A gyarapodás 100 tétel.

1967-ben **dr. Tompa Kálmán** nemzeti érdekű magángyűjteményének megszerzése a képtár történetének eddigi legjelentősebb gyarapodását jelentette. A nagy empátiával, évtizedek gyűjtőtevékenysége során összeálló magánképtár részben a 19. század, de legfőképpen a 20. század magyar képzőművészetének keresztmetszetét adja. „Idejében felismertem, hogy érdemleges író-művész nem lehetek. Ezért pótlásként annak, ami belül hiányzik, ellenállhatatlan ösztönzést éreztem a gyűjtésre: minél több szépséget, műalkotást magamban és magam körül. Élni ezek külső és belső sugárzásában. Először: a könnyebbfajta szórakozásoktól elvonva magamat, [...] időt, energiát, anyagiakat az igaz művészetek felé fordíthattam. Másodszer: többet dolgoztam. A harmadik módja gyűjteményem gyarapodásának az volt, hogy egyre több író-, művészbárátot és beteget sikerült magam köré gyűjtenem – vonzanom. Voltak közöttük, akiktől honoráriumként, baráti gesztusként, nagyvonalú ajándékként könyveket, képeket, rajzokat kaptam. Így lett egész életem fénye, értéke, elégtétele író-művész barátaim szeretete, megbecsülése, barátsága.” 187 művész 388 művét tartalmazza a gyűjtemény. Tompa Kálmán célul tűzte maga elé, hogy a magyar művészetet a lehető legátfogóbb teljességében gyűjtse maga köré. Amíg korábban Gegesi Kiss és Tamás Henrik gyűjtőköré határozta meg a képtár jellegét, addig a Tompa-gyűjtemény jelentőségét az emeli ki, hogy eltüntette az addigi fehér foltokat, a képtár egysíkú voltát. Olyan festői irányzatok bemutatása vált ezáltal lehetővé, mely addig jelzésszerűen sem volt meg a képtárban. Így az addig teljesen hiányzó Nagybánya plein air pikturája Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Réti István, Thorma János révén elsőrendű főművekkel szerepel a Tompa-gyűjteményben. Ugyancsak főművekkel szerepel Barabás Miklós, Barcsay Jenő, Benczúr Gyula, Bernáth Aurél, Czöbel Béla, Egry József, Fényes Adolf, Gadányi Jenő, Gulácsy Lajos, Holló László, Márffy Ödön, Mednyánszky László, Nagy Balogh János, Nagy István, Perlrott Csaba Vilmos, Rippl-Rónai József, Rudnay Gyula, Szinyei-Merse Pál, Szőnyi István, Tornyai János, Vajda Lajos, Vaszary János. S az első a legelső között, Csontváry: Római híd Mosztárban című remekműve, a későbbi gazdag pécsi Csontváry-kollekció első darabja. Tompa Kálmánnak köszönhetően a 19. századi festészet egy-egy jelzésszerű darabjával egészült ki az előzményeket felvillantó, addig szerény kollekció.

A Modern Magyar Képtár fő csomópontjai ekkor kezdenek véglegesen kirajzolódni: Mednyánszky, Csontváry, Rippl-Rónai, valamint Nagybánya, Nyolcak, Ak-

tivisták, Bauhaus, Gresham-kör, Szentendre, Európai Iskola, mely a későbbiek során egészül ki az Alföldiek, a Római Iskola és a kortárs avantgard művészet reprezentánsaival.

1967-ben a képtár gyarapodása 141 tétel volt, a Művészeti Alap 27 festményt és 28 kispasztikát adott át. A múzeumnak nem adatott meg a javaslatétel lehetősége, hanem csakis csak a választás joga. Az ez évben induló kispasztikai biennálék anyagából 17 művet sikerült megszerezni.

1968-ban 590 tétel a gyarapodás. **Dr. Kunvári Bella** gyűjteménye immáron negyedik a sorban, mely a pécsi képtárat gazdagítja. Közel 350 műtárgy a 20. századi magyar művészet jeles műveivel és néhány kiemelkedő értékkel gyarapította a Modern Magyar Képtár állományát. „Sötét képekkel volt tele a fal gyermekszobámban. Édesapámnak nagy gyűjteményei voltak; 540 olajkép és metszetek, numizmatikai gyűjteménye tán legnagyobb volt az országban a Nemzeti Múzeumé után és archeológiai leletek. Követni akartam apámat. Kicsiny változtatással. Nehéz volt olyast találni, amit ő nem gyűjtött. Fordult a világ, kitört az első világháború. Gondok szakadtak rám. A keretek töredezték. Amikor saját munkámból lábra állhattam, folytattam a gyűjtést. A műtermekben tanultam, megpróbáltam követni fejlődésük menetét. Művészetről csak jó sokára olvastam. Előbb legyen élmény! Amit rendez tán a szó. Nem fáradtam el a képzőművészek mellé állni. Egyszerre csak sok és gazdag lett a gyűjteményem. Sohasem a neveket kerestem. Azt, ami szólt hozzám. Ami megrendített. A művészeknek, tudom, nemcsak a pénz vált javukra, hanem a melléállás, a vissza hang. Kaptam kulturát hazámban. Illó, hogy adjak is. Képzőművészeink műveit, immár megőrzésre, átadom a Janus Pannonius Múzeumnak.” A gyűjtemény gazdag anyagából is kiemelendő Aba Novák, Ámos, Barcsay, Bene, Berény, Bernáth, Bortnyik, Czóbel, Derkovits, Domanovszky, Egry, Farkas István, Ferenczy, Gadányi, Gulácsy, Gyarmathy, Kassák, Kernstok, Korniss, Márffy, Mednyánszky, Paizs Goebel, Peterdi, Rippl-Rónai, Scheiber, Schönberger, Szántó, Szőnyi, Tihanyi, Uitz, Vajda Lajos, Vaszary számos jelentős alkotása.

Victor Vasarely a múzeum megkeresésére 42 szerigráfiát adott szülővárosa múzeumának. A pécsi Vasarely-kiállítás a reveláció erejével hatott, és előkészítette a későbbi önálló Vasarely Múzeumot.

A gyarapodás 1969-ben 277 tétel. Az év jelentős eseménye volt a **Bedő Rudolf**tal megkötött 14 évre szóló szerződés, melynek értelmében a gyűjteményének válogatott anyaga évenkénti megváltással 14 részletben került Pécsre. Csontváry Castellammare di Stabia (1969-ben) és a Fohászokodó Üdvözítő (1973-ban), Derkovits Halas csendélet, Czóbel Ülő kisfiú, Nemes Lamperth Tájkép, továbbá Berény Ház a fenyves tövében, Rippl-Rónai Asztal mellett, Szőnyi Feleségem és én, Gulácsy Várostrom, Ziffer Vizimalom, Nagy Balogh Kubikus, Ámos Önarckép anygallal című festménye, számos Kádár temperaképe, döntő többségében azonban grafikák: Anna Margit-, Bálint-, Barcsay-, Bene-, Csáky-, Ferenczy-, Gadányi-, Gráber-, Jándi-, Kádár-, Kernstok-, Korniss-, Márffy-, Mattis Teutsch-, Mednyánszky-, Nemes Lamperth-, Rippl-Rónai-, Rozsda-, Scheiber-, Tihanyi- és Uitz-művek.

Elmondható, hogy az egyes művészettörténeti csomópontok irányába történő fordulás tekintetében lépéselőnyben volt a Pécssett érvényes gyűjteményfejlesztési koncepció. Vonatkozik ez a Nyolcakra épp úgy, mint az Aktivistákra, az Euró-

pai Iskola művészeire és a kortárs avantgárdra egyaránt. Ma már szinte divattá vált múzeumok és gyűjtők körében ezen csoportosulások művészek alkotásainak fokozott gyűjtése.

Az évek során szinte hagyománnyá vált itt Pécsen, hogy művészek önkéntes felajánlásaikkal gyarapították a képtárat. Felgyorsult ez a folyamat a MOZGÁS '70 néven megrendezett kortárs művészeti kiállítás után, amikor a *tiltott* művészekkel sikerült hosszan tartó, kölcsönös bizalmon alapuló gyümölcsöző kapcsolatot kialakítani. Ez idő tájt az egyetlen állami múzeum volt a pécsi, ahol az állandó kiállításon szerepelt Bak Imre, Nádler István, Lantos Ferenc, Keserü Ilona, Haraszty István, Bocz Gyula, Jovánovits György, Csiky Tibor, Gulyás Gyula, Pauer Gyula, Attalai Gábor, Csáji Attila, Csutoros Sándor, Veszelszky Béla, Korniss Dezső és Deim Pál.

1970-ben a külföldön élő magyarok számára megrendezett műcsarnoki kiállítás után Pán Márta-, Hantai Simon-, Kolos-Vary Zsigmond-, Peterdi Gábor-, Kaszab Judit-, Weininger Andor- és Forbát Alfréd-művekkel gyarapodott a képtár. A magyar anyaggal közösen, majd a nemzetközi gyűjtemény megerősödése után már önálló kiállításon kerültek bemutatásra a Vasarely Múzeumban. A gyarapodás 278 tétel.

1971-ben a városi tanács megvásárolta a múzeum számára **Dénes Zsófia** 24 festményből és grafikából álló kisgyűjteményét. Dénes Valéria és Galimberti Sándor rendkívül jelentős életművének néhány darabja közül is kiemelkedik Galimberti: Amszterdam c. főműve, valamint Réth Alfréd késői kompozíciója. Ez idáig több részletben került **Gábor Jenő** életművének jelentős része a képtárba. 1971-ben a művész özvegye teljessé tette az életmű teljes keresztmetszetét adó együttest. 1971-ben a gyarapodás 397 tétel.

1972-ben **Lázár Béla** özvegye, férje emlékezetére a Modern Magyar Képtár-ra hagyta 64 képből álló gyűjteményét, mely elsődlegesen a Római Iskolát reprezentálja: Istókovits, Kontuly, Medveczky, Molnár C. Pál, Vadász Endre műveivel, Csók, Fényes, Orbán, Paizs Goebel, Rippl-Rónai és Rudnay egy-egy műve mellett.

Geges Kiss újabb Forgács Hann-szoborral és többszáz grafikájával tette teljessé az addig is gazdag kollekción. A kisplasztikai biennálék anyagából jelentős művek kerültek a képtárba. Saját költségvetési keretből csak aránytalanul kevés művet lehetett megvásárolni, így is megemlítendő azonban Korniss Gyula: Kántálók, Orbán Dezső: Templomkert, Frank Frigyes: Mimi, Kmetty János: Nő pohárral című festménye. 1972-ben a gyarapodás 435 tétel.

1973-ban Gerlóczy Gedeontól – a múzeum létesítésének feltételeként – a Megyei Tanács megvásárolta Csontváry A templomtéri kilátás a Holt-tengerre Jeruzsálemben című festményét. A Fohászok Udvöztetője a Bedő-gyűjteményből került a képtár tulajdonába. A nemzetközi gyűjteményt külföldi galériások révén sikerült grafikai mappákkal gazdagítani. Ezzel párhuzamosan alakult ki a kortárs magyar sokszorosított grafikai gyűjtemény, mely a művészek adományozása folytán egészült ki. A gyarapodás 264 tétel.

1974-ben két nagyjelentőségű adományt kell kiemelni. **Martyn Ferenc** életművének reprezentatív válogatását, 103 festményt és 20 plasztikáját adta át a múzeumnak. Míg a város másik neves szülőtte, **Victor Vasarely** 53 saját művével, tovább-

bá 14 kortárs európai művész alkotásával gazdagította a képtárat. Mindkét adomány a pécsi adottságoknak megfelelően önálló múzeum lehetőségét teremtette meg. A magyar aktivizmus művészetét bemutató pécsi tárlat kapcsán vétel és ajándékozás révén számos főmű került a képtárba. Így Bortnyik Sándor Sárga-zöld tája és a Vörös gyára, Mattis Teutsch János három festménye és számos grafikája, továbbá Uitz Béla, Dénes Valéria művei. A Nyolcak festőcsoport anyagának gyűjtésére is fokozott figyelmet fordított a képtár. Pór Bertalan: Vágyódás tiszta szerelemre, továbbá Márffy Ödön: Aktos kompozíciója. E korszak rokon szellemiségű alkotói, Ziffer Sándor, Dénes Valéria és Galimberti Sándor további képeivel gazdagodott a képtár. A gyarapodás 492 tétel.

1975-ben a pécsi születésű **Carl László** gyűjtővel sikerült gyümölcsöző, hosszú távúnak ígérkező kapcsolatot kialakítani. Carl László nevét viselő önálló múzeum terve is megszületett a gyűjtő adományozó szándékának ismeretében. Carl László szándékát nyomatékosította az a bizalomerősítő küldemény, mely 1975 és 1977 között részletekben érkezett meg Pécsre. A felső vezetés azonban a későbbiekben elfogadva **Endre Nemes** felajánlását, az ő múzeumalapítási szándéka mellett döntött. A nyolcvanas évek megújult múzeumvezetése lassanként megszakította Carl Lászlóval a kapcsolatot, melyet nem lehetett a későbbiek során újraéleszteni. Kondor Béla művészi hagyatékából 39 tétel, nagyrészt grafika került a minisztériumi elosztás révén átadásra. Victor Vasarely 36 tételes újabb ajándékozása 125 grafikai lapot tartalmazott. Az 1975-ös gyarapodás egyébként 320 tétel volt.

1976-ban a gyarapodás 319 tétel. **Kmetty János** özvegye férje baráti köréhez tartozó művésznek 49 grafikáját adományozta a képtárnak.

1977-ben a gyarapodás 131 tétel. Említendő **Frank Frigyes** 25 műből álló hagyatéki anyaga.

1978-ban **Amerigo Tot** az évek során adományozott közel húsz alkotása is önálló gyűjteményi egységet képez a képtár Szabadság út 2. sz. alatti épületében. Fekete Nagy Béla, kiállítása alkalmával számos művel gazdagította a képtárat. Dési Huber István a múzeum által kiválasztott hét művét a művész özvegye adta át. Martyn Ferenc több száz rajza fokozatosan került múzeumi megőrzésre. A Pécssett létesítendő Uitz Múzeum törzsanyagának zöme minisztériumi költségkeret terhére, saját vásárlás révén került a múzeumba, köztük számos főmű. Fekete Nagy Béla pécsi kiállításának köszönhetően adományozta 30 művét a Képtárnak. 1978-ban a gyarapodás 284 tétel.

1979-ben 420 tétellel gyarapodott a képzőművészeti gyűjtemény. A gyűjtés elsődlegesen a Nyolcak és Aktivisták, valamint az Újkonstruktivizmus kiállításához kapcsolódott. Csontváry: Tavasznyílás Mosztárban című munkája egy pécsi gyűjtőtől a Megyei Tanács kompenzációs szerzeményeként, Martyn újabb 50 rajza és 23 grafikája vásárlás révén került a múzeumba.

1980-ban a gyarapodás 157 műtárgy, 20. századi magyar és nemzetközi festmény, szobor, grafika. Ország Lili 5, Tóth Menyhért 18 festménye, Laborcz Ferenc 15 szobra, Vilt Tibor ötrészes szobra.

1981-ben a Nyolcak és Aktivisták köréből ritkaságok kerültek a gyűjteménybe, így Galimberti Sándor, Dénes Valéria, Bortnyik és Uitz művei. Vásárlás révén gazdagodott a Csontváry Múzeum, A Zeusz templom romjai című festmény meg-

szerzésével. Martyn újabb 50 rajzát és Vasarely újabb 65 művét ajándékozta a Képtárnak. Tárgyévben a gyarapodás 214 tétel volt.

1982-ben sikerült a Modern Magyar Képtár történetében az utolsó nagy képegyüttes, **dr. Ubrizsy Gábor** akadémikus 232 darabból álló gyűjteményének a megszerzése. Miként Tompa Kálmánnál a Csontváry: Római híd Mosztárban, Bedő Rudolnál a Fohászokó Üdvözítő és a Castellammare di Stabia, Kunvári Bellánál Kernstok Üvegablakterve, Dénes Zsófiánál az Amsterdam, ez esetben Gulácsy Lajos Az ópiumszívó álma című festményének megszerzése volt az, ami szinte a mágnes erejével vonzott, és a gyűjtő megkeresésére, a kapcsolat felvételére ösztönzött. 1982-ben a fő esemény az Ubrizsy gyűjtemény megszerzése mellett Csontváry: Zrínyi kirohanásának megvétele volt. Az ezévi gyarapodás együttesen 393 tétel.

1983-ban a gyarapodás 196 tétel, benne újabb Csontváry művek, így a Mandulavirágzás Taorminában, az Almát hámozó öregasszony és a Dalmát hegy. A Tóth Sándor kilenc művét a művész fia ajándékozta a képtárnak. Mattyasovszky Zsolnay Júlia 37 baranyai néprajzi tárgyú és hitelességű portréja Mattyasovszky Zsolnay Margittól került a gyűjteménybe.

1984-ben a Stockholmban élő, pécsváradi születésű **Nemes Endre** 254 művét ajándékozta a Pécssett önálló épületben kialakítandó Endre Nemes Múzeum igérvényére. Az év jelentős vásárlása volt Csontváry: Az Olajfák hegye Jeruzsálemben című festménye, valamint Vajda Lajos két nagyméretű szénrajza. A Csontváry-éremplázat több mint 100 éremmel gazdagította a gyűjteményt. A Pécsi Grafikai Műhely 240 grafikát adott át a múzeumnak. Tárgyévben 648 tétel az új szerzemények száma.

1985-ben **Gyarmathy Tihamér** 125 művét adta át szülővárosa múzeumának. 518 tétel volt a gyarapodás. Uitz General Ludd című mappája Carl Lászlótól került gyűjteményünkbe. Ebben az évben a három leginkább közönségcsalogató múzeuma, a Zsolnay, a Csontváry és a Vasarely együttesen elérte a 450 ezres látogatói számot.

1986-ban számszerűen 410 tétel volt a gyarapodás. A Pécsi Grafikai Műhely grafikai anyagából újabb 46 könyvmaradvány került átvételre. Hegyi Lóránd közvetítésével a legifjabb nemzedék ígéretes képviselőivel sikerült kapcsolatot teremteni: Soós, Koncz, Mulasics, Sebestyén, Mazzag, Pollacsek, Ősz, valamint Birkás Ákos és Ézsiás István művei kerültek a gyűjteménybe. A Művelődésügyi Minisztérium megnyitotta a raktárát és az általa vásárolt, a Művészeti Alap raktárában felgyűltemlett festményekből, szobrokból, grafikákból, érmekből és plakettekből több százat sikerült könyvjóváírással átvenni.

1987-ben a gyarapodás 144. tétel. Dr. Petró Sándor pécsi műgyűjtő kompenzációs ajándékaként került a gyűjteménybe Berény Róbert korai, 1907-ban festett Cilinderes önarcképe. Borberekai Zoltán 5 szobra, Werner Witschi 22 szoborból és grafikából álló kollekciója, Nemes Endre özvegyének 30, továbbá saját költségkeret terhére Hencze Tamás, Gulyás Gyula, Szirtes János, Kovács Attila és Gábor Áron műveinek megszerzése.

1988-ban 351 volt a gyarapodás. Huszár Vilmos 1906-os festménye, Feszt László 12 grafikája, Makarius, Sameer 34 műve, **Bán Béla** hagyatékából származó

177 mű, **Zlatkó Prica** újabb ajándékozása révén 100-ra egészítette ki az életművének keresztmetszetét adó kollekción.

1989-ben **Ei Kazovszkij** egy „szobányi” teret kapott, amit benépesített a sivatagi homokozóban levő kutyáival. Hagyatékból Földes Lenke 5 szobra, ajándékozással Ficzek Ferenc 11 műve, Weininger Andor 6 korai festménye került a gyűjteménybe. A gyarapodás a tárgyévben 116 volt.

1990-ben Szalay Lajos 35 rajza mellett elsősorban kortárs művészek munkái ajándékozás, vagy vásárlás révén kerültek a gyűjteménybe: Csorba Simon, Váli Dezső, Ujházi Péter, Szabados János, Szörtsey festményei, illetve Bors István, Gulyás Gyula, Jovánovics György szobrai és Haraszty István mobiljai. A gyarapodás 78 tétel volt.

1993-ban aukciós vétel Csontváry: Esti halászat Castellammareban című alkotása. Tárgyévben a gyarapodás 84 tétel. Majd ezt követő években a gyarapodás egyre csökkenő, legalábbis erősen hullámzó tendenciát mutat: 74; 15; 6; 8; 27; 8; 23; 34; míg 2003-ban 17 tétel.

2000-re erősen lecsökkent a látogatók száma, már nem volt 100 ezer fölötti a látogató egyik múzeumban sem.

Káptalan utca 2. Központi épület hiányában az egyre gyarapodó képzőművészeti gyűjtemény bemutatása fokozódó igényként jelentkezett. Még 1955-ben, a Káptalan utca 2. sz. épületben kapott helyet a mindmáig leglátogatottabb és a legnépszerűbb gyűjteményt magába foglaló **Zsolnay Múzeum**. A Művészettörténeti Osztálynak is otthont adó épület Pécs legrégebb lakóháza a volt nagypréposti épület. Kézenfekvőnek látszott, hogy a többi kanonoki házzal is tenni kéne valamit, hisz ezek az épületek eredeti funkciójukat elvesztették, társbérletek szabdalták szét belső tereit és külsejük is omladozott. Célszerűnek látszott ezen épületek múzeumi igénybevétele. Helyi elhatározással, országos jóváhagyással csupán a műemléki szempontokat és a múzeum gyarapodás helyigényeit kellett egyesíteni. A Káptalan utcai volt kanonoki épületeket fokozatosan sikerült helyreállítani, és múzeumi kiállítóhellyé átalakítani.

A kapualj udvari oldalát 1984 óta zárja Martyn Ferenc színes üvegablaka, Szabó Erzsébet munkája.

Az épületben 1984 óta az **Amerigo Tot Múzeum** is helyet kapott. Amely, miként a múzeumutcában a többi, a közérthető múzeum nevet viseli, jóllehet kiállítóhely, tehát nincs önálló múzeumi státusa. Az épület hátsó traktusában, a szomszéd ház felől megközelíthetően a **Reneszánsz Kőtár** nyert elhelyezést.

A **Káptalan utca 3.** sz. alatt található az 1976-ban megnyílt **Vasarely Múzeum**. Korábbi, a teljes épületet elfoglaló Vasarely-anyag a tudatos múzeumfejlesztési koncepció értelmében időközben átrendezésre került. Ezt egyrészt a kötelező érvényű műtárgyvédelem indokolta. Ugyanis a papíryanagú grafika fényre rendkívül érzékeny, és kiállítása mindössze hat hónap időtartamban engedélyezett. Másrészt a nemzetközi gyűjtemény oly módon kiteljesedett, hogy mód nyílt a teljes anyag kiállítására. A földszinten ugyanis korábban a képtár nemzetközi gyűjteményének állandó kiállítása volt látható. Az alapokat a külföldön élő magyarok teremtették meg, ami-

kor műveiket felajánlották a képtárnak: Vasarely, Hantai Simon, Peterdi, Szenes, Kaszab Judit, Birkás, Stein Anna, Kepes György, Pán Márta, Kolos-Vary, Amerigo Tot, Nemes, Issey Amemija, Ladányi. Majd Vasarely tizennégy kortárs alkotással tovább gazdagította a kialakuló gyűjteményt. Közte Morellet, Herbin, Kupka, Yvaral, Arp, Gorin, Soto, Schöffer, Tomasello, Deyrolle egy-egy munkájával. Carl László is több festménnyel, grafikával és szoborral járult hozzá a gyarapodáshoz, köztük Morandini, Primi, Buchholz, Leloy, Maatsch, Gritzner, Daniel Spoerri és Wauer műveivel. További gazdagodást jelentett Zlatko Prica, Székely Péter és Pol Mara egyéni felajánlása. Figyelemre méltó, hogy pécsi látogatásának emlékére Richard von Weizsäcker ajándékként került Günther Uecker egy alkotása a képtárba. Ma a páratlan gyűjtemény töredéke van csak kiállítva, ezzel megszűnt a gyűjtemény gyarapításának kézenfekvő gyakorlata. Aknai Tamás közreműködésével ugyanis az új múzeumvezetés pillanatnyi ötletének, a mindenáron való változtatásnak esett áldozatul az összehasonlítás lehetőségét adó és a további gyarapodást ösztönző rangos nemzetközi gyűjtemény. Az eredeti állapotnak részben megfelelő – Vasarely feleségének, Spinner Klára mesegobelinjeinek kivételével – visszarendeződés nem szolgálja a művészet sokszínűségének bemutatását.

A Káptalan utca 3. sz. épület szerteágazó hatalmas pincerendszerében kapott helyett az időközben felszámolt, majd új helyen a maradék anyagból 2004-ben megnyílt **Mecseki Bányászati Múzeum** részlegeként a köztétár.

Káptalan utca 4. Az épület ősi magva a 14. század első feléből származik. A központi keret terhére történő műemléki helyreállítás után 1978-ban az Uitz Múzeum nyert elhelyezést az épület emeletén. A minisztérium által a képtár-gyarapításra fordítható célkeret terhére Hevesy Iván özvegyétől Uitz mellett Bortnyik és Mattis Teutsch festményeket, grafikákat sikerült megszerezni. Az Uitz Múzeum esete egyébként jól példázza, hogy kölcsönanyagból hosszabb távon nem lehet múzeumot működtetni. Ugyanis a vásárlások ellenére a pécsi múzeum csak kevés képpel rendelkezett, a letéti anyagot a Magyar Nemzeti Galéria időközben visszakérte. 1985-ben a fokozatosan lecsupaszított kiállítás helyébe a **Modern Magyar Képtár 1850–1950** közötti anyaga került, Nagybányától az Európai Iskoláig. A földszinten egy teremben szerény 19. századi kollekció utalt az előzményekre. A lépcsőházban a donátorok szobor- és arcképcsarnoka az adományozók iránti tisztelet jegyében született. Az 1995-ös irányváltás során ez a szimbolikus gesztus is a nemzetközi gyűjtemény felszámolásának sorsára jutott, azonos megrendelővel, azonos végrehajtóval. Nincs már a 19. századi gyűjtemény sem kiállítva. A kortárs anyag időlegesen továbbra is a Szabadság út 2-ben maradt, az épület renoválásáig. (Majd ebbe költözött saját épületének elvesztése után a Rákóczi út 64-ből kiszorult Természettudományi Osztály.)

2004-ben a megszűnt Martyn Múzeum képeinek, szobrainak egy része az épület földszintjén kerül bemutatásra, együtt az Európai Iskola anyagával.

Az udvarban 1992 óta **Székely Péter** monumentális szoborcsoportja, a Kőkertje áll, a Múzeum Galéria előtt.

Kevés szó esik arról, hogy Pécsen van az ország legjelentősebb modernkerámia-gyűjteménye. A Káptalan utca 4. pincéjében raktározzák 1987 óta a rendkívül gazdag anyagot. Gádor István Pécsnek ajándékozott gyűjteménye Siklóson

látható, a várban lévő állandó kiállításon. Ugyanott a várban volt az 1966-ban megnyílt a nagy nézettségű bútorkiállítás – XVII–XIX. századi bútorok – mely indoklás nélkül a nyolcvanas években megszűnt. A szerzeményezések forrása a kerámia biennálékon történő vásárlás, valamint a Siklósi Kerámia Szimpozion válogatott anyaga volt.

A **Káptalan utca 5.** sz. épületben, 1984-ben az **Endre Nemes Múzeum** kapott helyet. A pécsváradai születésű svédországi művész életművét bemutató kiállítást egy évtized után méltatlan körülmények közé került, az emeleti traktusba a múzeumigazgatóság települt. Az eredeti kiállítás egyharmada a földszintre szorult. Megjegyzendő, a művész adományozó szándéka, ajándékozás és elfogadás szerződésileg is hitelesítve, a teljes épületben képzelte el a múzeumot, ennek jegyében történt az adományozás. Úgy hírlílik, a nagypréposti ház renoválása miatt az onnan kizoruló Képző- és Iparművészeti Osztály kerül a jövőben az Endre Nemes Múzeum földszinti helyiségeibe.

A lépcsőház két üvegablakát Nemes Endre tervének adaptálásával Kéri Ádám és Buczkó György készítette.

A káptalani ház udvarán Janáky István terve alapján e célra emelt posztmodern épületben **Schaár Erzsébet: Utca** című 25 méteres monumentuma került felállításra. 1974-ben Székesfehérvárott, majd 1975-ben Luzernben a helyi körülményekre adaptált, Schaár művészetének sommázatát jelentő, eredetileg hungarocellból készült mű gipsz és műanyag változata került itt felállításra 1991-ben.

Káptalan utca 6. a volt **Martyn Múzeum** megárvult épülete. Ebben a házban lakott élete utolsó évtizedében a festő, Pécs művészeti életének kiemelkedő alakja, aki életművének jelentős részét azzal a szándékkal hagyta a város múzeumára, hogy a műterem-házat múzeummá alakítsák. 1986-ban nyílt meg a Martyn Múzeum, és 2003-ig ebben az épületben volt műteremszerű elrendezésben, az épület földszintjén időszakos kiállítási termekkel. A kilencvenes évek elején a római katolikus egyház visszaigényelte az épületet. A tízéves moratórium 2002-ben lejárt, majd 2003-ban a püspökség birtokba vette az épületet. Ezzel az önálló Martyn Múzeum megszűnt.

A kapualj udvari kijáratának színes üvegablakát Martyn Ferenc terve alapján Szabó Erzsébet készítette 1983-ban. A bronz Hangyaemlék című nagyméretű Martyn-szobor a megyei tanács támogatásával készült és a múzeum előcsarnokában állították fel. Ugyancsak tanácsi támogatás révén került a múzeum elé, köztérre Martyn Ferenc két nagyméretű bronzplasztikája.

A Káptalan utca déli ívének lezárásában áll a **Janus Pannonius utca 11.** számú épület, az 1895-ben épült neoreneszánsz palota. Az épület emeleti nagytermében 1973-ban létesült az 1983-ban lényegesen kibővített, az emelet teljes egészét betöltő **Csontváry Múzeum**. A pécsi tulajdonban lévő tíz Csontváry-festményt a Gerlóczy-hagyatékából Pécsre került festmények és grafikák egészítik ki. Öt teremben bontakozik ki a művész életművének egészét reprezentáló állandó kiállítás. A művészettörténeti osztály szervezésében került sor 1973 előtt a Csontváry szénrajzok konzerválására, míg 1984 előtt a festmények restaurálására, a múzeum restaurátorainak közreműködésével. Ezzel egy időben hat nagyméretű kép alumínium rugós vakramát kapott. 1994–95-ben a teljes Csontváry-életmű Budapesten, Stockholm-

ban, Rotterdamban és Münchenben gyűjteményes tárlaton mutatkozott be Európának. 1994-ben került publikálásra Czákó Ferenc kései Csontváry szénrajzok összefüggését feltáró, revelációként ható felismerése. Ideiglenes keretben Rotterdamban már így került bemutatásra az Allegórikus jelenet a Róka és a hattýúval és az Önarckép rigóval, valamint a Tanulmány néven ismert Kompozíció katonákkal és a rejtélyes Kompozíció. Sajnálatos, hogy tíz év nem volt elegendő ahhoz, hogy végre összefüggésében lehessen látni a ezeket a szénrajzokat a Csontváry Múzeumban.

A múzeumutcahoz tartozik a **Káptalan utca 8.** sz. káptalani ház udvarán a püspökség tulajdonában lévő, állami támogatással épült **Dóm Kötár**, melynek kőanyagát hosszú időn át restaurálták.

Papnövelde utca 5. A volt vármegyeháza barokk épületét még Palkó Sándor megyei tanácselnök jelölte ki a képtár számára. A Járási Tanács megszűntével a múzeum-igazgatóság vette birtokba az épületet. Képtár céljára való átalakítása Várnagy Péter tervei szerint, a hetvenes évek végén, akkori áron 40 millió forintért valósulhatott volna meg. A Modern Magyar Képtár rangjához méltó beruházás azonban nem talált kellő támogatóra. A rendszerváltás után, a Megyei Földhivatal kiköltözésével teljesen szabaddá vált az épület. Jogos tulajdonosa, a Képző- és Iparművészeti Osztály azonban mindmáig csak részlegesen vehette birtokba az épületet. Sikerült kialakítani benne a kép és szobor raktárakat, a temperálást, a fűtést azonban negyedszázad elteltével máig sem sikerült megoldani. Az „ideiglenesen az épületben tartózkodó” múzeum vezetés egy újabb múzeum feláldozásával, 1995-ben kiköltözött az épületből, a kiállítás anyaga raktárba került, és csak 2001 novemberében nyílt meg a Papnövelde utca 5. sz. épületben a **Modern Magyar Képtár kortárs kiállítása**. Nehezen indokolható, hogy talán személyes okokra vezethető vissza, hogy ez az épület évtizedek át nem tölthette be azt a szerepet, amelyet az előrelátó tanácsi vezetés neki szánt. Ma is méltánytalan körülmények között történik a 12 ezres festmény-, grafika-, szobor- és éremgyűjtemény tárolása. Az osztály szétszórtságával, a munkakörülmények lehetetlen voltával, a minimális műtárgybiztonsággal, a múzeum vezetés a korábbi évtizedek képtárfejlesztésének erőfeszítéseit kockáztatja. A megosztottság elképesztő. Iroda a Káptalan utca 2-ben, restaurátorműhely a Káptalan utca 3-ban, (korábban a Káptalan utca 4-ben is), fotólabor a Káptalan utca 4-ben, fűtetlen raktárak a Papnövelde 5-ben, a kiállítások számos helyen. Milliárdos értékek méltatlan körülmények között, gazdátlanul. A sorozatos múzeumbezárások (Káptalan utca 5. és 6.) a múzeumutca pusztalétét teszik kockára, jövőjét visszafordíthatatlanul bizonytalaná.

JPM Művészettörténeti Osztály, Képző- és Iparművészeti Osztály*Múzeológusok*

Dr. Hárs Éva	1955–1962	1965–83	1970-től megyei múzeumigazgató
Dr. Romváry Ferenc	1963–1980	1983–95	1970-től osztályvezető
Dr. Aknai Tamás	1970–1978	1972–75 aspiráns,	1995–96 osztályvezető
Mendöl Zsuzsanna	1974–1984		
Csernitzky Mária	1980–1983	osztályvezető	
Sárkány József	1984–	1996-tól osztályvezető	
Dr. Kovács Orsolya	1985–		
Nagy András	1987–	egyúttal gyűjteménykezelő	
Várkonyi György	1995–		

Restaurátorok

Pinczehelyi Sándor (grafika)	1969–1977	egyúttal gyűjteménykezelő
Tarai Teréz (festő)	1969–1996	
Petheő Károly (festő)	1973–1983	
Czakó Ferenc (festő)	1976–	
Zsilli Zoltán (festő)	1977–	egyúttal gyűjteménykezelő
Bátori László (bútor)	1979–1983	
Bodor Gábor (festő)	1985–	egyúttal gyűjteménykezelő
Szelényi Gabriella (festő)	1992–2004	
Hajda György Zsigmond (bútor)	1978–1986	
Virágh Agnes (papír)	1995–2002	

Gyűjteménykezelők

Pál Zoltán	1972–1978
Tihanyi Ákos	1973–1975
Gardánfalvi Béla	1975–1979
B. Szabó Zoltán	1977–1979
Palanca Attila	1983–1987
Végh Tibor	1984–1994
Dormán Gábor	1986–
Nagy Zoltánné	1988–2004
Légrádi Attila	1990–1993
Hajnal Gyula	1992–1995

Adminisztrátorok

Dr. Suvák Györgyné	1964–1983
Bognár Inke	1979–2002 egyben adattáros

Irodai munkatársak, segéd-gyűjteménykezelők

Banna Gabriella, Paáriné Beke Andrea, Czinauer Antal, Fenyőházi Mónika, Alfred Grasse, Gyócsy Bea, Jerezánovics Ferencné, Simák Ágnes, Schreiner Dóra, Szerecz Gábor, Szlovák Csaba, Tutunzisz Gabriella, Várkonyiné Kovács Ágota

Gondnok–hivatalsegéd

Bessenyei Vendelné	1951–
---------------------------	--------------

MENDLY LAJOS

A MECSEKI BÁNYÁSZATI MÚZEUM

A bányászszakma a munka nehézsége, a szabályok és előírások megtartásának fontossága és a kölcsönös egymásrautaltság hatására Európában már évszázadok óta közismerten hagyományteremtő, hagyomány**őrző** és hagyomány**tisztelő**; ugyanez vonatkozik a hazai, azon belül a mecseki bányász szakmára, illetve képviselőire is.

A Dunagőzhajózási Társaság (DGT) már az 1860-as évek végén elrendelte a használt eszközök 1-1 példányának megőrzését, az így összegyűjtött anyaggal rendszeresen részt vett a pécsi országos kiállításokon (pl.: 1888-ban, és 1907-ben is), de az 1896-os budapesti millenniumi, az 1900. évi párizsi, az 1905-ben rendezett pancsovai stb. kiállításokon is.

Az 1904. november 27-én megnyílt pécsi Városi Múzeum létesítését és gyarapítását is számos tárggyal segítette a DGT. A múzeum első igazgatójának, dr. Szőnyi Ottónak termenkénti részletes ismertetésében azonban a pécsi szénbányászat egyáltalán nem szerepelt, az iparból egyedül az emelet 5. termében a Zsolnay-kerámia volt található.

A Széchenyi-aknai homokbányában 1928-ban megtalált, és 1932 tavaszáig szakszerűen feltárt mamutlelet egy jelentős része ma is a pécsi Természettudományi Múzeum gondosan őrzött anyaga.

Gazdag anyagot – 12 ládányi dokumentumot, térképet, gépet, berendezést, műszert stb. – adott át az 1920-as években a DGT az 1935-ben megnyílt a Magyar Műszaki Múzeumot jelentő állandó kiállítás részére. A múzeum anyagát a Felvidék visszatérésekor Kassára helyezték át, ezzel elveszett a magyar műszaki muzeológia számára.

A II. világháború után, 1946-ban a Baranya megyét és Pécs városát bemutató kiállításon többek között a pécsi mamut több maradványa, a Thommen-akna működő modellje, a DGT több, különféle alkalomra kiadott érme is szerepelt.

Ezekben az években, feltehetően a Munkásmozgalmi Intézet szervezésekor ismeretlen mennyiségű és tartalmú irat, dokumentum és tárgy – pl. a somogyi Szent Borbála-zászló – került Budapestre.

A Központi Bányászati Múzeum (KBM) soproni megalakulásakor (1955) sok értékes emlék, tárgy, illetve gép, berendezés került Sopronba a mecseki bányákból dr. Faller Jenő professzor úr, az első igazgató felkérésére, többek között a DGT két millenniumi albuma, érmek és a nagymányoki működő aknamodell.

A bányavállalatok, és a múzeumok birtokában lévő bányászati tárgyak, dokumentumok, emlékek felértékelődtek a szénbányászat fejlesztése időszakában, és Pécssett megteremtődött egy önálló, regionális bányászati gyűjtemény, illetve múzeum alapításának a lehetősége.

A MECSEKI BÁNYÁSZATI MÚZEUM SZÜLETÉSE

A Mecseki Szénbányák (MSZ) és a Mecseki Ércbányászati Vállalat (MÉV) 1972-ben közös előterjesztésben kérte a Nehézipari és a Művelődésügyi Miniszté-

rium engedélyét egy bányászati gyűjtemény létesítésére a Déryné utcai székházban, hangsúlyozva a két vállalat emlékei közös bemutatásának ésszerűségét. A Művelődésügyi Minisztérium 1974. május 3-án működési engedélyt adott Pécsi Bányászati Gyűjtemény néven állandó kiállítás létrehozására. Ebben az évben csatlakozott a Bányászati Aknamélyítő Vállalat (BAV) is az alapítókhoz.

A városközpontban a DGT egykori, majd a Mecseki Szénbányák már feleslegessé vált irodaháza 265 m² alapterületű hat helyiségében a megyei múzeumok, a Baranya Megyei Levéltár, a soproni Központi Bányászati Múzeum és a Központi Földtani Hivatal hathatós együttműködése eredményeként 1977. november 5-én megnyílt a reprezentatív Mecseki Bányászati Gyűjtemény. A Művelődésügyi Minisztérium az 1982 márciusában kiadott működési engedélyében a gyűjteményt **Mecseki Bányászati Múzeum** rangra emelte.

Meg kell emlékeznünk a MSZ részéről néhai **Tóth Tibor** bányamérnök, vállalati főmérnök-helyettes, a MÉV részéről **Szomolányi Gyula** bányamérnök, műszaki igazgatóhelyettes elévülhetetlen érdemeiről: tevékenységük vezetett az 1972. évi elhatározástól 10 év alatt a mecseki bányászszakma méltó környezetben elhelyezett rangos, gazdag múzeumához.

A SZÉNÁNYÁSZATI KIÁLLÍTÁS

A *középső kiállítóteremben* megragadó látvány volt a bányászszászloknak egy gazdag csokra, közöttük a DGT Szent Borbála-zászlaja (1866), bányászdalárda-, zenekari-, tűzoltó-, cserkészcsapat-zászlók stb. A belépőt megragadta egy kb. 50 cm magas régi bronz ércbányász-szobor posztamense mellett az 1948-as Széchenyi-aknai sújtólégrobbanásakor az ácsolatba mélyen beékelődött szívlapát, amely a föld mélyének olykor elszabaduló vad erőit szemléltette. A vitrinekben láthatók voltak a távoli és a közelmúlt különböző országos sport- és kulturális eseményein szerzett díjak, serlegek, kupák és egyéb emlékek 1925-től. Külön tárolókban voltak kiállítva bányász (dísz-) egyenruhák, különleges benzin biztonsági lámpák, bányamentő-, menekülő- és újraélesztő készülékek és műszerek.

A *bal oldali teremben*: Szent Borbála szobra (Zsolnay-kerámia, 1931-ből) fogadta a látogatókat a legkülönbözőbb bányászati tárgyak, eszközök, szerszámok, gépek, modellek – a jövesztés kézi szerszámaitól a szénelőkészítés villamos működésű szemléltető törzsfájáig – társaságában. A bányaszállítás emlékei között: az egykori nagymányoki akna működő modellje, melyet a KBM épületének renoválása miatt a múzeum raktározott anyagából adott vissza Molnár László, a múzeum igazgatója.

A *jobb oldali teremben* voltak láthatóak a Mecsek-vidéki bányamunkás élet és a mozgalom társadalmi és politikai emlékei mellett a még igen fiatalos és rövid életű „Szocialista brigádmozgalom” és „Munkásórség” tárgyi és iratanyaga. Itt voltak kiállítva a bányamérés műszerei és eszközei 1860-tól, a mecseki többszintes mélyművelésű bányák térbeli elhelyezkedését Széchenyi-aknától a György-aknáig szemléletesen bemutató színes, belső megvilágítású, térbelitérkép-aszta.

A teremből a folyosóra kivezető kisebb helyiségben a Mecseknek a hazai geológiai adottságok mellett szinte egyedülálló széles skálájú ásvány- és kőzetvilága, őslény csontmaradványai és a pécsi liász-specialitás, jókora „gömbszén” volt látható.

A múzeumot több ízben érte rendkívüli kár. A ritka, század eleji, rézből készült benzin biztonsági lámpákat vitte el értékesítésre, más alkalommal a folyosók

faláról lefeszített réz reliefet csavarta fel elszállításra egy fémgyújtó, de megzavarhatták, mert végül zsákmányát nem vihette el. Folyamatosan fogyott el a metánmérő műszerek bevezetése miatt a bányából kiszorult, már csak a múzeumban őrzött – a bányásztemetések hangulatát megadó – 24 db benzin-biztonsági lámpa.

AZ URÁNBÁNYÁSZATI KIÁLLÍTÁS

Az ércbányászat történetének két időszakát bemutató tárolók közül egy kisebb teremrészben az **Őskortól a középkorig** és **Középkori bányászatunk 1627-ig** szerint tagolva, eredeti őskori leletek mellett, a magyar és a közép-európai ércbányászat dokumentumai, kulturális emlékeinek reprodukciói, modelljei, eszközök voltak láthatóak.

A nagyobb teremrészben voltak a magyar ércbányászat legfiatalabb és legrovidebb életű ágazata. Az uránbányászat kiállítása bemutatta az érc kutatásától kezdődően a bányászat és az érc vegyi feldolgozásának teljes folyamatát.

A terembe lépve az első látvány a hatalmas fém fúrótorony-modell volt. Ki volt állítva Szalay Sándor debreceni professzor ajándéka, az 1950-es évek elején az intézetében készített uránkutató Geiger-Müller számláló műszer, amellyel a magyar hasadóanyag-kutatás terepi munkáit megkezdték.

Az összegyűjtött műszer- és modell-anyagot a bányászati munkafolyamatok: kutatás, fúrás, robbantás, rakodás és a szakágak: geofizika, geológia, bányamérés szerint csoportosították. **A mecseki uránérc-kutatás** tárolójában kutatási dokumentumok, fotók voltak láthatók a kutatás fázisaiból, az uránkutató terepi és bányabeli műszereinek alkalmazásáról. **A mecseki ércbányászat termelési technikája:** műszerek, eszközök, képek, dokumentumok mellett szerepelt a PV-I. feltöréshajtó padozat működő modellje.

A béke és a haladás szolgálatában feliratú vitrinben zászlók, oklevelek, érmek voltak kiállítva az uránbányászat sikeres évtizedeiből.

Az Uránból energia című villamos működtetésű törzsfő az uránérc dúsításától a fűtőelemgyártáson keresztül az atomerőműig a teljes folyamatot szemléltette. Az uránércbányászat kiállítása nem lett volna teljes a nehéz fizikai munka mellett kikapcsolódásként alkotó, fadaragó bányászok néhány munkájának bemutatása nélkül.

A MECSEKI BÁNYÁSZATI MÚZEUM ÁLLANDÓ FÖLDALATTI KIÁLLÍTÁSA

A 20. század elejétől már többször (1919-ben és 1928-ban) felvetődött egy – a bányabeli környezetet és hangulatot is érzékeltető – földalatti bemutató bányakomplexum létesítése.

A történelmi belváros alatt az évszázadok folyamán kialakult és az elmúlt évtizedekben állandó omlásveszélyt jelentő pincerendszer lehetőségét kihasználva készülhetett el a Bányászati Aknamélyítő Vállalat példás kivitelezésében a felszín alatt 8–10 méterrel a közel 400 méter hosszú és csaknem 1050 m² területű kiállítóter, melyben 1981. szeptember 5-én, a XXXI. Bányásznapon megnyílhatott a Mecseki Bányászati Múzeum Állandó Földalatti Kiállítása (ÁFK), a „Bánya a város szívében”, az ország leghosszabb földalatti bányászati kiállítása.

A kiállítás Pécs belvárosának legrégebbi, legismertebb, múzeumi környezetben, a Káptalan – a pécsiek szerint a „Múzeum-utcában” található, abba szervesen illeszkedve változatosságot jelent a képző- és iparművészeti kiállítások között.

Az egykori pincelejárat pihenőszintjén láthatók többek között a Délkelet-Dunántúl hasznosítható ásványait és kőzeteit, kőszén- és ércelőfordulásait rendszerben bemutató ásványgyűjtemény, Bocz Gyula szobrai: az *Atommag elektronjai* és a *Tektonikai mozgások*, az utóbbi években ide került sok hányattatás után a nagymányoki akna működő modellje, és a szénbányászat korábban a múzeumban bemutatott, megmaradt régi eszközeinek, szerszámainak egy része is.

A *pihenő szinttől a „bányáig”*: a lejtős vágati – lejtakna, ereszke – szállítás eszközei, a „*bánya*” *szintjén*: először egy kb. 2,5 m átmérőjű falazott aknácska és az aknamélyítés eszközei láthatók.

A *keleti szintes „bányavágat”* (földalatti bányafolyosó) szakasz – a Janus Pannonius utca 4. számú ház pincéjébe felvezető vészkijáratig – a *szénbányászat bemutatója*. Maga a „vágat” a fontosabb vágatbiztosítási technológiákat mutatja be, a vágatból nyíló fülkékben dőlésben kiképzett vágat, „gurító”, fejtés típusok, légosztály elválasztó légajtó, sújtólégbiztos villamosberendezések, a *vészkijárat felőli ágba*n bányában használt szivattyú, személy-, anyag- és vízszállító kocsik, „vagonett” (2,3 m³ űrtartalmú csille), sújtólégbiztos diesel bányamozdony van kiállítva.

Visszafelé a *nyugati szintes bányavágat* szakasz az uránérc-bányászat bemutatója. Itt láthatók: fémtámmal biztosított kamrafejtés, feltöréfej ercdöntővel és járósztállyal, fejtéskamra hálós főtebiztosítással, vágathajtás kanalas rakodógéppel, főtecsavar-biztosítás fémhálóval, „torokrétózó” (betonszóró) gép, akkumulátoros bányamozdony.

Az ÁFK látogatottsága az utóbbi években elérte a 16 ezer főt. A Világörökség közelsége miatt a továbbiakban az eddigieket meghaladó látogatói létszámra is lehet számítani.

VOLT EGYSZER EGY MÚZEUM

A mecseki bányászat visszafejlesztése, a fenntartás terhei, a vállalatok felszámolása 1993-ban a múzeum tevékenységének szüneteltetéséhez, 1994-ben az egykori igazgatósági épület értékesítéséhez, a múzeum anyagának – akkor rövid, átmenetinek látszó időre – becsomagolásához és az újhegyi, István-aknai, vasasi üzemek különböző tárolóhelyein történő elhelyezéséhez, az anyag egy részének tönkremeneteléhez, illetve eltűnéséhez vezetett. Eláztak 100–150 éves térképek, eltűnt pl. a Starke-Kammerer kisteodolit (1860) pótolhatatlan távcsöve, a nyugdíjas bányamérnökötől megvásárolt, a bányászat és a rokon földtudományok témáit tartalmazó motívum bélyeggyűjtemény stb.

Pécs város önkormányzata a Déryné utca 9. sz. épületet azzal a feltétellel vásárolta meg, hogy a múzeum felújítás után visszaköltözhet az eredeti helyiségekbe, az épület többi részét fogják egyéb célra hasznosítani. A szerződés ellenére az épületet 30 évi használatra ingyen birtokba vevő Angol Kulturális Központ Alapítvány nem adott lehetőséget a múzeum visszahelyezésére. A bányászat összeomlásával kapcsolatos súlyos szakmai feladatok miatt a vállalat akkori vezetői sem tudtak érdemben tenni a helyiségek visszaszerzése érdekében.

Itt a két bányászati ág múzeumügye – reméltük, hogy csak átmenetileg – kettévált, ezért külön tárgyaljuk az ércbányászati ág megvalósult kiállítását és a kőszénbányászat „alvó” múzeuma felébresztéséért tett erőfeszítéseket, reményeket, illetve azok napjainkban történő megvalósulását.

MECSEKI BÁNYÁSZATI MÚZEUM URÁNBÁNYÁSZATI KIÁLLÍTÁS

Az épület felújítása, majd értékesítése miatt kitelepített ércbányászati gyűjtemény egyes darabjait kiállítás céljára kölcsönadták a várpalotai Thuri-várban lévő Vegyészeti Múzeum bányászati részlegének, a Rudabányai Bányászati Múzeumnak, illetve a soproni Központi Bányászati Múzeumnak. A gyűjtemény általános, történelmi bányászati emlékeit a pécsi Janus Pannonius Múzeum illetékes gyűjteményei őrizték, többi darabját évekig különböző helyeken tárolták. Kővágószőlős önkormányzatának ajánlatára egy használaton kívüli iskolaépületben, az uránbányászat magyarországi szülőhelyén, Kővágószőlősön 1997. augusztus 19-én – viszonylag kevés kárral, veszteséggel – megnyílt az Uránbányászati Kiállítás (UK) a MBM – egyik – jogutódjaként.

HOGY ÚJRA LEGYEN MECSEKI BÁNYÁSZATI MÚZEUM

1997-ben megvalósíthatósági tanulmányt és pályázatot készített a Kútforrás Kft. a még meglévő mecseki bányászati értékek további romlásának megállítására, megmentésükre a későbbi, Széchenyi-aknán történő bemutatás, hasznosítás érdekében. A szükséges pénzügyi forrást – az épület- és épületgépészeti felújítás és megőrzés, értékmentés akkor 64 milliós költséget igényelt – a Környezetvédelmi Alapra benyújtandó pályázat biztosította volna, melyhez a saját részt a Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. és a Pécsi Erőmű Rt. egyenlő arányban volt hajlandó biztosítani.

A bányászati bemutató és a múzeum kialakítási és fenntartási költségeinek előteremtését a külföldön már működő hasonló objektumokhoz hasonlóan más funkció(k) megteremtésével, a múzeummal és kiállítással szerves egységben megvalósuló és működő *Környezetvédelmi Expó*val szándékoztak megvalósítani, melynek tervét Bachmann Zoltán dolgozta ki. A pályázat 1998-ban elnyerte a Környezetvédelmi Minisztérium 14 M Ft-os támogatását, de a két támogató vállalat az év folyamán nem tudta hozzáadni a korábban vállalt önrészt, ezért a tervezett program nem valósulhatott meg.

MÉGIS LETT BÁNYÁSZATI MÚZEUM PÉCSETT!

Az Mecseki Bányavagyon-hasznosító Rt. közeli megszűnése miatt 2003-ban Pécs város Önkormányzatával, a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatóságával és a pécsi Bányakapitánysággal való többszöri tárgyalás eredményeként a Mecseki Bányászati Múzeum szénbányászati anyagának elhelyezése és kiállítása megoldást nyerhetett a Pécsi Bányakapitányság épületében, de a kiállítás üzemeltetésére az egyre romló gazdasági helyzet miatt sem a város, sem a megye nem vállalkozhatott.

A szerződéses alapon már eddig is több vidéki Bányászati Múzeumot működtető Központi Bányászati Múzeum Alapítvány vállalkozási szerződést kötött a Mecseki Bányavagyon-hasznosítóval és a Mecsekérc Környezetvédelmi Rt-vel. Ennek értelmében a Mecseki Bányászati Múzeum teljes törzsanyagát leltár alapján átvette, a hiányok törlésével és az átvétellel kapcsolatos jogi és adminisztratív feladatokat elvégezte, a szénbányászati gyűjteményből 2004-ben állandó kiállítást szervezett, és azt folyamatosan működteti a Pécsi Bányakapitányság épületében. Az Állandó Földalatti Kiállítás és az Uránbányászati Kiállítás gyűjteményének kővágószőlősi működését is biztosítja az érintett önkormányzatokkal és a Baranya

Megyei Múzeumok Igazgatóságával egyeztetett feltételek szerint. A független alapítvány a megyei múzeummal ellentétben, amelytől pl. 2003-ban 40 millió forintot vontak el, közvetlenül kaphat központi támogatást.

A MECSEKI BÁNYÁSZAT TÖRTÉNETE ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

A Központi Bányászati Múzeum Mecseki Bányászati Múzeuma 2004. szeptember 3-án nyitotta meg a kiállítást és bányászat-történeti könyvtárát a Pécsi Bányakapitányság József Attila utca 5. sz. épületében.

A látogatót két Szent Borbála-zászló – az 1866-os DGT és a Pécsbánya-telepi cserkészcsapaté – a korábbi kiállítás két szép darabja fogadja, egy megkövesedett fatörzs, ősgyík lábnyoma, a pécsi mamut lapockacsontja, és természetesen egy jókora gömbszén kíséretében.

A képzőművészetet többek között Platthy Györgynek két bányász témájú olajfestménye mellett két Zsolnay-kerámia szobor, a „Szent Borbála” (1931-ből) és a „Bányakovács a 19. század közepéről” (sómázás pirogránit, 1931), valamint a DGT 19. századvégi Szent Borbála- és alkalmi emlékérmek képviselik.

A falakon sok a fotó (1852–1952) a korábbi múzeum tárolt anyagából és az utóbbi évtized gyűjtéséből (Kútforrás Kft., Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány, magán személyek).

Bányász- és bányatiszti díszegyenruhák mellett megtaláljuk a DGT kb. 50 cm átmérőjű, a hajózás horgonyát a bányászjelvénnel kombináló, lombkoszorúba foglalt fémcímerét is.

Több szöveges és képes dokumentum másolata szerepel a kiállításon, részben alapításkori, részben mostani adományként, a Magyar Országos Levéltártól, a Baranya Megyei Levéltártól, a pécsi Janus Pannonius Múzeumtól és egyéb forrásokból.

A kiállításon – a teljesség igénye nélkül – láthatóak: kéziszerszámok, bányamentő készülékek, metánmérők, bányalámpák a bányamécstől a villamos fejlámpáig, a Ferenc József-akna aknajelző harangja, a Rücker-akna gépház-jelzőkürtje, a bányamérés műszerei (1860–1890) stb. A kiállítás műszaki-technikai anyaga a korábbi múzeum megmaradt tárgyaiból került ki, az uránbányász-kiállítás néhány darabjával kiegészítve.

Eredetiben látható – a múzeum kiállításában először – Szent István-akna *Vendégkönyve* ma már történeti értékű bejegyzésekkel, aláírásokkal 1923-tól, 48 év megszakítással az 1993. évi bezárásig, és felszentelésének márvány emléktáblája (az üzem padlásán vészelte át azt az időt, amikor pl. a Széchenyi-akna hasonló emlékét megsemmisítették).

Az állandó kiállítást kiegészíti a könyvtár anyagából kiállított kb. 1000 kötet műszaki/bányászati szakkönyv, pl. néhány régi sorozat: Porosz bánya-, kohó- és sóügyi lap (Berlin, 1864–1899. évi kötetei), Ottó Lueges Technikai lexikona (Stuttgart, 1904. I–VIII. kötet), a Magyar Földtani Intézet Jelentése az 1910-es évektől.

Sajnálattal kell mégis megállapítanunk, hogy Pécs városának az olyan sok értéket adó, több mint két évszázados mecseki kőszénbányászat és a rövid életű, de műszakilag magas színvonalú uránérc-bányászat szakmai, emberi és műszaki emlékeit együtt bemutató Mecseki Bányászati Múzeuma egyhamar nem lesz.

GAZDA FERENC

PÉCS–BARANYA POSTATÖRTÉNETE

A négy évszázadon át római uralom alatt álló Pécs, az akkori Sopianae, a kor egyik fontos közlekedési és hírközlési csomópontja volt, hiszen fontos útvonal mentén terült el, amelyen a római posta, a *cursus publicus* járatai is közlekedtek.

II. Ulászló király idejében, az 1494–95-ös években a királyi futárszolgálatot küldöncök, sürgős esetben futárok végezték.

Az 1526-os mohácsi tragédia évszázadokra megakasztotta Pécs gazdasági és kulturális fejlődését. A 16. és 17. századokban a postai szolgálat szervezetlen és esetleges volt. Hogy mely országországban látta el a postaszolgálatot a pozsonyi főpostamester, mely országországon az erdélyi fejedelem postája és mely országországon maradt postaszolgálat nélkül, az mindig a változó hadiszerecsétől függött.

Pécs első postamestere **Kränner¹ Frigyes** volt, aki valószínűleg a felszabadító császári seregekkel érkezett a városba, „s királyi adományként a postaépület számára belsősegeket, a postalovak ellátására pedig legelőket kapván a postai szolgálatra berendezkedett.” Ekkor a postaépület egyben a (fő)postamester lakásául is szolgált, főbejárata a Budai (ma Király) utcára nyílt, mellébejárata, amelyen keresztül a postakocsik közlekedtek, a Posta (ma Perczel) utcában volt. Kränner Frigyes a postamesterségben fia, **Kränner Ignác** követte, 1744. márciusában az unoka, **Kränner Ferdinánd** kérelmét a megye pártolólaga terjesztette fel az udvari kancellária vezetőjének, s mivel a postát ebben az időben reáljogként kezelték, megörökölhette a postamesterséget. 1757-ben a pécsi postát Sigh György vette meg. A szerződés szerint 2300 forintot fizetett a postaállomásért, s ebből 1000 forint a postajogra esett.

Sigh György német nyelvű szolgálati naplójából megtudjuk, hogy Pécsre minden második napon érkezett „ordinária” posta felváltva Eszékről és Nagykanizsáról a nap legkülönbözőbb időszakaiban, s negyedórai kezelés után ment tovább. Őt fia, **Sigh Mihály** követte, majd 1781-ben **Wangl János Gerváz** a postamester.

A következő postamester **Klobucharich György** mérnök lett, aki 12 000 forintért vásárolta meg a postát elődjétől.

1803-ban Baranya megye is bekapcsolódott az országos személyforgalomba. Kéthetente Buda és Zimony között, Mohácson és Eszéken át rendszeres delisánszjárat közlekedett, mely 1844-től Pécs városát is útba ejtette.

Pécsett postahivatal az 1840-es években a Posta (ma Perczel Miklós) utcában működött. A postamester **Speiszer János** volt, rajta kívül még egy postai alkalmazott dolgozott a hivatalban, ők voltak a korabeli pécsi posta személyzete. A postaszállítást kétfogatú kocsival végezték. A postakocsis nyakában zsinóron postakürt lógott, melynek hangjára mindenkinek ki kellett térnie.

1848-ban a posta nem működött rendszeresen, erre kell következtetnünk a pécsi járási főszolgabíró panaszából, aki szerint a hivatalos iratok a postán „elhevertetnek”.

¹ Nevét többféleképpen írták, így Kränner, Krenner, Kröner, Krémer, Kréner

Az 1848/49-es forradalom leverése után 12 postahivatal működött Baranya megyében: Dunaszekcsőn, Szederkényben, Baranyaváron, Siklóson, Lapáncsán, Mohácson, Szentlőrincen, Szalántán, Laskafalván, Pécsváradon, Hercegszöllősen és Pécssett.

Az 1850-es évek elején bevezetett új rendszer fontos változásokat hozott a pécsi posta szervezetében. Különválasztották a postahivatalt a postaállomástól, s az előbbit **Männl Adolf** postatiszt, míg az utóbbit **Dobszay István** postamester, Speiszer utóda kapta meg.

1852 decemberében Pécs és Siklós között „az ipar és kereskedelem emelésére” heti kétszeri kariojárót rendeztek be, amely összeköttetésben állt a Pest-Buda és Pécs, valamint a Pest-Buda és Zimony között közlekedő postajáratával.

1860. június 5-én a pécsi posta közzétette új postai menetrendjét, mely szerint a levélposta Bécsbe, Sopronba, Nagykanizsára, Eszékre és Mohácsra naponként 12 órakor, Pest-Budára este 6 órakor indult. Szekérposta járt ki Pécsről Pestre, Mohácsra, Szigetvárra és Siklóra. 1863-tól Pécs és Boglár között Kaposváron át naponta málhakocsi-járatok közlekedtek.

1865-ben a távíróforgalomba is bekapcsolódott a vármegye, ekkor létesített távíróvonalat Pestről Zimonyba, Szekszárdon és Eszéken át.

A kiegyezéssel kezdetét vette a magyar postaintézet önállóvá válási folyamata. 1867. május 4-én **Gervay Mihályt** országos főposta-igazgatóvá nevezték ki. Vezetése alatt a posta fejlődése hamarosan nagyarányú lendületet vett. A postahivatalok homlokzatáról az osztrák címereket eltávolították, helyükre magyar nyelvű, magyar címerrel ellátott új címertáblák kerültek. A kétféjű sasos pecsétymókat magyar címeresre cserélték ki. A pécsi postán több elkülönült részleg működött: pénzfelvevő, levélfelvevő, szekérpostai (azaz csomagszállító) részleg.

1867 után a pécsi posta rohamos fejlődésnek indult, s már 1868. május 10-én kincstári postahivatallá alakult át, amit **Belloberg Nándor** postafőnök hirdetésében közölte a város közönségével.

1870-ben Pécssett még az egész postahivatal elfért egy kis épületben. A postaszolgálatot egy postamester egy hivatalnokkal és egy kézbesítővel látta el.

1885-ben **Vécsey István** a pécsi postafőnök. Az ő ténykedésének köszönhető, hogy a magyar vidéki városok közül – Pozsony után – Pécs másodiknak létesített távbeszélőközpontot. **Koharits János** takarékpénztári főkönyvelő adta be a pécsi távbeszélőközpont létesítésére vonatkozó kérelmet, s már 1885 májusában meg volt a 20 évre szóló, kizárólagos jogot biztosító engedélyokirat. A távbeszélőközpont a Koharits-házban, a Gyár utca (ma Várad Antal) 6. sz. alatt volt elhelyezve.

A postának a távírdával való egyesítésére 1887-ben került sor, s még ebben az évben – a nagykanizsai távírda igazgatóságából, s a soproni postaigazgatóság egy részéből – megalakult a Pécsi Posta- és Távírda-igazgatóság.

A pécsi postaigazgatóság első vezetője **Opris Péter** lett. Huszonöt éven keresztül állt a postaigazgatóság élén. Működésének egyik legnagyobb eredménye az új pécsi postapalota felépítése volt.

1896-ban a pécsi főpostán 52 személy látta el a postaszolgálatot, az igazgatóság dolgozóinak létszáma 38 fő volt.

1896-ban 95, a századfordulón már 102 posta- és távírda-hivatal működött Baranya megyében.

Opris Péter 1913-ban bekövetkezett váratlan halála után helyettese, **Brunner Olivér** követte őt az igazgatóság vezetésében. Az első világháború kitörésével az új vezető legfőbb gondja a hadi ügyosztály megszervezése, továbbá egy „tábori osztályozó állomás” felállítása volt. Brunner 1917-ben elhunyt, utána **Forgon Lajos**, **Battenberg Lajos**, majd 1918 októberétől **Szabon István** lett az igazgatóság vezetője.

A pécsi postaigazgatóság e küzdelmes korszakának érdekes epizódja a „Baranya-bélyegek története”. A posta-vezérigazgatóság engedélyt adott a pécsi postaigazgatóságnak, hogy meghatározott mennyiségű bélyeget magasabb értékű felülnyomással lásson el. A pécsi postaigazgatóság a felülnyomott bélyegek nagy részét egy eszéki konzorciumnak adta el a rányomott értéknél jóval magasabb áron, s így akkora összeghez jutott, hogy a városnál lévő 700 000 korona tartozását kifizette, a fennmaradó összeg nagy részét pedig a postás dolgozók akkori, meglehetősen alacsony életszínvonalának emelésére fordította.

Az első világháború okozta károkat a 20-as években helyreállították. Normalizálódott a postaforgalom, a távíró- és távbeszélő-kapcsolat. Vidéken is rendbe hozták a megsérült telefonközpontokat, a nagyobb városok, közöttük Pécs is CB rendszerű telefonközpontot kapott.

A 20-as évek közepétől folyamatosan növekedett a távíróforgalom. Hosszú ideig a Morse-rendszer volt az uralkodó, de Pécs–Budapest és Pécs–Nagykanizsa között már a század elejétől működött Hughes-távíró. A Pécs 1. postahivatalban 1934–35-ben kerültek üzembe a Creed és Siemens nagyobb kapacitású berendezések.

Az 1929–33-as nagy gazdasági válság idején a posta fejlődése lelassult, de nem torpant meg. A hírközlés korszerűsítése folytatódott, 1930-ban üzembe helyezték Pécsen az első 5000 állomásos Rotary-rendszerű automata telefonközpontot.

Az 1930-as évek végéig lényegében a pécsi igazgatósági kerület postai és hírközlési rendszere európai színvonalúvá vált. A II. világháború kitörése után a fejlődés megállt, a postai forgalomban egyre több korlátozást vezettek be, a dolgozók egy részét tábori postaszolgálatba állították.

Az 50-es évekre a terület postai és távközlési hálózata újjáépült. Megkezdődött az igazgatóság területén a vezetékes rádió hálózatának kiépítése, a posta átvette a hírlapterjesztést.

1959–1962 között az elavult Morse-hálózatot felszámolták Pécsen is, s kiépült a TGX-hálózat.

A Magyar Posta 1965-ben Pécs város területén Városi Távközlési Üzemet hozott létre, a távbeszélő szolgálat egyre növekvő üzemeltetési feladatainak ellátására.

1972 első hónapjaiban befejeződött az új technikát képviselő síófoki crossbar rendszerű távbeszélő központ telepítése. Ez év augusztus 18-án üzembe helyezték a Pécs 1-es Postahivatalban a 12 000 állomás kapacitású crossbar távbeszélőközpontot. Ezzel párhuzamosan jelentős kábelhálózat fejlesztés is történt.

1972-ben a Pécsi Igazgatóság áttért a postaanyag közúti szállítására, illetőleg Pécs–Budapest között postavonati szállításra.

A rendszerváltás után több változás következett a posta életébe. 1990. január 1-jétől a Magyar Posta három önálló vállalatra vált szét. A Matáv Rt., az Antenna Hungária Rt. mellett a Magyar Posta Rt. a klasszikus postaszolgálat mai intézménye.

A Pécsi Postaigazgatóság épülete

A kiegyezéskor a közhivatalok közül a legrosszabb körülmények között a posta- és távíróhivatalok látták el feladataikat. A legkedvezőtlenebb helyzetben a központi, irányító postaszervek voltak, így a Magyar Királyi Posta a 19. század második felében az igazgatósági épületek kiépítésére törekedett.

Pécs, mint kedvezményezett város, első helyen szerepelt. 1901-ben meghirdették a pécsi igazgatóság épületterveinek tervpályázatát, amelyen a díjnyertes pályamű **Balázs Ernő** terve lett. Opris Péternek, a pécsi postaigazgatóság első vezetőjének múlhatatlan érdemei vannak az épület létrejöttében. Már 1894-ben átíratott küldött a városi vezetésnek, közölve, hogy az akkori helyiségek az igazgatóság céljára nem felelnek meg. A várossal folytatott tanácskozások eredményeképpen Pécs város 2000 négyzetméter területet ajánlott fel ingyen a postakincstárnak, ami a szomszédos teleknek a kincstár által történt megvétele révén 3067 négyzetméterre bővült. A kétemeletes hatalmas postaépület építése 1902 végén kezdődött, és 1904 április havában fejeződött be. Az április 27-én kiadott lakhatási engedély alapján a postaigazgatóság 1904. május 1-jén beköltözött az új épületbe.

A francia reneszánsz stílusban tervezett homlokzatán az egyenlő szárú háromszögben lévő angyalos, koronás címert majolikából a pécsi Zsolnay Kerámia-gyár készítette. Az ötvenes években a címerdísz eltávolítására több ízben született felsőbb határozat, ám **Hidegkuti Andor** postaépítész ezt nem teljesítette, hanem bádoglemezzel lefedette.

A felső emelet mellvédsávjában a hírközlést ábrázoló gyermekalakos domboorművek, a baldachinos két szobor ugyancsak a Zsolnay-gyár terméke.

1981–86 között a postaépület homlokzatát, az 1990-es években a technológiai helyiségeket újítták fel. 2003-ban sor került az épületbelső teljes átalakítására. A tervezők – **Németh János** és **Boa Árpád** – figyelembe vették a csarnok építészeti lehetőségeit, s ezeket megőrizve, kiemelve tervezték meg a mai kor postai szolgáltatásaihoz igazodó berendezést. A százéves múlt és a modern technika összhangja egyedülálló harmóniát teremtett. Az ország második legnagyobb ügyfélforgalmát lebonyolító postán az ügyféltér kitágult, alapterülete csaknem a kétszeresére nőtt. A kiszolgáló munkahelyek száma 31, ehhez egy nagy alapterű postabolt tartozik. Az előtérben postatörténeti emlékszoba mutatja be a postás szakma írásos és tárgyi emlékeit a 18. század elejétől napjainkig.

A postamúzeum és a helyi gyűjtésből származó olyan eszközöket, bútorokat, berendezési tárgyakat mutatunk be, amelyek az általános postai szolgálat tárgyi emlékei. A bejárattól jobbra látható a korabeli szabvány szerint készült felvevőpult, németből átvett nevén „salter”. Az asztalon a 20. század elejének jellegzetes felvételi tárgyai láthatók, mint például a tapper, a toll- és tintatartó, tintásüveg, gumi

bélyegzőpárna, fa aprópénztartó, irattartó, bélyegzőtartó, bélyegzőpárna, utalványtépő, levélmérleg, tűzőgép.

A felvevőpult mögött látható a sűrített levegővel működő elektromos csőposta-berendezés, amelyet olyan hivatalban használtak, ahol a felvett táviratot az emeleti gépekhez kellett továbbítani. Szeleprendszerrel ellátott csővezetékéből áll, a küldeményt egy henger alakú fémtokba, a „futár”-ba helyezik, amelyet légsűritéssel, illetve légritkítással továbbítanak a csőben.

Az első csőpostát 1857-ben, egy londoni távírdában rendeztek be, a hivatal belső forgalmának lebonyolítására.

Nálunk, Magyarországon csupán a postahivatalok belső forgalmának bonyolítására használtak kisebb méretű csőpostákat, az 1890-es évektől.

A felvevőpult mögött kézi kapcsolású telefonközpont van, LB-telefonkészülékkel.

A csomagfelvételi munkahely felszerelése egy fából készült tizedes mérleg, a hozzátartozó súlykészlettel.

A terem bal oldalán nézhetjük meg a csőposta érkezési oldalát, ahová a futárban a küldemény érkezik. A dobogón postai kezelési kisgépek állnak. A levélbélyegző-gép, a bankjegyszámláló, szalagos összeadó gép az 1960-as évekből származnak.

A falakon körben a magyar postatörténet egyes korszakainak cím, illetve címertáblái függenek. Címerrajzuk a magyar államiság változásait is bemutatja.

A bejárattal szemben a Magyar Posta-altisztek Országos Egyesületének zászlója tiszteleg, díszes zászlótartó rúdon.

A Magyar Posta-altisztek Országos Egyesülete az 1890-es évek elején alakult. Célja elsősorban a jótékonykodás, egymás segítése és gyűjtések szervezése volt. A társaságot az 1895-ös nagy postássztrájk kovácsolta igazi egyesületté. Megmozdulásukkal elérték, hogy a posta vezetősége módosításokat hajtson végre a fizetésemelést, a bánásmódot és a szolgálati időt illetően.

Az egyesületnek külön üdülőtelepe, dalárdája, könyvtára volt. Adakozásokat, segélyezéseket, ünnepélyeket, postásbálokat szerveztek. Az elhunyt egyesületi tagok temetéséhez és az özvegyek, árvák megsegítéséhez is hozzájárultak. A temetésekre, ünnepélyes alkalmakra rendszerint kivonultak az egyesület képviselői az egyesületi dalárdával és az egyesületi zászlóval. Az egyesület vidéki szakosztályainak szintén volt külön zászlójuk, melyek felavatása ünnepélyes keretek között zajlott.

A Magyar Posta-altisztek Országos Egyesületének zászlaját, melynek hiteles másolata a kiállításban megtekinthető, **Besztercei György** 1988-ban ünnepi keretek között a Szekszárdi Nyugdíjas Klubnak ajándékozta.

Az előtérben két külön vitrinben kerültek elhelyezésre a postai szolgáltatók – levél, csomag, táviró, távbeszélő, pénz, hírlap – eszközei, okiratai és néhány korabeli fénykép.

KOSZTICS ISTVÁN

CIGÁNY KULTÚRA ÉS NÉPRAJZI EMLÉKEK PÉCSETT

1989. március 29-én, cigány képzőművészek kezdeményezésére 36 fővel alakult meg Pécssett a **Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület**. Az Egyesület elsődleges célja volt, hogy megszervezze a Pécs-Baranyai, s későbbiekben a Dél-Dunántúli régió cigányságának közművelődési, kulturális és művészeti érdekképviseletét. Fontos feladatának tartotta, hogy ezen érdekképviselet hatékony ellátása érdekében létrehozson egy kulturális és módszertani központot.

Az Egyesület megalakulásának évében a Baranya Megyei és a Pécs Megye Jogú Város Tanácsa hathatós támogatásával megnyitotta a Rácz Aladár Közösségi Házat, Pécs történelmi belvárosában. Névadójának azért választotta Rácz Aladárt, mert az első cigány Kossuth-díjas nemcsak egy cimbalmos volt, hanem a cimbalommuzsika komolyzenei megteremtője is, a Zeneakadémia tanára, nemzetközileg elismert művész.

Európai koncertturnéján, az ott élő emberek **Rácz Aladár** (1886–1958) művészetén keresztül találkozhattak a hazai cigányság értékeivel. A róla elnevezett közösségi ház is a hagyományos cigány kultúrán túl az 1970-es évektől fokozatosan megjelenő és fejlődő művészeti ágak megismertetésének színhelyévé vált.

Megalakulást követően létrejött a **Cigány Képzőművészek Stúdiója**, mely összefogja a Baranyában szép számmal jelenlévő roma képzőművészeket: **Ráczné Kalányos Gyöngyi, Orsós Teréz, Fenyvesi József, Jovánovics László, Horváth Zoltán, Kosztics László, Füzesi József, Szilber Mátyásné, Bogdán János, Veres Istvánné.**

A művészek alkotásaiból a **Rácz Aladár Közösségi Ház** állandó kiállítási anyaggal rendelkezik, mely vándorkiállítás jelleggel hazai és külföldi kiállításokon nagy sikerrel vesz részt.

Alkotásaik az egyesület könyvkiadási tevékenysége keretében kiadott kötetekben illusztrációként is megjelennek, vallásos jellegű alkotásaik díszítik, az 1992-ben, a II. János Pál pápa pécsi látogatása tiszteletére kiadott *La Biblake Svunci Evangeliumura* című cigány nyelvű Képes Bibliát. Ezen anyag a pécsi Székesegyházban egy nagyszabású kiállításon vett részt.

Rendszeresen meghirdetjük a tehetséges cigány fiatalok képzőművészeti kiállítással egybekötött pályázatát, ahol a nyertes felvételt nyer a Cigány Képzőművészek Stúdiójába. Támogatjuk az iskolákban, óvodákban működő képzőművészeti szakköröket.

Hagyományteremtő módon évente kerül megrendezésre a **Cigány Kulturális Napok Pécs** rendezvénysorozat, melynek keretében tudományos tanácskozássra, képzőművészeti fotókiállításra, kézműves bemutatóra, vásárra, irodalmi estre stb. kerül sor.

Minden évben e rendezvénysorozat programjai között bemutatjuk az új művészeti ágakat, így több ízben komolyzenei és jazz koncertre is sor került.

Cigány Színházi Találkozók keretében pedig cigány színműíró és rendező darabjainak bemutatására kerül sor, illetőleg cigány színművészek önálló darabjai is szerepelnek a találkozókön.

Több éve a fesztivál keretein belül társszervezők bevonásával kerül megrendezésre *A cigányság történeti múltja és jelene, különösen a Dél-Dunántúli régióban* című történeti konferencia.

A kilencvenes évek elejétől kerül megrendezésre a grazi Alpok–Adria Alternatív Szervezettel közösen a **Népek Kultúrája Nemzetközi Tábor**, melynek keretében a külföldi és hazai résztvevők a cigány nyelvvel, kézművességgel, hagyományokkal, szokásokkal, történelemmel, irodalommal, művészettel és a megyénkben élő más nemzetiségek kultúrájával is megismerkedhetnek.

Az Egyesület *Nemzetiségként Baranyában* címmel több ízben nemzetiségi hétvégét rendezett a Rác Aladár Közösségi Házban, melyet külföldi alapítványok is támogattak. A programok keretében nemzetiségi képzőművészek kiállításának megnyitójára került sor, politikai kerek asztalt rendeztünk a kisebbségi lét kérdéseiről, kézműves bemutatót és vásárt követően nemzetiségi hagyományőrző együttesek léptek fel, majd a program zárásaként nemzetiségi írók, költők estjére került sor.

1995-től kerül megrendezésre a **Pécs-Baranyai Roma Nap**, amelyre elsősorban a helyi cigány kisebbségi önkormányzatokat és megyei civil szervezeteket hívjuk meg, számukra rendezünk kulturális és szakmai programokat, fesztiválokat.

1998-tól rendezzük meg a **Baranyai Cigányok Tavaszi Fesztiválját**, mely visszatérő rendezvényként a cigány kulturális értékeken túl, a cigány és a magyar együttélés során keletkezett kulturális kölcsönhatásokat mutatja be.

A Közösségi Ház összefogja a megyében még működő kézműveseket (tek-nővájók, kanálvájók, kosárkötők), akiknek visszatérő jelleggel kézműves bemutatókat, vásárokat és külföldi bemutatókat szervez, s ezen tárgyak értékesítésében is közreműködik.

A megalakulást követően jött létre a **Cigány–Magyar Baráti Klub**, mely a két nép kölcsönös megismerésén keresztül évszázados feszültségeket szeretne kioltani. A találkozásokon kívül számos szabadidős programot, kirándulást szerveztek az egyesület támogatásával.

Cigány Módszertani Központként a vidéki egyesületeknek, kluboknak, közösségvezetőknek és egyéneknek állandó szakmai, pályázatírói, jogi tanácsadó szolgálatot tart fent, ahol gyakorlati kérdések megoldását is támogatjuk. Az egyesület több helyi civil szervezet létrejöttét segítette elő.

A Rác Aladár Közösségi Házban a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület 1995 elején megszervezte az 1994 évi önkormányzati választás révén létrejött helyi **Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Szövetségét**, mely országos viszonylatban példaértékű kezdeményezés volt. A szövetség a kisebbségi képviselőknek és a cigány civil szervezetvezetőknek folyamatos képzést és nyári továbbképző táborokat szervez.

A közösségi ház támogatja és összefogja a megyében és a régióban található folklór együtteseket, zenekarokat, tánccsoportokat. Számukra folyamatosan fellépési lehetőségeket biztosít programjaikon, más hazai és külföldi rendezvényeken. Folklóresteket és találkozókat szervez részükre. A zenei stúdió keretében gitár és szintetizátorképzést is szerveztünk.

2002-től évente kerül megrendezésre a **Baranya Megyei Roma Ki Mit Tud** és a díjkiosztó gála a pécsi Palatinus Hotelben, melynek keretében jótékony célú koncertet is szervezünk neves országos roma együttesek fellépésével.

2003-ban a Nagycsedi Fekete Szemek Együttes adott Pécssett nagysikerű koncertet.

Cigány nyelv és kézművesség címmel évente tábort szervezünk a vidéki tehetséges cigány gyermekek számára, akik megismerkedhetnek a cigány nyelvekkel, a kézműves szakmákkal, a cigányság történetével, szokásaival és egyéb kulturális értékeivel.

A fenntartó egyesületen keresztül a közösségi ház részt vesz a cigány könyvkiadásban is, állandó megjelenési lehetőséget biztosít Kovács József Hontalan Mohácsi költőnek. A cigány nyelvű *Képes Biblia* kiadása mellett kiadta a *Cigányok Hiedelemvilága* című kötetet is. Egy osztrák könyvkiadónál pedig közreműködött a *Magyarországi cigány költők* antológiájának kiadásában.

Több író-olvasó találkozót és könyvbemutatót szervezett nemcsak a régióban, hanem a fővárosban s más vidéken élő roma művészek számára is. A programokon többnyire részt vesznek magyar és más nemzetiségű művészek is.

A közösségi ház elkezdte megszervezni a Pécssett működő nemzetiségi közösségi házak csereprogramját, amely révén a Rácz Aladár Közösségi Ház a német nemzetiség kulturális központjában, a Lenau Házban mutatkozott be nagy sikerrel.

A Rácz Aladár Közösségi Ház széles nemzetközi kapcsolatok kiépítését is megkezdte. Pécs testvérvárosának Alpok–Adria Alternatív Grazi Szervezetével van a legrégebbi kapcsolata.

Folyamatosan részt vett a JEV munkájában is, mely az Európai Nemzetiségi fiatalok szervezete. Emellett dán, német és holland kapcsolatokkal is rendelkezik.

2003-ban egy horvátországi cigány szervezettel kötöttünk együttműködési megállapodást, melynek keretében több csereprogramra is sor került.

Az 1989-ben megnyílt Rácz Aladár Közösségi Ház 1996-ig volt az egyesület programjainak színtere, és fejlődött megyei és regionális kulturális és módszertani központtá. Tevékenységének bővülése az épület rossz műszaki állaga szükségessé tette az épület újjáépítését. Az építkezési program a holland külügyminisztérium és az **Együttműködő Holland Alapítványok** főtámogatásából valósult meg, amelyhez több hazai támogató is csatlakozott.

1998. október 9-én került sor az épület ünnepélyes átadására. A Rácz Aladár Közösségi Ház ezáltal a dél-dunántúli régió cigányságának szellemi, kulturális és módszertani bázisává válhat európai színvonalon.

1996-ban a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület **Gémes Balázs** muzeológus kezdeményezésére megalapította az Erdős Kamill Cigány Múzeumot, amely névfelvételéhez Erdős Kamill özvegye hozzájárulását adta. Még ebben az

évből a Művelődési és Köznevelési Minisztérium támogatásával Pécsen a Mária utca 1-ben **Sarok Múzeum** elnevezéssel időszakos kiállítás nyílt a Baranya Megyei Múzeum Néprajzi Osztály cigány néprajzi gyűjteményének felhasználásával.

Az **Erdős Kamill Cigány Múzeum** állandó kiállítása: Képek a baranyai cigányok múltjából és jelenéből, 1999. május 16-án – a múzeum névadójának, Erdős Kamillnak születése 75. évfordulóján – az újjáépített **Rácz Aladár Közösségi Ház** második szintjén nyílt meg. A múzeum elsősorban a baranyai cigányságra vonatkozó sajátosságokat kívánja bemutatni. Alapítóként folyamatosan támogatja a Múzeum működését.

Kiállításunk első paravánján, térképen ábrázoltuk a Mária Terézia által elrendelt cigányösszeírás 1775–1779-es baranyai eredményeit, bemutatjuk az akkor legnépesebb cigány közösség, Siklós családfőinek névsorát, és az ún. „új polgárok” árendaszerződését.

A második paraván az 1893-as cigányösszeírás alapján szerkesztett térképből vonultat fel néhányat, majd a legutóbbi évek kutatásainak országos és baranyai eredményeit tükröző térképeket mutatunk be.

A következő paraván előtt, melyen a román nyelvet beszélő cigányok, a beások himnusza is olvasható, egy női viseletet állítottunk ki Kórósról. Ez a hajdan református magyarok lakta ormánsági falu mára beás többségű településsé változott.

A harmadik paraván túlfelül a román cigány disznópásztor karikáinak ostora és fényképe látható, valamint a következő falfelületen elhelyezett térképhez, a beások mára eltűnt ócsárdi külső telepéhez, az ún. *Kisbukarest*-hez kapcsolódó szöveges és fotós tabló kapott helyet, Faludi András *Cigányok* című, 1964-es könyve alapján.

Szintén a beások életébe, elkésztő helyzetébe nyújt betekintést Mánfai László *Láttelel* című, 1993-as kiállításának válogatott anyaga. E színes fényképek Gilvánfán készültek, abban a faluban, ahol ma is 99%-os a munkanélküliség.

A következő paravánon és alatta, valamint a kiállítás első vitrinjében a hagyományos beás mesterségek – kosárfonás, fafeldolgozás – szerszámai és készítményei szerepelnek, továbbá a munkafolyamatokat bemutató fényképek láthatók. Itt is elhelyeztünk két térképet az 1893-as cigányösszeírásból: ezek a famunkákkal foglalkozó férfiak és nők arányát adják meg a Kárpát-medencében, s bizonyítják, hogy akkor is Somogy és Baranya adott otthont a román nyelvet beszélő cigányok legtöbbszörének.

A következő rész a baranyai beás képzőművészet legjelentősebb képviselőit mutatja be.

Fenyvesi József (1928–2002) Magyarmeckén élt naiv festő három kiállított képe – *Teknővájó*, *Kanalasok*, *Drótos család* – a beás mesterségek bemutatásához kapcsolódik.

Orsós Teréz (sz. 1955) komlói alkotó műveit több könyvben is közölték illusztrációként, mi a *Cigány bölcsődal* című antológia címlapját és egyik illusztrációját tettük a *Cigánykaraván* című eredeti festménye mellé. A paraván túlsó oldalán **Ráczné Kalányos Gyöngyi** (sz. 1965) Komlóról Pécsre költözött festőnő képei láthatók, majd Jovánovics László (sz. 1973), komlói ifjú alkotó két képét, s egy róla készült újságcikk nagytitkát láthatjuk a falon.

A kiállítás második vitrinjében **Kosztics László** (sz. 1958), a baranyai Lapáncsán született, ma már Budapesten élő faszobrász alkotásai kaptak helyet, s a vitrin mellett egyik legnagyobb szobra, a Cigány Madonna.

A harmadik vitrin **Kovács József Hontalan** (sz. 1950), Mohácson élő cigány költőt és publicistát, valamint műveit mutatja be, úgy is, ahogy Szentandrassy István látta: két humoros grafikáját is a vitrinben helyeztük el.

A negyedik tárló a cigányokkal foglalkozó szakirodalomba enged bepillantást, továbbá a cigány tankönyvek és folyóiratok egy részét vonultatja fel a látogatók előtt, továbbá a **Gandhi Közalapítvány** dokumentumait, áldozva egyúttal a pécsi Gandhi Gimnázium tragikusan elhunyt igazgatója, **Bogdán János** (1963–1999) emlékének.

A terem közepén kapott helyet a múzeum névadójának, **Erdős Kamill**nak szentelt paraván és műveinek egy részét bemutató asztaltárlónk. Századunk tán legnagyobb cigány kutatójaként Erdős Kamill végezte el a magyarországi cigányok tudományos klasszifikációját, melyet a kinagyított cikkrészletekből látogatóink is megismerhetnek.

A paraván hátoldalán Erdős Kamill fényképfelvételeiből adunk a cigány mesterségek bemutatásához kapcsolódó válogatást.

Kiállításunk befejezéseként egy az újind nyelvekhez tartozó romani nyelvjárást beszélő pécsi asszony viseletét bemutató bábút láthatunk, a mellette álló asztali tárlóban pedig a mai is kapható (sőt egyre divatosabb) cigány jóskártyákból vonlatunk fel néhányat.

A kiállításunk az alapító Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesület, a Pécs Városi Cigány Kisebbségi Önkormányzat, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Romológiai Szemináriumának, és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Múzeumi Osztályának támogatásával készült. A kiállítást tervezte és rendezte, ismertetőjét írta és szerkesztette dr. Mándoki László folklorista.

A múzeum névadója, **Erdős Kamill** etnográfus, nyelvész, Budapesten született 1924. május 16-án, és Gyulán halt meg 1962. július 2-án. Hadapródiskolát végzett, majd a már Nyugatra menekített Ludovika Akadémián avatták tisztté. Francia fogságba került, ahonnan súlyos tüdőbajjal tért haza, élete végéig gyógykezelés alatt állt. 1952-től Gyulán élt, ahol a Megyei Kórház orvosi könyvtárában könyvtáros is volt. Az ún. kárpáti cigány és oláh cigány nyelvjárás elsajátítása után végzett széles körű nyelvi és néprajzi anyaggyűjtésének eredménye volt a hazai cigányság etnikai csoportjainak elkülönítése. Erdős Kamill tekinthető a hazai romológiai kutatások egyik legjelentősebb alakjának, ő csoportosította máig leghitelesebben a magyarországi cigány nyelvjárásokat. Részlettanulmányai a *Néprajzi Közlemények*, *Journal of the Gypsy Lore Society* (Edinburgh), *Études Tziganes* és a *Psyche* (Paris) című folyóiratokban jelentek meg. Önálló művei: *A magyarországi cigányság*. In: Nemzeti Könyvtár, 1958. III. 1–2.; *A classification of Gypsies in Hungary*. In: Acta Ethnographica, 1958. VI.; *A Békés megyei cigányok. Cigány dialektusok Magyarországon*. Gyula, 1959.

Irodalom: Dankó Imre: Erdős Kamill. In: Ethnographia, 1962.

BÖDŐ LÁSZLÓ

SPORTTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNY PÉCSETT

A pécsi sporttörténeti gyűjtemény létrehozása régi keletű. Úgy kezdődött, hogy többször voltam a Budapesten 1955-ben létrehozott testnevelési és sportmúzeum helyiségeiben, amely nagyon tetszett nekem. Végleges elhatározásomat több minden befolyásolta. Többen megírtuk a Baranya Testnevelés- és Sporttörténete I. kötetét, amely 1987-ben jelent meg. Azt követően sokat gondolkodtam azon, hogy Pécs városában sok kiemelkedő sportoló volt és van jelenleg is, akik kiváló eredményeket értek el a nemzetközi és a hazai versenyeken, számos serleget, érmet és egyéb tiszteletdíjat nyertek. Ezek az értékes relikviák a sportolók, vagy az utódok lakásán, jobb esetben vitrinekben, rosszabb esetben a padláson, vagy a kamrában hevernek. Milyen jó lenne, gondoltam, ha ezeket össze tudnánk gyűjteni és egy állandó kiállításon be tudnánk mutatni az érdeklődőknek. Bizonyára sok minden már elveszett, de ami megmaradt az egy tekintélyes gyűjtemény lenne.

A másik dolog ami hatással volt rám a ceglédi városi sportgyűjtemény volt, amelynek avatására 1992. május 12-én meghívtak. Megható volt az a városi összefogás, amely ezt támogatta. Cegléd város sportolói, még a külföldön élők is eljöttek az avatásra és oda adták az érmeiket, kupákat stb. A ceglédi sporttörténeti bizottság, vezetője Kürti Béla, egy önálló épületet kapott erre a célra. Az összegyűjtött anyagból gyönyörű kiállítást szerveztek. Nemcsak relikviákat gyűjtöttek, hanem egy 1000 kötetes sportkönyv gyűjteményük is van, valamint jelentős az iratállományuk is.

A másik meghatározó élményem az egeri sportmúzeum megtekintése volt, amelynek 1993. április 16-án volt az ünnepélyes megnyitója. Létrehozásában dr. Székely Ferencnek vannak jelentős érdemei. Azóta többször láttam és azt tapasztaltam, hogy mindkettő jelentős önkormányzati és társadalmi támogatást kapott. Meg kell említenem a kaposvári sportgyűjteményt is, amely szintén évekkel megelőzött bennünket.

Ezek után egyértelmű volt, hogy Pécssett is létre akartuk hozni a sportmúzeumot, később kiderült, hogy nem lehet múzeum „csak” sportgyűjtemény, de nem zavart bennünket. Lássuk mi történt Pécssett?

1997-ben többször beszélgettem dr. Romváry Ferenc művészettörténész múzeológussal, aki abban az időben a városi sportbizottságnak is tagja volt. Úgy gondoltam, hogy Ő rendelkezik olyan tapasztalatokkal, amelyeket hasznosítani lehetne. Romváry Ferenc egyetértett a sportgyűjtemény létrehozásával. Így az elhatározásunk már megvolt, de ezen kívül semmi, ugyanakkor az összegyűjtésre kerülő tárgyakat valahová el kellett helyezni. Annak az esélye, hogy egy önálló helyiséget kapjunk szóba sem jött. Így gondoltuk ki azt, hogy a Lauber Dezső Városi Sportcsarnok új szárnyában, a folyosón lehetne a vitrineket elhelyezni. Ezt megbeszéltük az önkormányzat vezetőivel, a sportcsarnok igazgatójával, akikkel teljes volt az egyetértés. A gyűjtéshez odaigérték a kihasználatlan padlásteret. Ezzel lehetővé vált, hogy a városi sportbizottság elé vigyük elképzeléseinket. A Sportbizottság 1999. január 26-án tárgyalta a sportgyűjtemény ügyét, egyet értett a létrehozásával, és

Romváry Ferencet bízta meg az egész feladat irányításával. A gyűjtés megkezdődött. Romváry Ferenc nagy lelkesedéssel fogott a munkához és leküzdötte néhány sportoló ellenállását is, ami nem mindig volt könnyű dolog. Az első akadályt a sportcsoport okozta, amely csak nagy késedelemmel fizette ki az egyes számlákat. Ebbe állandóan bele kellett avatkoznom, hogy ne bukjunk el már az elején.

Fontos állomása volt a sportgyűjtemény ügyének, hogy a Pécs Megyei Jogú Város Közgyűlése is megtárgyalta a sportgyűjtemény létrehozásával kapcsolatos sportbizottsági előterjesztést, s a 120/1999.(03.18.) sz. határozatával kimondta a legfontosabb kérdéseket:

- a sporttörténeti gyűjtemény a városi sportcsarnokban legyen,
- készüljenek el a konkrét tervek,
- a gyűjtőmunka kezdődjék meg,
- tárlók beszerzése,
- kutatószoba berendezése.

Elfogadta, hogy a sporttörténeti részleg létrehozásával Romváry Ferenc foglalkozzék, továbbá, hogy az induláshoz szükséges 1 MFt-ot a sportbizottság a rendelkezésre álló sportcélú költségvetésből biztosítsa. Ezen túl a Közgyűlés felkérte a Baranyai Megyei Múzeumok Igazgatóságát, hogy a Városterületi Múzeumban lévő szerény sportanyagot adja át a sportgyűjteménynek.

Közben megkaptuk a sportcsarnokban a födém nélküli padlásteret, ahol el lehetett zárni az egyre szaporodó gyűjteményt. A gyűjtemény szaporodása annak volt köszönhető, hogy Romváry Ferenc nagy lendülettel vetette magát a küzdelembe és egy-egy sikertelen próbálkozás nem szegte a kedvét. Sajnos, a sportgyűjtemény létrehozásának nem volt megfelelő propagandája, amely szükséges lett volna ahhoz, hogy a sportolók, sportvezetők ismerjék az elképzeléseket és barátkozzanak a gondolattal, hogy támogatni kell a szándékot. Így sokan idegenkedtek attól, hogy féltve őrzött kincseiket odaadják egy „rámenős” embernek. Néhányan nem is adták oda, volt aki pénzt remélt érte. Nekünk azonban nem volt pénzünk, bár bizonyos relikviák megvásárlása más körülmények között elképzelhető.

A gyűjtés mellett a legfontosabb feladat vitrinek elkészítése volt. A kiállítási installációt Uherkovich Ágnes kiválóan megtervezte, ugyanakkor a kivitelezők irreális ajánlata után más megoldást kellett keresni, mert 5 MFt-ot nem tudtunk erre áldozni. Ezért került sor a JPM egyik munkatársának megbízására, aki rendelkezett ilyen tapasztalatokkal. PA vállalta a feladatot 1.2 Mft-ért és előlegbe felvett 700 ezer forintot. Nevezett személy a munkát ugyan elkezdte, különböző tartóvasakat szerelt a falra, de a munkát abbahagyta. Kezdődött az ígéretés, bujkálás, de a vitrinek nem készültek el. PA egyszerűen lenyelte a több mint 500 ezer Ft-ot. Így az ügy a bíróságon folytatódott. Ebből azonban vitrin nem lett.

Előlről kezdtük az egészet. Szereztünk rá pénzt és felkértünk egy kiállítás rendezőt – Varga Pétert –, aki végül is rövid idő alatt kiválóan elkészítette a vitrineket, szám szerint nyolc darabot és felszerelte a sportcsarnok folyosójának falára. Ezt követően a válogatást végző és a kiállítást megtervező Romváry Ferenc hozzákezdett a vitrinek berendezéséhez. Mindenki boldog volt, amikor elkészült és gyönyörűnek találtuk. Az ünnepélyes megnyitót eredetileg 2000. május 6-ára terveztük, a sport vi-

lágnapjára, de ez a fenti okok miatt késedelmet szenvedett. Nyolc vitrinben kiállításra került 24 sportág 1130 tárgyi emléke, 689 érem, 92 fotó és 84 serleg.

Nem mellékes szempont azonban az sem, hogy múzeológus szakember gyűjtötte össze a sporttörténeti anyagot. Ugyanis a szakszerűség az egyik legfőbb ismérve a múzeumi tárgyak kezelésének. Valamennyi relikvia – a legkisebttől a legnagyobbig – leltári számhoz hasonlatos, számítógépes rendszerben is tárolt azonosítási számot kapott, valamennyi tárgy fotója szabályos leíró kartonra került, így bármikor beazonosítható és ellenőrizhető. Az évtizedek során történő múzeum-kezdemények során begyűjtött tárgyak jó része ma már nem azonosítható. Vonatkozik ez fotókra, érmekre, serlegekre egyaránt. S ha egy tárgy nem köthető személyhez, eseményhez, teljesítményhez, akkor annak nincs is sportbeli értéke. Példa erre egy a rajta lévő fotó ellenére sem nevesíthető, a múlt század első feléből származó birkózó bekeretezett, érmekkel teli tablója. Így múlik el a dicsőség, ha nem kellő figyelemmel, szakértelem híján történik a gyűjtés.

Az ünnepélyes megnyitóra 2002. szeptember 27-én került sor, amelyen dr. Toller László Pécs város polgármestere mondott köszöntőt. Ezzel gyakorlatilag az ünnepelés, az örömködés be is fejeződött, mert másoknak sajnós ez az egész nem volt fontos, mint nekünk, s a véleményünk is többet nyomott a latba, mint a miénk. Emiatt a sportgyűjtemény sorsa megpecsételődött. Az avatás után nem kapott ki-nevezést a sportgyűjtemény vezetője, nem készült költségvetés, működésének rendje stb. A kiállítás nagyon szép, a gyűjtemény értékes, hiszen Pécs város olim-pikonjainak, világ- és Európa bajnokainak, helyezettjeinek láthatók az ereklyéi, de senki nem látogatja, mert nincs kint a tájékoztató tábla, nincs meghatározva a látogatási idő. Gondoltuk, hogy nagy mérközések szünetében a közönség megnézhetné, de ez a figyelemfelkeltő tábla sem készült el. Jómagam, valamint Romváry Ferenc, aki nagyon sokat tett azért, hogy ez a sportgyűjtemény létrejöjjön, most tehetetlenül nézzük, hogy elkezdődött a pusztulás. A sportolók egyre gyakrabban kérik vissza relikviáikat, mert ha azokat nem látogatja senki, akkor otthon is elfér a szekrény tetején, vagy valahol máshol.

Két év telt el a Polgármester Úr avató beszéde óta és azóta nem történt semmi. Próbálkozásainkkal a falba ütköztünk. Az elmúlt két évben kétszer is sikerült elérni azt, hogy a sportbizottság foglalkozzon a kérdéssel, de ebből csak annyi történt, hogy Márcz Róbert, a sportszövetség volt vezetője megbízást kapott arra, hogy iskolásokat szervezzen a sportgyűjtemény látogatására. Ez is valami, de ezzel a sportgyűjtemény további sorsa még nem biztosított. Jó lenne, ha a város vezetői csak öt percet foglalkoznának ezzel a kérdéssel, és kedvező döntést hoznának, hiszen a legutóbbi olimpián is négyen vettek részt Pécsről. 2002 óta újabb világbajnoki címet és helyezéseket értek el pécsi sportolók, tehát sürgősen folytatni kellene a gyűjtést. Ugyanakkor végig kellene gondolni a sportgyűjtemény végleges elhelyezését, mert sportkönyveket is lehetne gyűjteni, meg sporttal kapcsolatos iratokat, sportegyesületi iratokat, a sportbizottság által tárgyalta anyagokat, újság cikkeket, hang- és kép anyagokat, tárgyi dokumentumokat, stb. A döntés tehát igen sürgős!

Szerény írásomat nem rekviemnek szántam, hanem a sportgyűjtemény megmentésének és a gyűjtés folytatásának, mert ha így maradnak a körülmények, akkor nem sokáig marad fenn a kiállítás.

TÜSKÉS TIBOR

SZÁNTÓ TIBOR

Fölháborítóan rövid életet élt. Negyvenkét éves korában halt meg Budapesten. 1970 februárjában a mentők gyomorfekéllyel kórházba szállítják. Megoperálják. A műtét után vérátömlesztést kap, de orvosi műhiba miatt pár nap múlva szívembólia végez vele.

Kiváló író volt. Munkásságát nemcsak a külső jelek alapján hasonlíthatjuk Gelléri Andor Endre életművéhez; tehetsége, írói kvalitása, műveinek minősége is Gelléri teljesítményéhez mérhető.

Pályája, világnézeti útja, szellemi fejlődése meredek ívet rajzol a szemlélő elé. Amikor 1948-ban „komisszárként” – finomabb szóval: ideológiai instruktorként – visszaérkezik szülővárosába, Pécsre, már tevékeny és változatos élet van mögötte. Az elemi és a középiskola négy osztályát Budapesten végzi. 1942-től kárpiptos inas, 1944-ben kőművesek mellett dolgozik. Illegális háborúellenes szervezkedésben vesz részt, elfogják, munkaszolgálatra viszik, de megszökik, bujkálni kényszerül. Amikor véget ér a főváros ostroma, újságírónak áll, a *Szabadság* című napilap rendőri riportere. Vidékre küldik: Pécssett a *Dunántúli Napló* munkatársa, egy ideig a lap kaposvári mutációját szerkeszti. Abban az iskolában, ahol Fábrián István az igazgató, magánúton elvégzi a gimnáziumot, érettségi vizsgát tesz. Komlón segédmunkás.

1950 táján azt a megbízást kapja, hogy szervezze meg a szocialista kultúrpolitika jegyében az írószövetség pécsi csoportját, és indítsa el a *Sorsunk* és a Katkó István szerkesztette „első” *Dunántúl* örökébe lépő folyóirat, a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportjának kiadásában megjelenő „második” *Dunántúlt*. A folyóirat első számai híven szolgálják a földhözragadt szocialista realista irodalom kívánalmait. Utolsó, 1956 végén megjelenő, gyászszalagos száma viszont a forradalom leverése után majd bűnjel lesz Szántó Tibor perében. Ugyanis Szántó Tibor 1957 májusában letartóztatják, vád alá helyezik, és éppen akkor megjelenő új novelláskötetét bevonják. A sértett hiúság és a kicsinyes bosszú juttatja börtönbe: egy tehetségtelen zugíró jelenti föl, akinek írását nem közölte a folyóiratban. A két hónapi vizsgálati fogság után a másodfokú bírósági tárgyaláson fölmentik, és megállapítják, hogy a vádak alaptalanok voltak.

Személyesen akkor találkoztam vele, amikor kiengedték a börtönből, és akaratlanul tanúja voltam a következő jelenetnek.

Szántó Tibor azért érkezett Pécsre, hogy első házasságából született fiát, Szántó Pétert meglátogassa.

Bejött a Nádor kávéházba, ahol többen ültünk az egyik márványsztal körül, és beszélgettünk. Megállt az asztal előtt. Bemutatkoztam, kezét fogtunk. Még valaki fölállt az egyik székről, és kezét nyújtotta az írónak. Szántó Tibor a levegőben hagyta a feléje nyújtott kart.

– Ne bolondozz, Tibor – mondta zavartan a férfi. – Hát nem ismeresz meg?

– Tudom, ki vagy. De én veled az életben soha többé kezet nem fogok. Nem ismerlek – felelte hidegen.

Sejtésünk később igazolódott. Ennek az embernek is köze volt ahhoz, hogy Szántó Tibor börtönbe került. (Sőt, ezt követően további szerepeket is eljátszott a pécsi írók körében.)

Szántó Tibor kiváló szervezőképességű, barátkozó hajlamú, a munkatársakkal bánni tudó ember volt. Megszervezte az írószövetség pécsi csoportját, rendszeressé tette a munkamegbeszéléseket, az irodalmi vitaesteket, elindította a Dunántúl című folyóiratot, létrehozta a lap mellett működő lektorátust, amely minden beküldött kéziratot elbíralt, és válaszolt a szerzőnek, előmozdította a vidéki könyvkiadást. A folyóiratnak fennállása alatt húsz száma jelent meg. Ezzel párhuzamosan, öt év alatt, a Pécsen működő Dunántúl Könyvkiadó illetve Dunántúli Magvető kiadásában tizenhét önálló mű látott napvilágot. Ha a Dunántúl kezdetben az országos átlagnál is sematikusabb folyóirat volt, évek során országos tekintélyt vívott ki magának, sőt az „olvasás idején” még a fővárosi lapoknál is előbb szövegeket elhallgatott írókat, Kassák Lajost, Kodolányi Jánost, Mándy Ivánt, Tatay Sándort, Weöres Sándort. Bátorsága olvasókat is szerzett. Míg a lap kezdetben ezerkétszáz példányban jelent meg, utolsó számai öt ezer példányban nyomtatták ki. A pécsi könyvkiadás is figyelmet keltett, és maradandó értékeket jelentetett meg: Kodolányi, Tatay, Várkonyi Nándor művei mellett szóhoz juttatta a fiatal Galsai Pongrácot, Kalász Mártont, Örsi Ferencet.

Szántó Tibor több dioptriás szemüveget viselt. Mivel letartóztatása idején nem jutott megfelelő orvossághoz, megromlott látással jött ki a börtönből. Látása rohamosan tovább rosszabbodott. Budapesten visszavonulva élt. Pécsre egyre ritkábban utazott. De nehéz életkörülményei között is dolgozott. Galsai Pongrác írja visszaemlékezésében: „Barátom a Veress Pálné utcában lakott, én a Szabadság-hegy és a Farkasrét között, egy magányos Bernarda házában; őt rohamosan sötétülő látása tartotta fogságban, engem gyakran a lomhaság. Élete utolsó szakaszában naponta nyolcszor-tízszer is felhívtuk egymást telefonon. Ilyenkor mindig magam előtt láttam, hogy hogyan beszél. Szobája utóbb már olyan volt, mint egy technikai laboratórium vagy mozdíthatatlan űrkabin. Tévé, két rádió, három magnógép, rengeteg, különböző nagyságú doboz. S ő úgy ült sarokba húzott íróasztalánál, egy falnak fordított s örökkön égő állólámpa százwattos fényköre előtt, akár berepülő pilóta a műszerfalnál. A magnó mindinkább az írószerszáma lett. Élete vége felé már három készüléket működtetett: az elsőbe a nyers szöveget mondta, a másodikba a finomított, árnyalt változatot, míg a harmadikba a feleségének szóló, az írásjelekre is kiterjedő, végleges diktandót. Hihetetlen erőfeszítés árán tanult meg a szájával és a fülével írni. Évekbe került, míg ezt a keserves akrobatikát begyakorolta. Temérdek dobozaiban pedig sok-sok ezernyi munkacéduláját raktározta el. De utóbb már a tussal papírra föstött, mutatóujj nagyságú betűket is csak nagyítólencsén át tudta olvasni. Ha egy-egy izgága cédula leröppent az asztaláról, sokáig matatnia kellett utána a földön.”

Életében négy novelláskötete (*Triciklin*, 1955; *Beziéres-i lehetetlenségek*, 1957; *Valamelyik parancsolat*, 1960; *Élet, halál, cigaretta*, 1968) és négy regénye (*Árnyékvilág*, 1959; *Végjáték*, 1963; *Tízezer rendszám*, 1965; *Bálnákról is beszél-*

tünk, 1968) jelent meg. Halála után további három szépirodalmi műve látott napvilágot: *Titoktartás* című elbeszélés-gyűjteménye (1971), *A denevér kastély* című ifjúsági regénye (1971), valamint novelláinak válogatott gyűjteménye, *A sötétülő ház* (1980). Sok vagy kevés ez? Ha a negyvenkét éves korában elhunyt író életművéhez hozzátesszük irodalomszervező és lapszerkesztő tevékenységét, mindenképpen bőségesen elegendő. Az életmű minősége pedig nemzedéktársai, a vele nagyjában egykorúak munkásságával nyugodtan összemérhető.

Születésének hatvanadik évfordulójára elkészítettem műveinek és azok visszhangjának bibliográfiáját, valamint az általa szerkesztett *Dunántúl* folyóirat repertóriumát. Az adattárat kortársainak rá emlékező versei és prózai vallomásai egészítik ki. (Pannónia Könyvek, 1988.)

Schweitzer József segítségével fölkutattam pécsi szülőházát: Szántó Tibor a Vitéz (ma: Szendrey Júlia) utca 22. számú, ma is álló, földszintes sarokházban látta meg a napot 1928-ban. Apja Szántó István magánhivatalnok, anyja Domber Margit háztartásbeli. A javaslatot, hogy szülőházát emléktábla jelölje, a városi tanács művelődésügyi osztályán évekig tologatták. Az írószövetség helyi csoportja által állított emléktábla csak akkor kerülhetett a két utcára néző szülőház falára, amikor már nyíltan is kimondatott, hogy 1956 forradalom volt.

Halála után műveinek kiadásáért, nevének ápolásáért Galsai Pongrác tette a legtöbbet. Ő írta: „Egy híján húsz esztendeig volt a barátom.” Ő rendezte sajtó alá két posztumusz elbeszéléskötetét, melyekhez meleg hangú utószót illetve bevezetést írt. „Nemcsak a hitem, tapasztalatom is állítja, hogy jelentős író volt. Nemzedékének egyik legkiválóbbika. Méltó, hogy életéről és műveiről elfogultság nélkül beszéljek.”

Halála óta több mint harminc év telt el. Ma már Galsai Pongrác sem él. Az elmúlt évtizedekben Szántó Tibor munkásságát csönd veszi körül. Senki sem beszél róla. Nevét nem írják le. Műveit nem adják ki. Könyveit a könyvtárakban nem keresik. Olyan gazdagok vagyunk, hogy az irodalmi és az olvasói köztudat ekkora szellemi és emberi értékről könnyelműen lemond és elfeledkezik?

Szántó Tibor

Emlékezés

A Dunántúl (1952–1956) irodalmi folyóirat volt, a Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportjának kiadásában jelent meg. [...]

A Dunántúlnak a megindulása után, egy ideig, nem volt kontúros arculata, nem volt a kor igazi színvonalán álló gondolkodása, ítélete. Egy ideig hajlott arra, hogy kincstári betűmintakönyv legyen. (Később bosszankodva, szegyenkezve gondoltunk arra az aránylag rövid időszakra.) [...]

A Dunántúl idővel, az idővel felnőtt. Mindinkább kialakult a gyümölcsöző kettősség: hatottak rá a világ valódi problémái, és ő, a folyóirat is hatott a maga eszközeivel. Súlyos lett. (Ma már az nehezen lemérhető. Megjelenésének gyakoribbá válása, példányszámának megtöbbszöröződése csak kísérőjelenség volt.)

Meggyőződésem, hogy előbb-utóbb, talán egy nagyobb munka részeként, történetesen az ötvenes évek irodalmát vizsgálgatva, értékelni fogják a Dunántúl szerepét és hatását. Amennyiben horizontálisan mérik a kor többi folyóirataihoz, meg fogja illetni a kellő végtisztesség. [...]

Nyugodtan írásba adom: – nem tartok attól, hogy akár kivételes esettel is cáfolható lenne – a szerkesztőségi munkában nem érvényesült semmiféle irigység; nem egymás ellenében, vagy a többi rovására akartunk előrébb jutni, a folyóiratot nem használtuk fel helyezkedésre; nem alkalmaztuk a „te közölsz tőlem, én közlök tőled” gyakorlatát; nem estünk hasra a tekintély előtt; ha a kézirat rossz volt, nem közöltük, lehetett az írója Kossuth-díjas is, vagy, mi több: nagyhatalmú; tiszteltük a törekvést; minden kéziraatra válaszoltunk, aránylag rövid időn belül. (A nem közölt kéziratokat fél évig őriztük. Ez szokatlan módszer volt, és akart is valamit jelezni.) Elsősorban a fiatalokat, a kezdőket segítettük – ha már közülünk legtöbbnek keserves volt az indulása – próbáltuk megértetni, hogy van azonban olyan küzdelem, amely elkerülhetetlen, hiszen a vállalt feladat lényegéből fakad. Mert „Aki dudás akar lenni, / pokolra kell annak menni, / ott kell annak megtanulni, / hogyan kell a dudát fújni.”

(Jelenkor, 1963. 10. szám – Részlet)

HEGEDÜS KÁLMÁN: JEAN SIBELIUS FINN ZENEKÖLTŐ ÉS A MAGYAROK

Hihetetlennek tűnik, ám szomorú tény, hogy a finn kultúrához ezernyi szállal kötődő Magyarországon mindössze egyetlen alkalommal, 1961-ben jelent meg részletesebb, ismeretterjesztő szakmunka északi nyelvrokonaink legjelentősebb zeneszerzőjéről, Jean (Johan) Sibeliusról Almási Balogh Pál tollából. Pedig az 1957-ben, 92 esztendőskorában elhunyt világhírű komponista alkotásai meglehetősen sűrűn szólnak meg a magyar hangversenytermekben, a rádióban, televízióban, nem szólva a hazai hanglemezziac bőséges Sibelius-repertoárjáról.

Amikor a 70-es évektől hazánkban is némi enyhülés volt érezhető a diktatúra addigi szorító gyakorlatában, mely minden elképzelhető eszközzel nehezítette hivatásos és amatőr művészeti együtteseinknek a vasfüggönyön átívelő kapcsolatait, elsőik közt, éppen pécsi és baranyai kórusok, zenekarok léptek egymás után hosszú távú kapcsolatba az Ezer tó országának (többszörösen magasabb a finn tavak száma!) hasonló irányulású köreivel. De ezeken túlmenően tánccsoportok, sportkörök, folklórszerveződések, civil közösségek találtak partnerre az északi országban.

Nem lehet eléggé méltányolni a régióinkból Finnországba származott, alap- és középfokú tanulmányait Pécsen végzett polihisztor, író, történész, muzsikus Hegedüs Kálmán most a Solo Music Budapest Zeneműkiadónál megjelent, fényképekkel, levélmásolatokkal bőségesen illusztrált *Jean Sibelius finn zeneköltő és a magyarok* című, mintegy 220 oldalas munkáját. Az előző, finn nyelvű kiadás 2001-ben Helsinkiben látott napvilágot. Talán nem tűnik túlzásnak, ha azt állítjuk, hogy Hegedüs Kálmán könyve mérhetetlen űrt tölt be, korszakos jelentőségű a hazai és nemzetközi muzikológia világában. A pécsi-baranyai zenei élet számára fokozottan figyelemre méltó, hiszen ma már közel félszáz magyar településnek van finn testvérvárosa, ám a legelső kapcsolat-felvétel gondolata 1957 februárjában Pécs és Lahti közt vált valósággá!

Hosszú oldalakon át lehetne részletezni, amit tipográfiailag is szemrevaló könyv oldalain a nálunk elsősorban szimfonikus alkotóként ismert, a Kalevalától ihletett finn zeneszerző-óriás magyar kapcsolatairól Hegedüs elénk tár. Kezdvé azzal, hogy Sibelius az 1890-es években Bécsben a keszthelyi születésű Goldmark Károlynál is tanult, d-moll hegedűversenyét a mindössze 42 évet élt világhírű magyar hegedűművész, Bartók szonátapartnere, Vecsey Ferenc vitte diadalra. (Hegedüs Kálmán Vecsey jogutódaitól is hasznos segítséget kapott könyve megírásához.) De folytathatnánk a „magyar sort” Hubay Jenő, Telmányi Emil, Magyar Tamás, Kubinyi Attila hegedűművészekkel, Ormándy Jenő, Garaguly Károly karmesterekkel, a nemrég elhunyt Földes Andor zongoraművésszel, a két jeles muzikológussal, C. Nagy Bélával és Molnár Antallal. Ez utóbbit idézi Hegedüs Kálmán: „Grieg nagyjából a múlté, Sibelius a jövő felfedezettje lesz!”

Talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha megemlítem, hogy a szerző kitér a könyv 174. oldalán az általam vezetett Janus Pannonius Kórus Sibelius-tolmácsolására; 1973-ban, mint valahányszor, amikor Suomiban vendégszerepeltünk, a gyönyörű Finlandia Hymnit szólaftattuk meg a lelkes lahti publikum előtt. Ugyanitt méltatja Hegedüs a most 87 esztendősként Antal György karnagy hírdő szerepét Pécs és Lahti kulturális élete között.

Hegedüs Kálmán könyve olvasmányosság, dokumentum-gazdagsága révén minden bizonnyal a jövő idők Sibelius-kutatói számára etalonértékű alpmunka lehet. A Kötet ajánlása így szól: „Ajánlom e könyvet harminchárom éve hú munkatársamnak, Cecilia feleségemnek, Pécs városának, a Pécsi Művészeti Gimnáziumnak és a Liszt Ferenc Zeneakadémiaának, valamint a pécsi temetőben közös sírban pihenő Hegedüs Ágnes és Kálmán pedagógus szüleimnek, továbbá a közelükben nyugvó dr. Szász Levente és dr. Nádor Tamás egykori kiváló tanárainknak és barátainknak.”

Ivasivka Máttyás

A KOLLER JÓZSEF EMLÉKKONFERENCIA ELŐADÁSAI*

A Pécsi Püspökség, a Pécsi Székeskáptalan, a Baranya Megyei Levéltár, a Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraujkori Történeti Tanszéke, a Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület rendezésében, jelen sorok írója kezdeményezésére 2002. október 24–25-én tartottuk azt a konferenciát a Csontváry Múzeumban, amelynek keretében a tudós pécsi nagyprépostra, Koller József (1745–1832) emlékeztünk halála 170. évfordulóján. A történetiszakmunkák konferenciát Mayer Mihály megyéspüspök úr nyitotta meg. A Pécs Története Alapítvány kiadásában az elmúlt évben láttak napvilágot, a „Tanulmányok Pécs történetéből” sorozat 13. köteteként a konferencia válogatott előadásai Font Márta professzor-asszony, a bölcsészkar dékánja és jelen sorok írója szerkesztésében.

A szerkesztői előszó és Mayer Mihály megyéspüspök úr bevezetője után az első szerkezeti egység a Koller József életéhez és munkásságához kapcsolódó tanulmányokat tartalmazza. Timár György kővágószőlősi plébános, kandidátus, történész az életpályát összegezte, amely a pécsi Egyetemi Könyvtár által 1995. december 14-én és a Pécsi Egyházmegye Egyháztörténeti Munkaközössége által, Fricsy Ádám és Borsy Károly szervezésében 1996. február 28-án tartott konferenciák előadásának kibővített változata. Boros László egyháztörténeti kutató *Adalékok Nagymányai Koller József pályaképehez*, Móró Mária Anna, az Egyetemi Könyvtár ny. főkönyvtárosa *Koller József hagyatéka*, Szelestei N. László, a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense *Koller József és a historia litteraria* és Boda Miklós, a Csorba Győző Megyei Könyvtár ny. főkönyvtárosa *Koller József Itáliája* című tanulmányai teszik teljessé az első szerkezeti egységet.

Az „In Memoriam Josephus Koller” című részt „A középkori pécsi püspökség” című követi. Kiss Gergely egyetemi tanársegéd, a PTE BTK Középkori és Koraujkori Történeti Tanszék oktatója – aki egyben a könyv tipográfiáját is készítette – *A pécsvárad apátság egyházzslogi kiváltságai*, Fedeles Tamás, akkor a Szegedi Tudományegyetem BTK PhD hallgatója *Adalékok a pécsi székesegyházi alsópapság történetéhez (1354–1400)*, K. Németh András, a Paksi Városi Múzeum régész-muzeológusa a *Középkori patrocíniumok a pécsi püspökség tolnai és regölyi főesperességében*, Jankovits László, a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék docense *Az 'ingenium' fogalma Janus Pannoniusnál és Kőfalvi Tamás, a Szegedi Tudományegyetem BTK Történeti Segédtudományok Tanszék adjunktusa Bartók István pécsvárad apát birtokrestaurációs kísérlete (1657–1658)* című tanulmánya alkotja ezt a részt.

A harmadik szerkezeti egység a „18. századi pécsi egyházmegye” életéről szóló tanulmányokat fogja egybe. Borsy Judit, a Baranya Megyei Levéltár levéltárosa *A pécsi egyházmegye birtoka 1703 és 1736 között*, T. Papp Zsófia, a Baranya Megyei Levéltár levéltárosa *Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján)*, Márfi Attila, a Baranya Megyei Levéltár főlevéltárosa *Fejezetek a jezsuita iskolai színjátszás történetéből Pécsen a 17. század végén és a 18. században*, Lantosné Imre Mária, a Janus Pannonius Múzeum ny. főmuzeológusa *Szagrális tájformálás (Mecsek)Nádasdon a 18–19. században* című tanulmányok kaptak helyet.

Az utolsó szerkezeti egység két neves pécsi személyiségről szóló írásnak adott helyet. Nagy Gábor alezredes, hadtörténész *Scitovszky János szerepe az Egyházmegye, Pécs városa, valamint az ország életében* és Mendöl Zsuzsanna művészettörténész *Dr. Gosztanyi Gyula (1904–1962) építésmérnök munkássága* című tanulmányokat tartalmazza.

Koller József érdemeit a szakmai közélet soha sem vitatta, megkerülhetetlen jelentőségű munkáira sürűn történt hivatkozás, de személyét méltatlanul mellőzték az eltelt évszázadok során. Az egyetem Rákóczi úti épülete közelében, az Egyetem utcából nyíló, róla elnevezett kis utca is éppen „észrevétlensége” miatt úszta meg az átkeresztelést a

kommunista diktatúra idején. A káptalani levéltár épületének pincéjében lévő kanonoki kriptában lévő csontokat egy közös osszáriumban helyezték el, így csontjai is összekeveredtek a többi kanonok-társáival. Többszöri kezdeményezés után ez az első munka, amely emlékére áldozva megjelent. A hosszú időn át lakóhelyeül szolgáló, a mai Janus Pannonius 4. számú épületet jelen sorok írója kezdeményezése ellenére sem jelöli még emléktábla...

A kötet kiadására – hasonlóan az eddigiekhez – az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram által támogatott Pécs Története Nagymonográfia kutatási program keretében került sor.

* *A Koller József Emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai. Font Márta és Vargha Dezső (szerk.) Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2003. 309 p.*

Vargha Dezső

A MADAS JÓZSEF EMLÉKKONFERENCIA ELŐADÁSAI*

Madas (Moldován) József Aradon született 1905. április 27-én. A család 1921-ben jött át Magyarországra. Érettségi után a soproni bánya- és erdőmérnöki főiskolára iratkozott be, amelynek elvégzése előtt az ajkai, majd a padragi bányánál helyezkedett el. 1934-ben magyarosította nevét. Tanulmányait 1936-ban fejezte be. 1944 őszén egy időre a nyilasok letartóztatták, a komáromi Csillagerődbe került. Nagy szerepe volt a padrag-halimbai bánya háború utáni helyreállítási munkálataiban. Ezt követően a gánti bányában dolgozott. Eleinte résztvett a szakszervezeti életben, később a szakmai közéletben. Előbb a szociáldemokrata, majd a kommunista pártba lépett be. A MESZHART, majd a Mecseki Szénbányák Vállalat mérnöke, később főmérnöke lett 1947 decemberétől. Meg nem alkuvó emberi, szakmai, ideológiai magatartása miatt sok támadásnak volt kitéve, munkáját több kitüntetéssel, jutalmazással ismerték el, bár a Kossuth-díjat nem kapta meg a fölterjesztés ellenére sem. Osztályvezetőként vonult nyugdíjba 1965 végén. Első felesége halála után újra nősült, két lánya született.

Ezt követően kezdte meg levéltári-múzeumi helytörténeti kutatómunkáját. Különösen szoros kapcsolat fűzte számos szakember mellett Petrovich Ede egyházmegyei levéltáros-történészhez és Fetter Antal helytörténészhez. Művei jegyzékében a belváros illetve a budai külváros telkeiről és házairól készült adatgyűjteményét, a Balokányról, a város régi temetőiről, a török temetőről, az elpusztult mecsetekről, 17-19. századi vesztőhelyről, a 18. századi horvát iskoláról, az első gyógyszerterről, a volt a pálos és a kapucinus rendház telkéről írott tanulmányát tartjuk nyilván – a bányaműszaki tanulmányok mellett. 1985-ben a Pro Urbe Pécs kitüntetést kapta meg. Pécsett hunyt el 1988. február 25-én. Emlékét a Dobó és a Komlói utak közelében utca őrzi 1990-től.

Emléke előtt tisztelegve a városháza nagytermében 2002. április 16–17-én konferenciát rendeztünk jelen sorok írója szervezésében, amelynek válogatott előadásai a *Tanulmányok Pécs történetéből* 15. köteteként jelentek meg az elmúlt évben, a Pécs Története Alapítvány kiadásában. Font Márta professzor-asszony, a PTE BTK dékánja, a Középkori és Korajújkori Történeti Tanszék vezetője és jelen sorok írója szerkesztésében.

A kötet – az emlékkiadványok sajátjaként – a Madas József munkásságát ismertető, elemző tanulmányokkal kezdődik. Móró Mária Anna, a PTE Egyetemi Könyvtár ny. főkönyvtárosa helytörténeti munkásságáról, Pesti János ny. főiskolai tanár helytörténeti munkásságáról a névtudomány szemszögéből közölt tanulmányt, Bezeredy Győző helytörténész, a megyei

könyvtár azóta elhunyt ny. osztályvezetője *Mozaikokból összerakott várostörténet*, Hársfai István, a Dunántúli Napló ny. főmunkatársa *Madas József a Naplóban* címmel közölt írást.

Az emlékére közölt tanulmányok a *Madas József nyomdokain* címet viseli. Timár György kövágószőlősi plébános, kandidátus, történész *Pécs területén lévő plébániák és lelkészségek, valamint a hozzájuk tartozó diplomok és kápolnák a török hódoltság óta*, Mendöl Zsuzsanna művészettörténész a *Madas József emlékére: adatok a pécsi asztalos-ság történetéhez*, Ódor Imre kandidátus, történész, a Baranya Megyei Levéltár igazgatója *Nemesi lakóhelyek a 18. századi Pécsen*, Gál Éva régész, történész, múzeológus, a Janus Pannonius Múzeum Várostörténeti Osztályának vezetője *Egy 19. század eleji pécsi inventár tanulságai*, Márfi Attila, a Baranya Megyei Levéltár főlevéltárosa *A pécsi színészet játszóhelyei a 18. század végétől a 20. század derekáig*, Lengvári István, a Baranya Megyei Levéltár tudományos titkára, majd a PTE Egyetemi Levéltár levéltárvezetője *A pécsi ciszterci főgimnázium és az állami főreáliskola tanulói*, Pilkhoffer Mónika, a PTE BTK Modernkori Történeti Tanszék PhD tudományos munkatársa *A Krajczáros és a Frigyes laktanyák építéstörténete*, Sonkoly Károly, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Pécsi Kirendeltsége tudományos munkatársa *Ami a 'Madas'-ból kimaradt: két klasszicista nyaraló a Mecsekoldalban*, Zambó Terézia, *A múlt idézete Madas József nyomán*, Gömör János, Pécs város főépítésze *Ami maradt és ami változott, avagy Pécs városszerkezetének alakulása az utóbbi ötven évben* címmel jelentkezett tanulmánnyal. A tipográfiai munkálatokat Kiss Gergely PhD, a PTE BTK Középkori és Korajtkori Történeti Tanszék adjunktusa végezte. A tanulmánykötet a Temporg Nyomdában készült.

A kötet kiadására – hasonlóan az eddigiekhez – az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram által támogatott Pécs Története Nagymonográfia kutatási program keretében került sor.

* *A Madas József emlékkonferencia (2002. április 16–17.) válogatott előadásai, Font Márta és Vargha Dezső (szerk.) Pécs Története Alapítvány Pécs, 2003. 183 p.*

Vargha Dezső

KÖNYV A SZÁZ ÉVES PÉCSI KÖZTEMETŐRŐL*

Ez év novemberében emlékeztünk meg a Pécsi Köztemető létesítésének száz éves évfordulójáról. Ebből az alkalomból – épp a Mindenszentek és a Halottak Napjára - a Pécsi Temetkezési Vállalat értékes könyvet jelentetett meg Pécs M. J. Város Önkormányzata, a Pécsi Városüzemelési és Vagyonkezelő Rt. fő támogatásával „Gesztenyefák árnyékában – 100 éves a Pécsi Köztemető” címmel. A kötet bevezető gondolatait dr. Toller László polgármester, Mayer Mihály megyéspüspök és Petrich Csaba, temetőigazgató írta.

Az első szerkezeti egység írója dr. Vargha Dezső, a Baranya Megyei Levéltár főlevéltárosa, és a „Fejezetek a Pécsi Köztemető történetéből” címet viseli. A tanulmány végigkíséri a folyamatot az addigi két nagy temető, a budai és a szigeti külvárosi megszüntetésének igényétől, az új köztemető létesítését kimondó 1879-es városi tanácsi határozattól kezdve, a megvalósítás állomásain át a fölavatásig, az ideális nagyságú és állapotú terület kiválasztásától, megszerzésétől, az azt majdnem meghiúsító vitától a városi törvényhatóság és a temetési szertartásokat túlnyomó többségben végző katolikus papság között a végleges üzembe helyezésig. Ezt követően az ott talált régészeti leletekről, a temetői szabályozások rendjének változásairól esik szó az avatástól a második világháborúig, majd a ravatalozó

megvalósításának, bővítésének állomásai következnek. Külön teret szentel a szerző az 1933-ban fölavatott temetőkapolna fölépítésének, berendezésének, a freskók és az üvegablakok megalkotásának. A temetőben külön alkalmat jelentenek az elődök emlékének ápolására a Mindenszentek és a Halottak Napi megemlékezések, a háborúban elesett hősök, áldozatok sírjainak gondozása. A munka a temetkezési szervezetek és az 1945 utáni évtizedek történetének áttekintésével zárul.

A kötet második kétharmadában Tám László művészi erejű fotói elevenítik meg a Pécsi Köztemető hangulatát. „Ki itt belépsz”, „Hol sírjaink domborulnak”, „Sír el nem temeti”, „Élni s halni tanulj meg”, „Csak tőled várom”, „Szobrok sírokon”, „Égő csillagok”, „Por és hamu vagyunk”, „Évszakok a temetőben” az egyes fejezetek „beszélő” címei. Szerepel itt annak a volt városi főmérnöknek a sírja is, akinek tervei alapján létesült a temető, azon síroknak a fotói is, akiket mi is jól ismertünk – így föl tudjuk idézni őket élő voltukban -, és azon temetkezési kultúrák jellegzetes megvalósulásai is, amelyek ezt a száz évet jellemezték. Mert ne felejtsük: az 1904. október 31-i beszenteléstől és a november 4-i megnyitástól kezdődően többen nyugosznak már itt jelenleg, mint ahányan ma élnek Pécs városában...

A fotóművész repülőre szállva, közelebb a földhöz, járván a sírok közt, egészen közel menve a porhüvelyek helyéhez, minden év- és napszakban, kerülvén az élőket, bemutatván a különböző sírokat térben és időben, neves és „névtelen” halottakat egyaránt megörökítve, nem kihagyva a nevezetes épületeket és szobrokat, forradalmak, szabadságharcok, világégések vértanúit, résztvevőit, a művészi kivitelezésű és jellegzetes, a kort idéző sírokat fényképezett, amelyek megtekintése után az olvasó is számot vet eddigi életével, szerettei emlékének megörökítése érdekében eddig vállalt tetteivel. Különösen megrázó az első és a második világháború „egyensírjainak” nemzetközisége és a kisgyermek síremlékei.

Tám László Tüskés Tibor írók kérte föl, hogy a második, nagyobb lélegzetű rész formáját klasszikus irodalmi idézetekkel gazdagítsa. Olyan jelentős alkotók, mint Kassák Lajos, Garay János, Kosztolányi Dezső, Baróti Szabó Dávid, Sík Sándor, Juhász Gyula, Csorba Győző, olyan jelentős archív szöveg, mint a „Halotti beszéd”, vagy egy olyan kevésbé ismert költő, mint Nagy Imre versei adják a keretet azokhoz a színes, művészi fotókhoz, amelyek több évi alkotómunkája eredményei, és számtalan oldalról mutatják be legnagyobb kegyeleti helyünket.

Merőben szokatlan, hogy a tényleges szerzőpáros, Vargha Dezső és Tám László helyett a felelős kiadó nevét olvashatjuk a mives kötet címlapján.

** Gesztenyefák árnyékában. 100 éves a Pécsi Köztemető. Szöveg: dr. Vargha Dezső, Fotók: Tám László, Irodalmi idézetek: Tüskés Tibor. Szerkesztette: Petrich Csaba és Tám László. Kiadó a Pécsi Temetkezési Vállalat, Pécs, 2004. Reploflex Kiadó és Nyomda Kft.*

Száz éve Pécssett... 1904.ben

- október 3. Meghalt Porges Ede, a Pécsi Felső Kereskedelmi Iskola alapítója, igazgatója.
 10. Vármegyei közgyűlés.
 13. Barrie, J. M.: Egyenlőség című darabjának bemutatója.
 14. Meghalt Németh Béla helytörténész.
 17. Városi közgyűlés többek közt az 1905. évi költségvetésről.
 20. Laky Imre: Szalmaözvegy című zenés bohózatának bemutatója.
 21. Jaroslav Kocian hegedűművész hangversenye a Vigadóban.
 27. Rajna Ferenc – Czobor Károly: A hajdúk hadnagya című operettjének bemutatója.
- november 2. Martos Ferenc: Simonyi őbester című történeti játékának bemutatója.
 6. A Jótékony Nőegylet őszi műsoros estje a Nemzeti Kaszinóban.
 18. Rendkívüli városi közgyűlés az 1905-1906. évi közúti költségvetés tárgyában.
 18. Paul Lincke: Makrancos hölgyek című operettjének bemutatója.
 24. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Vigadóban.
 25. A Pécsi Dalárda estje a Vigadóban.
 27. Felavatták a Városi Múzeumot.
- december 2. A lőcsei fehér asszony bemutatója. Jókai Mór regénye alapján az énekes színpadi változatot Faragó Jenő írta.
 5–6. Pécs ill. Baranya vármegye Szabadelví Pártjának közgyűlése a Vigadóban.
 7. Vármegyei közgyűlés.
 8. Kampis János: Radnóthyne című színművének bemutatója.
 A „Miasszonyunkról” nevezett pécsi nőzárda és a templom megáldásának 50 éves jubileumi ünnepe.
 10. Operettbemutató. Barna Izsó - Faragó Jenő: Casanova.
 17. Feld Mátyás - Faragó Jenő: Az aszfaltbetyár című énekes bohózatának bemutatója.
 18. A Katolikus Kör adventi felolvasó estje.
 21. Az Orosz-japán háború című színmű bemutatója.
 22. Városi közgyűlés.
 27. Klapka Jerome: Miss Hobbs című vígjátékának bemutatója.
 29. Rendkívüli városi közgyűlés a városháza építésének ügyében.
 31. A Pécsi Dalárda szilveszteri estélye a Nemzeti Kaszinóban.

Hetvenöt éve Pécssett... 1929-ben

- október 2. Városi közgyűlés többek közt a költségvetésről.
 3–18. Bányász sztrájk.
 5. A Mosoni Ének- és Zeneegylet és a Pécsi Polgári Daloskör közös hangversenye a Pannóniában.
 6. Virág Ferenc megyéspüspök felszentelte az új Gyárvárosi templomot.
 8. Faragó István hegedűművész hangversenye a Pannóniában.
 12. Szántó Mihály - Erdélyi Mihály: Mit susog a fehér akác című operettjének bemutatója.
 13. A rádió első vidéki helyszíni közvetítése: szüreti multság a Csukás-szőlőben.
 16. Az új törvényhatósági választások előtti utolsó vármegyei közgyűlés.
 18. Városi és megyei virilista törvényhatósági tagok választása.
 19. Megindult a buszközlekedés Gyárváros és Rácváros között.
 20–27. Pécsi képzőművészek őszi tárlata a Vigadóban.
 21. Bayerd Veiller: Mary Dugan bűnpöre című drámájának bemutatója.
 25. Operettbemutató. Brodszky Miklós: Szökik az asszony.

- november
2. Újházy György: Beleznai asszonyok című vígjátékának bemutatója.
 3. Városi törvényhatósági választások: a Polgári és a Munkáspárt győzelme.
 4. A Pécsi Zenekedvelők Egyesületének hangversenye a Pannóniában.
 12. Fazekas Imre: Trojka című drámájának bemutatója.
Kalliwoda Olga (ének) és Kürschner Emmánuel (hegedű) hangversenye a Pannóniában.
 17. Weber Xaver Ferenc festőművész születésének 100. évfordulóján a Pécs-baranyai Múzeum Egyesület és a Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társasága a Nőegyletben, szülőháza falán (János utca – Mór utca sarok) emléktáblát avatott.
 18. Az új városi törvényhatóság alakuló ülése.
 19. Baranya vármegye új törvényhatóságának alakuló ülése.
Az Erzsébet Tudományegyetem névünnepe.
 22. Ray Henderson: Diákszerelmem című operettjének bemutatója.
 24. Az Országos Dalosszövetség pécsi kerületének előadása a színházban.
 27. Karácsonyi képkiallítás és vásár a Pannóniában.
- december
2. Városi tisztújító közgyűlés: ismét Nendtvich Andor a polgármester.
 3. Gáspárné Schlesak Gusztí (ének) és Bán János (zongora) hangversenye a Pannóniában.
Emőd Tamás–Török Rezső: Két leány az utcán című vígjátékának bemutatója.
Nemzetközi plakát- és reklámművészeti kiállítás nyílt a Pannóniában.
 9. A Pécsi Dalárda hangversenye a Vigadóban.
Baranya vármegye tisztújító közgyűlése. Ismét Fischer Bélát választották a megye alispánjává.
 18. Megalakult a Baranya-pécsi Aero Club.
 20. Révész Amadé: Karácsonyi rózsák című mesejáték bemutatója.
 28. Operettbemutató. Márkus Alfréd – Tamássy Pál: Volga bár.
 30. Városi közgyűlés.

Ötven éve Pécssett... 1954-ben

- október
1. JókaiMór: A kőszívű ember fiai című regényének színpadi változatát mutatta be a Pécsi Nemzeti Színház.
 2. „Élőszó” címmel könyvheti irodalmi est a Tiszti Klubban.
 - 3–10. Ünnepi könyvhét.
 5. Századok, könyvek, könyvtárak címmel nyílt kiállítás a November 7. Kultúrotthonban.
 8. A Berlini Fúvósötös hangversenye a Liszt-teremben.
 11. A színházban tartott ünnepélyes nagygyűlésen választották meg Baranya és Pécs Népfrentbizottságát.
 - 17–29. IV. Megyei Képzőművészeti Kiállítás a Magyar-Szovjet Baráti Társaság nagytermében.
 19. A realizmus nagy pécsi mesterei címmel kiállítás nyílt a Tiszti Klubban.
A Dunántúli Napló vezércikke: Kommunisták az élre, az új szakasz politikájának megvalósításáért! Az MDP Baranya megyei Bizottsága október 19-én megyei aktívaértekezletet tartott.
 24. Képzőművészeti körök munkáiból nyílt kiállítás a Doktor Sándor Kultúrotthonban.
 25. Balassi Bálint emlékest a Doktor Sándor Kultúrotthonban a költő születésének 400. évfordulója alkalmából.
 29. A Magyar Írók pécsi csoportjának meghívására Veres Péter és Szabó Pál Kossuth-díjas írók látogattak Pécsre.
Átadták az új MÁV-rendelőintézetet.
- november
4. Kálmán Imre: Csárdáskirálynő című operettjének bemutatója.
 6. Díszünnepség a színházban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tiszteletére.
 10. A Tátrai Vonósnégyes hangversenye a Doktor Sándor Kultúrotthonban.

- november
21. A tanácsválasztásokat megelőző választási nagygyűlés a Széchenyi téren. A szónok Apró Antal, a Politikai Bizottság tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese.
 23. „Beszélő képek a felszabadult Pécs életéből” címmel nyílt kiállítás a Doktor Sándor Kultúrotthonban.
 26. Scribe: Egy pohár víz című darabjának bemutatójával nyílt meg a Nemzeti Színház kamaraszínháza a November 7. Kultúrotthonban.
 28. Helyi tanácsi választások.
 29. Verdi: Trubadur című operájának koncert előadása a Liszt-teremben.
- december
4. Díszünnepség a színházban a város felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából.
 5. Felavatták az Úttörőházat (Szent István tér 17.)
 - Meghalt Reuter Camillo ideg- és elmegyógyász professzor.
 6. Megalakultak a városi kerületi tanácsok.
 7. A város felszabadulásának 10. évfordulója alkalmából kiállítás nyílt az Egyetemi Könyvtárban a jogi és orvostudományi kar tíz éves munkájáról.
 8. A Baranya Megyei Tanács és a Pécs Városi Tanács alakuló ülése a Tiszti Klubban ill. a Városházán.
 11. Az egyetem aulájában megnyílt az intézmény elmúlt 10 évét bemutató kiállítás.
 17. A Dunántúli Napló megjelenésének 10. évfordulóját ünnepelték a Doktor Sándor Kultúrotthonban.
 21. A városi és megyei tanács közös ünnepi ülése a Doktor Sándor Kultúrotthonban az Ideiglenes Nemzetgyűlés 10. évfordulója alkalmából.

Huszonöt éve Pécssett... 1979-ben

- október
1. Felavatták Amerigo Tot Komarov emlékére készített köztéri szobrát az úrhajósról elnevezett gimnázium előtti téren.
 4. Óvodát avattak az Enyezd utcában.
 - 4–5. A valószínűség szerepe az igazságszolgáltatásban címmel konferencia a Helyőrségi Művelődési Otthonban.
 5. Így éltek nagyapáink a századfordulón címmel a 80 évvel ezelőtti Pécs életmódját és a múzeum elmúlt 75 évét bemutató kiállítás nyílt a Pécsi Galériában.
 - Shakespeare: Ahogy tetszik című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
 - 5–6. XI. Orvosegyetemi Napok.
 6. A Zenei Világnap alkalmából pécsi kórusok koncertje a Liszt-teremben.
Kálmán Imre: Csárdáskirálynő. Operettbemutató a Pécsi Nemzeti Színházban.
 - 9–14. V. Nemzetközi Felőtt Bábfesztivál
 10. Átadták a forgalomnak a Szigeti vámnál épült közlekedési csomópontot.
Az életmódkutatásról tartottak tudományos konferenciát a Janus Pannonius Gimnázium dísztermében.
Lajos László fotókiállításának megnyitója a Helyőrségi Művelődési Otthonban.
 - 11–12. A Magyarhoni Földtani Társulat vándorgyűlése a Mecseki Szénbányák központjában.
 12. Az Eszéki Fotóklub kiállítása a Doktor Sándor Művelődési Központban.
A Pécs Városi Tanács VB. ülése a közművelődés helyzetéről.
 - 12–13. A tanácsok népképviselői – önkormányzati szerepének érvényesüléséről tartottak országos konferenciát a Pécsi Tudományegyetemen.
 17. Berze Nagy János néprajztudós születésének 100. évfordulója alkalmából emlékülést tartottak a TIT Bartók Béla Klubjában.
 18. Vikár Béla néprajztudós születésének 120. évfordulója alkalmából emlékülést tartottak a TIT Bartók Béla Klubjában.
 24. A Pécsi Filharmonikus Zenekar koncertje a Székesegyházban.
 25. Kumpost Éva keramikumművész kiállításának megnyitója a Képcsarnokban.

- 25–27. A Magyar Szociológiai Társaság első vándorgyűlése a POTE-n.
26. Puccini: Pillangókisasszony című operettjének bemutatója a Nemzeti Színházban. Fürtös György keramikusművész kiállításának megnyitója a Pécsi Galéria Színház téri kiállítótermében.
25 éves jubileumát ünnepelte a Pécsi Tudományegyetem aulájában a Magyar Elektrotechnikai Egyesület pécsi csoportja.
27. Ibsen: A tenger asszonya című színművének bemutatója a Kamaraszínházban.
29. A Világtakarékossági Nap országos megnyitó ünnepsége a Helyőrségi Művelődési Otthonban, ahol megnyílt a Takarékoság és a pénz a bélyegeken című kiállítás.
- november 5. A Pécsi Geodéziai és Térképészeti Vállalat 25 éves jubileumi ünnepsége.
7. Koszorúzási ünnepség november 7. alkalmából a központi temetőben a szovjet hősi emlékműnél.
11. Szophoklész: Antigoné. A Szabadkai Népszínház vendégjátéka a Pécsi Nemzeti Színházban.
- 11–25. Lahti képzőművészek kiállítása a Pécsi Galéria Színház téri kiállítótermében.
- 11–12. A Moszkvai Kamarazenekar hangversenye a Pécsi Nemzeti Színházban ill. a Liszt-teremben.
- 14-15. A személyzeti munka időszerű kérdéseiről tartottak országos tanácskozást az SZVT szervezésében.
15. Altorjai István festőművész kiállításának megnyitója a Ságvári Művelődési Házban.
16. A közlekedési hálózat fejlesztési tervét vitatta meg a Városi Tanács VB. ülése.
19. Petrovics Emil zeneszerző estje a Liszt-teremben Kincses Veronika és a Budapesti Kamaraegyüttes szereplésével.
Móricz Zsigmond születésének 100. évfordulója alkalmából emlékest a Doktor Sándor Művelődési Központban.
28. A Baranya Megyei Tanács VB. környezetvédelemmel foglalkozó ülésével avatták fel az új Megyeházát.
„Életem a színház” címmel Bessenyei Ferenc irodalmi estje a Nevelők Házában.
Baróti István orgonaestje a Liszt-teremben.
29. Ünnepi tanácsülés és városi díjak átadása a Városházán Pécs felszabadulásának 35. évfordulója alkalmából.
30. Megnyílt az I. Pécsi Nemzetközi Diaporáma Fesztivál.
- december 2. Megnyílt a Fiatalok Képzőművészeti Stúdiójának országos kiállítása. Pécsi Galéria, Ifjúsági Ház.
6. Körzeti orvosok országos tanácskozása a POTE-n.
7. Illyés Gyula: Homokzsák című vígjátékának bemutatója a Nemzeti Színházban.
9. A Komlói Spirituálé együttes hangversenye a Csontváry Múzeumban.
12. Átadták a forgalomnak a 6/A út újabb, a Tüzér u. – Páfrány u. közötti szakaszát
14. Camus: Az igazak című drámájának bemutatója a Kamaraszínházban.
A Pécs Városi Tanács VB. ülése a jövő évi költségvetésről.
19. A Pécsi Filharmonikus Zenekar kamarazenekarának hangversenye a Liszt-teremben.
20. Felavatták a Pécsi Postaigazgatóság kibővített új telefonközpontját.
22. Megnyílt a Vásárcsarnok.

Trischler Ferenc: Csorba Győző, 2004. Baranya Megyei Könyvtár

Pécsbánya, bányák emlékműve. Középen áll Vanyur István: Bányász szobra

Pécsbánya, Ezeréves emlékkő

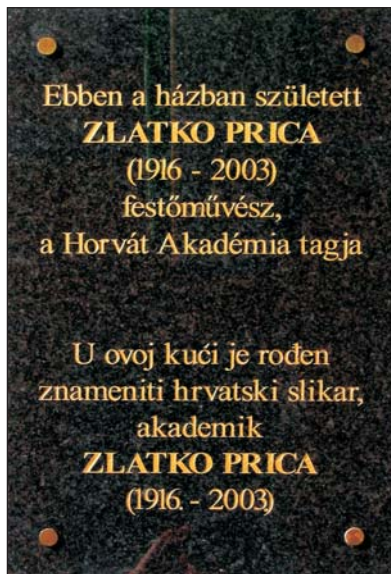

Lánc utca, Roma Holocaust park

Bástya utca 1.

Ferencesek utcája 22.

Indóház-tér, Főpályaudvar

Rákóczi út 11.

EGYÉNI ELŐFIZETŐK

Abau Samra Judit • Ács László (Rábagyarmat) • dr. Ács Zoltán • dr. Ádám Antal • dr. Andrásfalvy Bertalan • Angster József • dr. Antal Borbála • Arató Csaba (Budapest) • dr. Balatonyi Gábor • dr. Balatonyi Zoltán • Balázs Gábor • Bánfai Antal • dr. Bánhegyi Mihály • Komoróczy Ildikó • dr. Bank József • Baranyai Pál • dr. Barcza Tiborné (Budapest) • dr. Barri Istvánné (2) • Baronek Jenő • Baum Attila • Begovác Rózsa • Békés Sándor • dr. Bellei Árpád • dr. Benke József • dr. Benyovszky Imre • Bercsényi Gábor • Betlehem István • Betlehem László • dr. Bihariné Bauer Zsuzsa • Birinyi Zoltán • dr. Bíró József • Boda Miklós • Bóday Barna • Bóday Miklós • Bóday Zoltán • dr. Bodor András • Bogrnér dr. Tóth Mária • Bókay Endre • Borbáth Sándor (Győr) • **Borhidy Attila** • Boros László • dr. Borsay Péter • Borsy Eszter • dr. Bördő László • Buchert Ádám • dr. Buda József • dr. Buzády Tibor (Budapest) • dr. Buzás Tibor • Czeineinger Tamás (Orfű) • Czerpan István • dr. Csaba Tamásné • **Csánk Jenőné** • Csonka Károly • dr. Csullag József (Bonyhád) • dr. Dankó Imre (Debrecen) • dr. Deli József • Szegvári Csilla • Dénesi Odón • Derényi László (Vác) • Dévényi Sándor • dr. Dobay Péter • Dobó Rudolf • dr. Ernyes Mihály • **Éry István** • Fedeles Tamás • Ferenci József & Ilvics Ilona • Filákovity István • Fitos Gábor • dr. Flerkóné dr. Bárdos Vera • Frankovics György • dr. Freppán György • dr. Fulmer Gábor • Fülöp Zsolt • Gábor Olivér • Gál Éva & Márfi Attila • Gálhidy Éva • Gálos Éva • Gállos Orsolya (Pécsvárad) • dr. Gáspár Gabriella • dr. Gáspár László (Budapest) • Gasz Zoltán • Gergely Tibor • Gesztesy Zsuzsanna • Golob Ferenc • Gonda Tibor • Gömöry János • Guld József • dr. Győrey Ferencné • **dr. Jánosi Edit** • Hágen József • dr. Hajnal László • dr. Hajzer Lajos • Halász Károly (Paks) • dr. Halda Judit (Mosonmagyaróvár) • dr. Halda Tamás • Háromy László • Harasztí Agnes • Harasztí Gábor (Pécsudvard) • dr. Hartai István • Hartstein Jenő • dr. Havasi János • Hegedűs Lajos • Hencze Tamás & dr. Király Magdolna (Budapest) • Hering Gyula • Hevesi András (Budaörs) • Hideg József • Hormay Mihály • dr. Horn János (Budapest) • Horváth Béla (Budapest) • Horváth István • Horváth József • Horváth József • Horváth Józsefné • Horváth Zoltán • Horváthné Buchert Eszter (Abaliget) • Huba József • dr. Hudvágner Sándor • Ijász István • Ilcsik János (Mohács) • Illa Gyula • dr. Illei György & dr. Donhoffer Agnes • Ivasivka Mátyas • dr. Jandó Péter • Járányi László (Bocodfőle) • dr. Jéki László (Budapest) • Jeszták Lajos • Jevtuhov Boglárka (Komló) • Joó Anna & Fekete László • dr. Jobst Kázmér • dr. Jobst Pál • dr. Kádár Géza • dr. Kádár Géza (Szombathely) • Kamarás Júlia • Kanizsai István • Karancsi Ilona • dr. Kékes Ferenc • Kele Zsolt • dr. Kelemen László • dr. Keller Mayer Miklósné • Kerekes Imre • Kerényi János • Keszkenyös Imre (Keszű) • Kilár Győző • Kilár Zsolt • Kis Jánosné • dr. Kocsis Béla • **Kolat Irén** • Kollár Levente • Koltai Erika • dr. Korinek László • Kovács Attila • Kovács Gyula • Kovács Imre • Kovács Orsolya • Kovács Szabó János • Kraft János • dr. Krassó Sándor • dr. Krommer Károly • Kukai András • Kulcsár László • Kungl János • Laczayné dr. Dombay Sarolta (Kecskemét) • Laczhelyi Béla • Lafferton Győző • Lakatosné Novotny Sarolta • László Károly (Basel) • Légrádi Szabina (Baja) • dr. Lehmann Antal • Lénárd József • dr. Lénárd László • Lengvári István • Lenkovic László • Lischka Györgyné • dr. Lovász György • dr. Lovász Istvánné • Lovász Lázár • dr. Madas Eva (Székesfehérvár) • Madas Katalin • Magay Miklós • Magyartaki Józsefné dr. • Majoros György • dr. Makoviczky Gyula • Makné Takács Katalin • Mánfai Ildikó • Marsai Agnes (Hosszúhetény) • **Marksz Levente** • Matkovitsné Kretz Eleonóra • dr. Mátrai Béla • dr. Méhes Károly • dr. Meláth Ferenc • Mendly Lajos • T. Mérey Klára • dr. Mestyan Gyuláné • dr. Mestyan Ildikó • dr. Mezey Béla • Mihályi István • Millei Ilona • Mischl Róbert • Molnár G. Judit • Molnárné Garai Edit • Mörö Mária Anna • dr. Móza Szabolcs (Budapest) • Nádor Katalin (Bogád) • Nagy Erzsébet • dr. Nagy Éva (Budapest) • dr. Nagy Gábor • dr. Nemes János • Nemes Zsolt (Budapest) • dr. Németh Miklós (Pákozdt) • Németh Norbert (Csányoszró) • Norgauer Mária • Nürnbergi Géza • dr. Nyers József • Nyögéri Lajos • dr. Ormos Mária • Orovcica Mátyas • Paksi Sándor • id. Pályi Attila • ifj. Pályi Attila • dr. Pandúr József • Papp Béla • dr. Pásztoryné Kovács Julianna • dr. Páva István • dr. Páva Zsolt • dr. Pesti János • Peták Péter • Pete József • Péter Agnes • Péter Pál • dr. Péteri Zoltán (Majosháza) • Petrovits Béla • Pilkhoffer Mónika • Plattly István • Pohánka Éva • Polgár Éva • Pusztafalvi Gábor • dr. Rác Gábor (Keszthely) • dr. Rác-Kotilla Erzsébet • Radóné Figler Csilla • dr. Rákóczy István • dr. Rákosyné dr. Vass Klára • Ravasz Gyöngyvér • Rayman János • Rétfalvi Sándor • dr. Roisz Andrásné • Róma Enrico (Budapest) • dr. Román Lászlóné • Rónaky Edit • Rozványi György • Rózsa András • Rusznyákné Gaszt Felícia • Salamon Nándor (Szombathely) • Sallay Árpád • Sándorné Gacsályi Irma • Sasvári Géza • Schaller Károly • Schnell Mihály • Sebők Ferenc • dr. Schmidt József • Selmecci László • Sey Gábor • dr. Simon Higin (Kozármisleny) • **Sivák Henrik** • dr. Sólyom László (Budapest) • dr. Somosi Konrád (Komló) • Soó László • Staub Ernő • Stenczer Béla • dr. Süle Tamás • dr. Schweitzer Gábor (Budapest) • Szabados György • Szabó Józsefné • Szabó Klára Gabriella (Budapest) • dr. Szabó László Gy (2) • dr. Szabó László (Miskolc) • Szabóné Kónig Éva • Szalai József • dr. Szalai Sándor • Szalay Lajos • dr. Szébényi Imre (Budapest) • Szeifert Judit • Szelestey Judit • Szélné Beck Irma • Szentivánszki Jeromos • Szentkutiné Szirtes Mónika (Gárdony) • Szieberth Istvánné • Szieberth József (Balatonföldvár) • Szieberth Judit • Szirtes Béla • Szirtes Zoltán (Kővágótötös) • Szluka Balázs • dr. Szolcsányi János • Tamási Balázs • dr. Tamási Károlyné • Tavasz Marianna • Tesesi Endre Miklós • dr. Ternák Gábor • dr. Tigyi József • Tirkala Ferenc • dr. Tóbiás János • dr. Tóth József • dr. Tóth Gyula • G. Tóth Károly • Tóth Mihályné • Traj Ferenc • Trebbin Agost • Treszné Baronek Éva (Bátaszék) • Tüskés Tibor • dr. Ujvári Jenő • Ursprung János • dr. Vadon Gábor (Budapest) • Vándori András • dr. Varga Csaba (Budapest) • dr. Varga Gyula • Varga Koppány & Merhán Orsolya (Budapest) • dr. Varga Levente • Varga Mihály • Vargáné Apagyi Erzsébet • **dr. Vargha Dezső** • Várnagy Attila • dr. Varró Zoltán & dr. Darók Judit • Végh Tibor • dr. Visegrády Lajosné • Visy Zoltán (Budapest) • dr. Visy Zsolt • Weller János • Wenczel Csilla • Werner Imre • Wladimir Andrea • Wolosz Vera • Zalay Buda • dr. Zemplényi Vera • Zengővári Mária (Budapest) • Zolotnoky Ferencné • dr. Zoltai Ákosné • dr. Zsigmond Endréné (Szombathely) • Zsolnay Antal József • dr. Zsolt Njura (Ér)

INTÉZMÉNYEK

Andabi Bt. • Apáczai Nevelési Központ • BAR-ZAL Lapkiadó Kft. • Baranya Megyei Bíróság • Baranya Megyei Levéltár (2) • Belvárosi Általános Iskola • Ciszterci Rendház • A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma és Kollégiuma (2) • Csorba Győző Megyei Könyvtár (2) • Egészséges Városért Alapítvány • FVM Szőlészeti és Borászati Kutató Intézet • Hajnóczy József Kollégium (2) • Hétfő Kft. • HM Honvéd Kulturális Szolgáltató Kht. • Hidasi Bt. • Janus Pannonius Gimnázium (3) • Jókai Iskola Alapítvány • Jurdik és Jurdik Bt. (Kozármisleny) • Központi Bányászati Múzeum (Sopron) • Lauber Dezső Városi Sportszarnok • Magyar Geológiai Szolgálat • Mecsek Egyesület • Mecsekalkjai Oktatási és Sportközpont • Pécs-Baranyai Kereskedelmi- és Iparkamara • Pécs-Baranyai TIT • Pécs/Sopianae Örökség Kht. • Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara (40) • Pécsi Távfűtő Kft. • Pécs Város Oktatási Bizottsága (114) • Pécsi Városi Könyvtár • Pécsi Vízmű Rt. • PTE Egyetemi Könyvtár • PTE BTK Filozófia-Politológia Szakkönyvtár • PTE BTK-TTK Könyvtár • PTE Pollack Mihály Műszaki Főiskola Könyvtára • PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár • PTE Művészeti Kari Könyvtár • Radnóti Miklós Közgazdasági Szakközépiskola • SZIGSZ Pécsi Gyermekotthon • Teleki Blanka Kollégium

Félkövérrel szedve az új befizetők